

DIGITAL LITERACY AND WOMEN EMPOWERMENT

Chief Editor
Prin. Dr. Ashok P. Khairnar

DIGITAL LITERACY AND WOMEN EMPOWERMENT

Chief Editor

Prin. Dr. Ashok P. Khairnar
J.K. Shah Adarsh College,
Nijampur-Jaitane

Editors

Dr. Kantilal D. Sonawane
Prof. Atish S. Meshram
Dr. Priyanka P. Sulakhe

Digital Literacy and Women Empowerment

©Reserved

ISBN : 978-81-951217-4-8

Publisher & Printer : Yogeshwar L. Jalgaonkar
Dnyanpeeth International Publisher

- Aurangabad** : Banjara Colony, Near Datta Mandir,
Bahadarsingpura, Aurangabad
Dist. Aurangabad - 431001
Contact : 9823724705
- Nandurbar** : Manik Chowk, Opp. Hutatma Shirishkumar
Smarak, Nandurbar Dist. Nandurbar - 425412
Contact : (02564) 220155, 9175510724
- Email** : dnyanpeeth.publisher@gmail.com
- First Edition** : 31 December 2021
- Type Setting** : Rudra Creations, Nandurbar
- Price** : 300/-

Disclaimer : The Authors are solely responsible for the contents of the papers compiled in this volume. The Editors or Publishers do not take responsibility for the same in any manner. Errors if any are purely unintentional and readers are requested to communicate such error to the Editors or Publishers to avoid discrepancies in future.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying (xerox copy), recording or otherwise, without the prior permission.

संपादकीय

भारतीय समाजात स्त्रियांचे खूप महत्त्वाचे स्थान आहे असे आपण म्हणतो. आज एकविसाव्या शतकात आपण स्त्रियांच्या सन्मानाचा व समानतेचा विषय करतो. परंतु समाजातील तिचे आजचे स्थान, सन्मान व तिच्याविषयीचा समभाव प्रश्नांकित आहे. आज स्त्रिया दोन गटात विभागलेल्या दिसतात, उच्च विद्याविभूषीत स्वतःसाठी स्वतःच विश्व निर्माण करणाऱ्या साक्षर परंतु पुरुष प्रधान संस्कृतीने आखून दिलेल्या चौकटीत आपले जीवन जगणाऱ्या व्यक्ती स्वातंत्र्य असणाऱ्या व वैचारिक स्वावलंबन यापासून कोसो मैल दूर असणाऱ्या, त्यात ग्रामीण भागातील महिलांची आव्हाने अधिक परिक्षा घेणारे. त्यात आज आवश्यक असलेली साक्षरता तीही संगणकीय साक्षरता ज्याला आपण Digital Literacy म्हणतो.

या पार्श्वभूमीवर आमच्या नि.जै.शि.प्र. मंडळाच्या जगन्नाथ कडवादास शाह आदर्श महाविद्यालय, निजामपूर-जैताणे ने २००७ सालापासून 'बेटी बचाव बेटी पढाव' या उपक्रमांतर्गत Empowerment of Tribal, Rural and Hilly Women हे ध्येय वाक्य केले. ज्यात विविध उपक्रमांचे आयोजन केले. बेटी बचाव बेटी पढाव रॅली, पथनाट्य, युवती व्यक्तीमत्व विकास कार्यशाळा व स्वयंसिद्धा शिबिरे आयोजित केलीत. डोंगरी, ग्रामिण व आदिवासी भागातील महिलांच्या सक्षमीकरणासाठीच्या महाविद्यालयाने केलेल्या कामाची दखल घेवून 'जागर जाणिवांचा' हा रूपये एक लाखाचा पुरस्कार देवून महाराष्ट्र शासनाने सन्मानित केले. परंतु हा पुरस्कार म्हणजे डोंगरी, आदिवासी ग्रामीण भागातील महिला सक्षमीकरणासाठीच्या कार्याला पाठबळ देणारा म्हणून हे कार्य पुन्हा त्याच जोमाने महाविद्यालयाने सुरू केले. त्यात क.ब.चौ.उ.म.वि. जळगाव व महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई यांच्या समन्वयाने या कामाला अधिक ताकद मिळाली. म्हणून महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या संयुक्त विद्यमाने आमचे महाविद्यालयाने Gender Equality and Women Empowerment, Digital Literacy for Women Empowerment तसेच Girls and Cyber Security या विषयावर

राष्ट्रीय कार्यशाळा आयोजित केल्या. ज्यात उदंड प्रतिसाद व यश प्राप्त झाले. Money transfer by women with Bhim App हे Digital Literacy for Women Empowerment या कार्यशाळेचा उच्चांक ठरले. अशा अनेकविध उपक्रमांतून ग्रामीण, डोंगरी व आदिवासी महिलांचा विकास व सक्षमीकरणाचा यज्ञ सुरू आहे.

Digital Literacy and Women Empowerment या विषयावर अभ्यासकांचे, तज्ञांचे, संशोधकांचे विविधअंगी लेख मागविण्यात आले. त्यातून डोंगरी, ग्रामिण व आदिवासी महिलांच्या सक्षमीकरणाच्या संदर्भात चिंतन व्हावे ही मनस्वी भावना. सदर विषयावर तीस लेख प्राप्त झाले. ग्रामिण, आदिवासी व डोंगरी भागातील महिलांना सुद्धा शिक्षणाच्या व विकासाच्या मुख्य प्रवाहात आणणे तसेच त्यांना संगणकीयदृष्ट्या साक्षर करणे ही काळाची गरज आहे. Digital Literacy and Women Empowerment या पुस्तक प्रकाशनासाठी निजामपूर-जैताणे शिक्षण प्रसारक मंडळाचे मा. अध्यक्ष, सदस्य तसेच मा.अॅड्. शरदचंद्र जगन्नाथ शाह, अध्यक्ष, जगन्नाथ कडवादास शाह आदर्श महाविद्यालय, निजामपूर-जैताणे यांचे अनमोल मार्गदर्शन व महाविद्यालयातील प्राध्यापक बंधु-भगिनींचे सहकार्य लाभले. त्याबद्दल मी प्राचार्य या नात्याने त्यांचे ऋण व्यक्त करतो. या पुस्तकातील लेखांचे संकलन रसिक, वाचक, अभ्यासक व संशोधकांसाठी विनम्र सादर!

मुख्य संपादक

डॉ. अशोक पी. खैरनार

प्राचार्य

जगन्नाथ कडवादास शाह आदर्श

महाविद्यालय, निजामपूर-जैताणे

INDEX

- **A Study on the Implementation of Digital Initiative for Women Empowerment**09
- Mrs. Dakshayini E.
- **Digital Dissimilarity: Looking Gender-wise into the Mirror**.....13
- Dr. Shailesh Jagdish Bahadure
- **Digital Literacy For Women Empowerment**.....19
- Dr. Alpana Vaidya
- **E-Governance and Women**.....22
- Dr. Sudhir Kumar Srivastava
- Mr. Pankaj Laxman Sonawane
- **Digital India and Women Empowerment**.....27
- Vijay Bhaidas Bachchhao
- **Empowering Rural Women through Digital Literacy, Global Market & Local Self Government**.....31
- Dr. Pradip G. Sonawane
- **Dalit Women in Digital World : Review of Article 15 Cinema**.....38
- Dr. Sidhartha B. Sawant
- **Empowering Woman in India with Digital Drive: A Case Study**.....43
- Dr. Gajanan P. Patil
- **Depiction of Empowered Women Characters in the Novel of Ashok Banker**.....49
- Dr. Dnyaneshwar S. Chavan
- **Role of Women as an Environmentalist in Ruskin Bond's Short Stories**.....52
- Dr. Nilesh Bhatেশwar Malichakar

- **A Study of Different Scheme of Women Entrepreneur Development for Women Empowerment.....55**
- Mr. Sachin Karbhari Jadhav
- **Empowerment of women through Digital Literacy.....62**
- Anju Ashok Pakhale
- **Education : Guiding Light to Women Empowerment.....69**
- Mr. AjabraoRavji Ingle
- **The Role of Women in Economic Development.....73**
- Dr. Jyoti Sahadev Wakode
- **लिंगभावात्मक जमातवाद आणि राष्ट्रीय एकात्मतेचा प्रश्न.....76**
- डॉ. पी. यु. नेरपगार
- प्रा. भुषण अहिरराव
- **डिजीटल भारत आणि महिला सशक्तिकरण.....83**
- प्रा.डॉ. मोहन दे. वानखेडे
- **डिजिटल इंडिया आणि महिला सबलीकरण.....89**
- प्रा. डॉ. महेंद्र पाटील
- **डिजिटल साक्षरता उपक्रम आणि महिला सक्षमीकरण.....95**
- प्रा.डॉ. वसुमती पी. पाटील
- **महिलांची सुरक्षितता व डिजीटल तंत्रज्ञानाची वास्तविकता.....98**
- प्रा.डॉ. अरुणा व्ही. नेरे
- **Women Literacy in Digital World.....102**
- डॉ.संतोष शिवकुमार खत्री
- **डिजीटल साक्षरतेत स्त्रियांचे प्रमाण व आरोग्य सेवांचा अभ्यास.....106**
- प्रा.वासुदेव गोविंदा मेश्राम

- आदिवासींच्या शैक्षणिक विकासात शासकीय योजनांचे यशापयश.....111
- बाळासाहेब नलावडे
- महिला सबलीकरणात डिजीटल तंत्रज्ञानाची भूमिका व कार्य.....117
- प्रा. डॉ. एस. आर. गोवर्धने
- संगणकीकृत भारत व महिला सबलीकरण.....121
- श्री. अमृत नामदेव पाटील
- डिजीटल बँकिंग व महिला सक्षमीकरण.....126
- राठोड लक्ष्मण महारू
- डिजीटल इंडिया : ग्रामीण भागातील समस्या व उपाय.....129
- प्रा. डी. एल. पावरा
- साक्री तालुक्यातील अहिराणी बोलीच्या ओव्यांतून
प्रकट झालेले स्त्री जीवनाचे चित्रण.....132
- डॉ. प्रकाश श्रीराम साळुंके
- महिला सक्षमीकरण : ऐतिहासिक-राजकीय सिंहावलोकन.....136
- प्रा. शरद बाबुराव सोनवणे
- स्त्री सबलीकरण व डिजिटल इंडिया.....141
- डॉ. कांतीलाल दाजभाऊ सोनवणे
- डिजीटल इंडिया सुनहरे भारत का भविष्य.....146
- प्रा. आबासाहेब माणिकराव देशमुख

A Study on the Implementation of Digital Initiative for Women Empowerment

Mrs. Dakshayini E.

Research Scholar, Presidency University, Bangalore.

Email: dakshisree@rediffmail.com

Abstract:

Digitalization plays an important role to become stronger and enhances confident level in the society. It is very much required and it is the result of the development of the technology and innovations and provides opportunities and enhances the knowledge of women. The intention of this research paper is to create awareness among the women about the initiatives of digitalization. It is mainly empowers the women.

Digitalization helps to women by providing the opportunities to work in a flexible manner, learn to develop and interaction with the customers. Through digitalization women can enjoy economic as well as social independence. It can make the improvement of participation of women. Digital technologies provides enormous new for women to become entrepreneurs.

Digital technology builds strong movements socially. It empowers the women for the advanced technology with solutions in an innovative manner. The digitally literate women can be able to access the services of government.

Key Words : Digitalization, Awareness, Empowers, Innovations, Opportunities

Introduction :

The main intention of the digitalization is to bring the empowerment of women. It provides digital literacy to the women. Digital abilities makes more supportive to the women. Women entrepreneurs can market their products through online digital platform. The digital involvement encourages the women entrepreneurs and enhances the linkages in the market. It promotes the women entrepreneurs through online engagement. It provides the opportunities for women in digital restructured market of job. Technology provides opportunities and enhances strategies of women empowerment. There are number of technology available to support the women in the form of Mobile, tele conference, tele calling, Smart phones, voice mails, messaging etc.

Technology initiatives mainly help to women to end the gap of gender technology. It provides safety, education, to take care of health issues, training and development, violence against women etc. Digital initiatives especially in remote areas, digital spaces for women can provide platforms for the interaction. For the effective utilization of digital technology the government has implement and create awareness policies for women.

The initiatives for women like educate the girl child; prosperity for girl child has focused. The platforms for digital technology promote work home commitments to balance in a proper way. Digitalization creates the ecosystem and makes to tell the stories of women to support others through the proper interactions. Mobile applications conceived to avoid damage against women and mainly it increase the mobile security especially for women. Innovations in mobile applications protects the women from problems and provides the better solutions.

Review literature:

Wieringa, S. (1994). Women's Interests and Empowerment: Gender Planning Reconsidered. *Development and Change*, 25(4), 829-848. doi: 10.1111/j.1467-7660.1994.tb00537.x

Marcelle, G. 2002. "Information and communication technologies and their impact on the advancement and empowerment of women." Report from the online conference conducted by the UN Division of the Advancement of Women.

Charmes, J., &Wieringa, S. (2003). Measuring Women's Empowerment: An assessment of the Gender-related Development Index and the Gender Empowerment Measure. *Journal of Human Development*, 4(3), 419-435.

Broadband Commission Working Group on Broadband and Gender (2013). "Doubling Digital Opportunities: Enhancing the Inclusion of Women and Girls in the Information Society." Accessed at: <http://www.broadbandcommission.org/Documents/workinggroups/bb-doubling-digital-2013.pdf>

CBC News. "Cyberbullying has 'hugely disproportionate impact on women and girls'" November 11, 2014 <http://www.cbc.ca/news/cyberbullying-has-hugelydisproportionate-impact-on-women-and-girls-1.2731195>

Sultan, M. (2015). Women's perception of empowerment: Findings from the Pathways of Women's Empowerment Programme. Presentation at the ADB Regional Seminar on Women's Employment, Entrepreneurship and Empowerment: Moving forward on imperfect pathways, 20-22 May, Bangkok.

Statement of the Problem:

Aggressive pressure, gender based damage, online corrupt practice are the main problems. The lack of knowledge of digital education of women causes difficult to find the jobs. Lack of confidence level and support in information technology causes negative impact for women involvement. Most of the women has lack of knowledge in digitalization because of lack of confidence, lack support from family members and friends.

If a women starts to work in digital sector they have to face the gender based discrimination and procedures of work place causes damage for their development. Women has to face the problem of termination during pregnancy. The gender based differences makes loss of many opportunities for women.

Objectives of the Study:

- To understand initiatives taken for the women empowerment.
- To understand the importance of digitalization to enhance the women empowerment.

Research Methodology:

It is based on the secondary data of articles, newspapers, national and international journals and books. The initiatives for women taken by the Global fund technology mainly to help end of the gap of gender technology and enhances women to implement advanced method of solutions in an innovative manner. The initiatives for women empowerment includes Nirbhaya app, Beti Bachao, Women Help Line Scheme, Mahila Digital Saksharata Abhiyan and Prime Minister Gramin Digital Saksharata Abhiyan etc.

Nirbhaya app helps to send emergency message to the group or particular contact in an emergency situation faced by a women. The main intention of Beti Bachao to protect the girls or women from gender based discrimination. Women Help Line Scheme helps to the women by implementing the scheme a toll free 24 hours service. Mahila Digital Saksharata Abhiyan provides training in information technology to the women. Prime Minister Gramin Digital Saksharata Abhiyan main intention is to make digital literate in one family. It helps to the women to use smart phone hence that will be helpful to understand to operate browse internet, online payments etc,

Conclusion:

To provide proper knowledge about digital education to find more number of job opportunities for women. To increase the confidence level

and support for women the encouragement from the family members is very important. To avoid gender based discrimination. Provide the equal opportunities for women participation in the digital world. Implementation of work place procedure based on favour to the women growth. To enhance the women to earn mobile applications in a better manner.

Finding Suggestions:

Women need more support and motivation to participate in digital sector. The challenges as well opportunities should be providing equally for women by eliminating gender based discrimination. The selection and promotion should be implementing to encourage women participation in digital sector. Work place procedures should find out the well qualified women and make them encourage for the long term period.

The entire support for women for the engagement in digital sector causes positive impact to show their confidence level and capacity to stay in digital sector. In digital platform women can share their experience and knowledge to pursue the careers for others. Digitalization should provide the opportunities for the participation and best utilization for women.

References:

- UN Women2000 (2005). Gender equality and empowerment of women through ICT. UN Division for the Advancement of Women
- Mishra, R. C. (2006). Women in India: towards gender equality. New Delhi: Authorspress
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2012). Closing the Gender Gap: Act Now
- Deming, D.J. (2015). The Growing Importance of Social Skills in the Labor Market. NBER Working Paper 21473. National Bureau of Economic Research, Cambridge, Ma
- Accenture (2016). Getting to Equal. How Digital is Helping Close the Gender Gap at Work
- Sorgner, A., E. Bode and C. Krieger-Boden (2017): The Effects of Digitalization for Gender Equality in the G20 Economies, Women 20 study.
- BundesministeriumfürwirtschaftlicheZusammenarbeit BMZ (2017). Women's Pathways to the Digital Sector: Stories of Opportunities and Challenges. Bonn.

Digital Dissimilarity: Looking Gender-wise into the Mirror

Dr. Shailesh Jagdish Bahadure,
Associate Professor, Department of English,
Dr. Ambedkar College, Deekshabhoomi,
Nagpur-Maharashtra-10
spectra.b2@gmail.com

The revolution in industrial sector targeted commerce throughout the world supported by technology. The present century found itself very soon on the strong hold of wired communication, then to wireless and now to virtual. There have been various areas of human existence and habitat which are monitored and controlled by technology.

The digital age, we are now in is perhaps the best gift of researchers and scientists who put together their best efforts to create a seamless and hassle free world. And likewise every coin has its two sides; the digital revolution too has its benefits and losses too. Comparatively, but the ease is more in much and larger of all the cases, we deal on routine basis and difficulties in very less areas.

This paper focuses on another aspect and that is the digital gap often found either among states, nations and races. Within nation there are various initiatives taken right from awareness creation to the realization of a particular policy or mechanism to drive simplicity in civic operations. In India there are more than 451 million monthly active internet users and that is huge number. Comparing this (2019) we are only stand second only to China in terms of internet users reported by Internet and Mobile Association of India (IAMAI). Not only this but there are further things for sure to happen and that is there is a wider scope for the growth of this number. If we check out the details, it is found that 385 million users are from over 12 years of age and 66 million are in between 5 to 11 years. The active use is on multiple numbers of devices by the users like desktops, mobile phones, laptops and other gadgets. In case of urban users, the number is 192 millions and surprisingly the number is equal to the users in rural India. The IAMAI report also has thrown opened a detailed scope to know that there is a clear gender disparity among the users reported. Taken into consideration of this fact, the total users of internet, less number of women users has been reported as compared to the male users and that questions the neutrality of a free and fair use of technology.

Earlier there have been cases of disparity based on gender in case of earnings. Though it still continues but with a difference of amount earned as salary and wages and the actual employment per gender. In case of use of technology that doesn't recognize gender at all, it is surprising to know that there are gaps even in the 21st century. It is noticed that, the female internet users' population is half of the 258 million male Internet users, and the partiality is more apparent in rural India. States like Kerala, Tamil Nadu and Delhi have a higher proportion of female Internet users as compared to male users.

Let's have a look at the few of many initiatives taken by the government of India. A few and popular ones are mentioned below:

AADHAAR : The largest biometrics based identification system in the world, Aadhaar is a strategic policy tool for social and financial inclusion, public sector delivery reforms, managing fiscal budgets, increase convenience and promote hassle-free people-centric governance.

AADHAAR ENABLED PAYMENT SYSTEM : AEPS is a bank led model which allows online interoperable financial inclusion transaction at PoS (MicroATM) through the Business correspondent of any bank using the Aadhaar authentication.

BHIM (Bharat Interface for Money) : Bharat Interface for Money (BHIM) is an app that makes payment transactions simple, easy and quick using Unified Payments Interface (UPI).

CRIME AND CRIMINAL TRACKING NETWORK & SYSTEMS (CCTNS) : Crime and Criminal Tracking Network & Systems (CCTNS) is a plan scheme conceived in the light of experience of a non-plan scheme namely - Common Integrated Police Application (CIPA).

DIGILOCKER : DigiLocker is the Indian Government's flagship program aimed at transforming India into a digitally empowered society and knowledge economy. DigiLocker ties into Digital India's visions areas of providing citizens a shareable private space on a public cloud and making all documents/certificates available on this cloud.

DIGITAL SAKSHARTA ABHIYAAN (DISHA) : The Digital Saksharta Abhiyan or National Digital Literacy Mission (NDLM) Scheme has been formulated to impart IT training to 52.5 lakh persons, including Anganwadi, ASHA workers and authorised ration dealers in all the States/UTs across the country. The initiative aims at training non-IT literate citizens to become IT literate to enable their active and effective participation in the democratic, developmental process, and enhance their livelihood too.

ePATHSHALA : Developed by NCERT, ePathshala for showcasing and disseminating all educational e-resources including textbooks, audio, video, periodicals and a variety of other print and non-print materials through website and mobile app.

eSAMPARK : e-Sampark is a mechanism to connect the government directly with citizens across India by running mailer, outbound dialing and SMS campaigns. The platform is used for sharing informational and public service messages.

eVISA : The Ministry of Tourism supported the initiative regarding the implementation of Tourist Visa on Arrival enabled with Electronic Travel Authorisation. (Source: <https://digitalindia.gov.in/di-initiatives>)

Gender equality:

Gender equality can be better understood as a hopeful journey to empowerment of half of the population in the world irrespective of geographical locations and social, economical classes and categories because every individual deserves an equal opportunity for growth. If digital world is a reality and holds a key for forward growth of folks around the world then it should be given to everyone as a tool free of cost and create mechanism so that it is realized in a proper time frame. There are some issues that have a strong connection with the realization of gender equality. We should also take into consideration the amount of control they have over the available resources and their utility. In addition to this the decision making powers are also a criteria to understand the truths behind the terms. Related are the terms of race, social class, economical status, ethnicity, religion, age and factors of disability.

We are but to consider that the age we live in is an age of transformation where there is lot of technological progress and a shift beyond time that is eager to catch all kinds of changes. Some of them are vulnerable for the present and coming generations too but that all is unstoppable.

Not let us check the quantitative data the world has to present us when we compare the digital literacy of the population.

Digital India is a flagship programme that seeks to transform India into “a digitally empowered society and knowledge economy” by 2018 (Government of India Cabinet, 2014). It was approved by the Union Cabinet in August 2014 with the objective of providing “intensified impetus” to existing e-governance initiatives and promoting “inclusive growth” by leveraging new manufacturing and job opportunities, especially in electronic manufacturing and IT-enabled services (ibid). The focus of

the programme is defined in terms of nine key areas, termed the “programmatic pillars”. They are summarised below (Department of Electronics and Information Technology, 2014). The efforts by the Government of India mentioned below are commendable in the case if the digital gap is to be overcome. It has following nine pillars to go by:

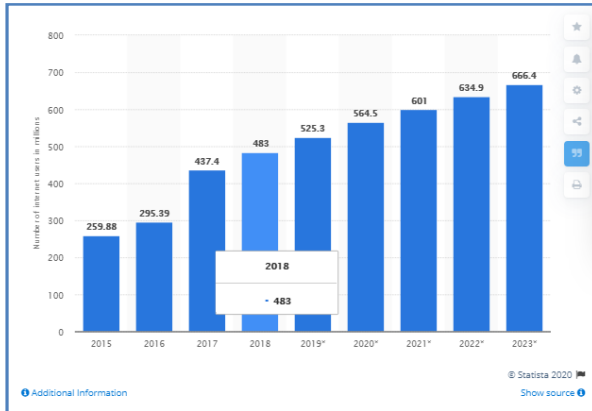
1. Building national broadband highways
2. Universal access to mobile connectivity
3. Public Internet access programme:
4. Reforming Government through technology:
5. E-kranti / electronic delivery of services:
6. Information for all:
7. Electronics Manufacturing
8. Early Harvest Programmes

Investigations have been done on the access of internet for Indian population and it is found that only 15.2 households have access to internet of which 15.6 are the rural households and 72.5 are from the urban areas. This shows a wide gap of accessibility. Further compared, in case of rural india 72 Males have access to internet in ratio of 25 Females only. In case of urban area this ratio is almost 60:40. This reflects that the accessibility is higher in urban womenfolks but still not at par with men. It is also interesting to know that 98% women have reported that Facebook is a commonly used platform. It does show that where there is ease of accessibility, it is used for trending and common causes of being found on social media platforms. Only 49% women have found links outside Facebook, 17% are seeking information on health, rights, development projects, etc; 4% have reported that they have found important information about seeking a job and only 1% have found a support through online available networks. This data is enough to reflect that mere availability of internet access is not a sufficient area to discuss rather the factual position of what kind of benefits the user has received.

WORLD INTERNET USAGE AND POPULATION STATISTICS						
2019 Mid-Year Estimates						
World Regions	Population (2019 Est.)	Population % of World	Internet Users 30 June 2019	Penetration Rate (% Pop.)	Growth 2000-2019	Internet World %
Africa	1,320,038,716	17.1 %	522,809,480	39.6 %	11,481 %	11.5 %
Asia	4,241,972,790	55.0 %	2,300,469,859	54.2 %	1,913 %	50.7 %
Europe	829,173,007	10.7 %	727,559,682	87.7 %	592 %	16.0 %
Latin America / Caribbean	658,345,826	8.5 %	453,702,292	68.9 %	2,411 %	10.0 %
Middle East	258,356,867	3.3 %	175,502,589	67.9 %	5,243 %	3.9 %

North America	366,496,802	4.7 %	327,568,628	89.4 %	203 %	7.2 %
Oceania / Australia	41,839,201	0.5 %	28,636,278	68.4 %	276 %	0.6 %
WORLD TOTAL	7,716,223,209	100.0 %	4,536,248,808	58.8 %	1,157 %	100.0 %

Source: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>, accessed on 25 December 2019

Source - <https://www.statista.com/statistics/255146/number-of-internet-users-in-india/> 25 December 2019

The rising number actually gives us a complete picture of the present situation in India. The growth is also because of the rising number of handy gadgets that are available to everyone. Sometimes it is felt that it is the user who is persistently searching the internet rather than the service providers searching for users. We are second to China in case of using internet as a means for different purposes but the statistical data has enough to tell us about the gender parity.

Efforts are required to improve the use for fruitful reasons and the gender disparity can be really defeated. A few taken up by the Government of India again needs to be popularized.

Initiatives like, Helplines and panic buttons, Web channels for reporting sexual harassment at workplace, #Helpme WCD Twitter campaign Email ids and social media accounts for addressing online gender-based violence, MIS for incentive-based payments for ASHAs, Digital Gender Atlas for Girls' Education, Digital monitoring systems in employment and welfare schemes are a great support that additionally helps women to go active internet users and technology enabled citizens.

We can yet support some of the best and often thought initiative by organizing brainstorming session on the topic. We will have to avoid that Males do not take control over the resources and are a part of such sessions

where they are the masters of mind. Let Females think over what best suits to them from a 'gender-based' point of view and come up with the fresh and new solutions on bridging the gap. Let them be the decision makers of their live and aspects related to their own empowerment and this will actually bring the desired results.

Lets begin at home :

We can always think of Digitally Enabled Information Outreach System For Women, E-Larning And Knowledge Intervention System For Women, Digitally Monitoring System For Women Directed Services, Technology Supported Crisis Support System are some of those vital areas where there is always a scope to think of having a transformation. Unless the bridging is done there would never be half of the population supporting the growth of the nation neither the world.

References:

Upadhyay, Reecha, *Women's Empowerment In India:An Analytical Overview*, e-copy available at <https://asiafoundation.org/>

Catherine Fitzgibbon, Beatrice M. Spadacini Nigist Abraha & Editors Allison Burden, Gretchen Lyons, Lurma Rackley, Beatrice M. Spadacini, *Empowering Women? CARE's Experience in East and Central Africa*, e-copy available at www.care.at.

https://in.boell.org/sites/default/files/digital_india_through_a_gender_lens.pdf , accessed on 20 December 2019.

<https://www.oecd.org/social/empowering-women-in-the-digital-age-brochure.pdf>, accessed on 20 December 2019.

<https://www.itu.int/en/action/gender-equality/Documents/WSIS-Women-Empowerment-Background.pdf>, accessed on 20 December 2019.

Md. Aminur Rahman, *Women's Empowerment: Concept and Beyond*, *Global Journal of Human Social Science, Sociology and Culture*, Vol. 13, Issue VI, Online ISSN 2249-460X.

<https://digitalindia.gov.in/di-initiatives>, accessed on 18 December 2019.

Digital Literacy For Women Empowerment

Dr. Alpana Vaidya,
Assistant Professor
Dept.of Political Science
Hislop College, Nagpur

Digital literacy is the knowledge, skills & behaviors used in digital devices. It has changed the way of life. Digital literacy has become an essential qualification for most of the jobs around the world .Information Technology can be a tremendous vehicle for bringing gender disparity and achieving gender equality. But, unfortunately in developing countries there is an increasing gap between the genders in digital literacy. Where the world is becoming more and more dependent- socially, culturally and economically on the digital platform, the women are suffering due to digital disparity among the genders.

Digital literacy has the potential to be a major tool in establishing gender equality. It has been reported by GSMA 2015 that only 28% of women have access to mobile phone while only 8% -12% have access to internet, in India. Various Digital literacy programs are trying to bridge the gap between levels of Digital literacy among men & women .

Traditionally, India being a patriarchal society , the women have not had easy access to modern tools of Information Technology like smart phones, laptop etc. Various studies have highlighted the gender based divide in both accessibility & usages of digital literacy in India . The situation is worse in rural as compared to urban India.

Information Technology has the ability to create millions of jobs. It can open doors to commerce, finance and other employment generating activities. With the increase in digitally literate women the whole society would benefit due to its ripple effect. Thus, it would lead to growth and development of the nation as a whole, economically and socially.

As the Information Technology bridges the communication gap wide connection and mobility through social media and internet, it would result in an increased awareness regarding gender equality in the society.

As we all know, in today's era of digital technology every information is available at the stroke of a key. This creates an environment where all kinds of facilities are available to the women for their socio-economic development.

In order to achieve this goal of using digital literacy to minimize gender disparity a multi pronged approach is needed, which would comprise of (1) Training (2) Accessibility (3) User friendly environment & (4) Infrastructure development.

Training would impart necessary skills for using Information Technology to enhance their education, awareness and employability. Accessibility to latest digital technology is a must for any individual to avail herself of the benefits of the Information Technology revolution. For this Government has to ensure availability of mobile phone and internet at reasonable rates to all strata of the society even in the remotest area of the country.

In order to achieve this, government has to ensure cheap broad band connectivity, content in local language, focus on rural areas & simplification of technology.

Government has to create a user friendly atmosphere especially to women through effective implementation of cyber laws and regulations. Privacy & accountability are issues of prime importance.

Digital literacy mission is opening up doors, for the women to emerge out of the male domination and avail equality in digital space.

Information Technology has effected all aspects of an individual's life be it social, economical, cultural or political. India has been at the fore front of digital revolution . Information Technology and its various applications have brought in a significant change in India. It has contributed greatly to growth & development of various aspects of the society like lifestyle, education , transportation etc.

The government of India has declared Information Technology as one of the thrust area for the development and has recognized it as an essential service. Information Technology infrastructure like mobile connectivity, OFC cables, spectrum availability etc. needs to reach the farthest corners of the country. All the Panchayats, schools, colleges and Govt. offices should have internet connectivity of high speed.

Thus by ensuring availability and accessibility of cheap and safe digital technology across the country, Government can facilitate and spur the growth of digital literacy among women, thus contributing immensely to their development socially economically and educationally. This socio-economic development of women would go a long way in obliterating gender disparity and providing women their rightful place in the society.

References

- Rajput, A., & Nair, K. K. (2013). Significance of Digital Literacy in E-Governance.
- Sharma, S. (2006). Management in New Age: Western Windows Eastern Doors. New Age International Publishers.
- Goodson, I., & Mangan, J. M. (1996). Computer literacy as ideology. British Journal of Sociology of Education 17 (1) , 65-79.

E-Governance and Women

Dr. Sudhir Kumar Srivastava

Assistant Professor

Dept. of Zoology

Arts, Commerce & Science

College Taloda

Dist: Nandurbar

Mr. Pankaj Laxman Sonawane

Assistant Professor

Dept. of Political Science

Arts, Commerce & Science

College Taloda

Dist: Nandurbar

Abstract

E-governances, the government not only connects with the citizens of India and business enterprises to provide online facilities but also to reach at all levels and inclusively grow by using the Information and Communication Technology (ICT). It is an attempt to enhance the range and quality of information and services, improve the functioning of the government by streamlining the communication of the government both internally as well as externally by using the information technology services. The emergence of e-government in India coincides with the liberalization of the economy in the 1990s. India's e-government strategies lack an institutionalized commitment to gender equality and women's empowerment. The women directed services that have emerged are a result of the initiative of visionary officials in public administration, and hence, do not add up to a coherent strategic direction. Just as there is no gender in e-government policy and programming, the Ministry of Women and Child Development also lags behind in its digital uptake.

Key Words: E-Governance, Women

Introduction

Electronic governance or e-Governance has been one of the developments that countries across the globe (developed and developing) have recognized as a potential driver in the way governance can be reinvented to address problems in an efficient manner, and to deliver the services in a more responsive and responsible manner. It could serve as a means to realizing more effective and less costly performance of government functions was recognized subsequently. As we have seen and experienced, it has become a dynamic concept of varying meaning and significance.

There is a firm realization in countries all over that e-governance is not just a government website on the Internet. The potential benefits of e-

governance would motivate governments across the globe to adopt it as a new mode of delivery of governance. A good start has been made in Europe, the United States and in countries such as Australia and Singapore. In developing countries, like India, a modest beginning is discernable and over the coming years political leaders of developing countries may find e-governance as a politically rewarding alternative to traditional mode of governance.

Our “Honorable Prime Minister Narendra Modi said at the Nasscom India Leadership Forum (NILF) 2014. Expressing E-governance as the most effective tool of IT industry. Prime Minister Narendra Modi said ““E-governance can bring minimum government and maximum governance. E-Government initiatives are faced with a number of challenges. Though there are many emerging programmes and initiatives on e-government throughout the world at all levels of government, it is generally believed that it would take another decade for infrastructure to be built, policy issues to be resolved, and for interoperability to be established. The Indian Government, realizing the importance of IT, has created a separate Ministry of Information Technology to promote IT in the country. The Government has also approved the policy of allocation of two to three percent of the budget for IT. The IT Bill, which would give legal recognition to electronic documents and facilitate online transactional services through the Internet, has already been tabled in the Parliament.

According to the Vision Statement of National e-Governance Plan (NeGP), the ultimate objective is to “Make all Government services accessible to the common man in his locality, through common service delivery outlets, and ensure efficiency, transparency, and reliability of such services at affordable costs to realise the basic needs of the common man”. There are four principal stages to a full-fledged implementation of E-Governance in India: Information and Cataloguing, Transaction, Vertical or Intra-Departmental Integration and Horizontal Integration which is being considered as the most challenging. India is currently on the third stage while rapidly approaching towards the fourth. E-Governance being a huge step faces many challenges and barriers in its way. In a country like India where women upliftment has been the prime focus of every scheme and every election, the pertinent question arises is whether women have been actually benefited from the policy of E-governance. Illiteracy, reproductive and productive roles, lack of financial independence and deeply rooted cultural and religious taboos among women are important barrier to E-Governance in India. It has been said that India is moving

towards achieving e-governance but leaving alone the flattering terms and utopian dreams about the scheme. The women been able to derive equal benefits from the government schemes as their male counterparts. Are women in rural India really aware of this e-governance initiative? Along with the thorough study of issues and challenges to E-Governance, this submission also strives to give a vivid picture of ground realities and what women in India understand and perceive of this initiative and analyze how it has helped them bring closer to the government.

The distinctive feature of e-Governance is that the stakeholders are mainly women, and in a sense this is an outstanding example of a case of e-Governance ‘for’ the women and ‘by’ the women. Women: A Major Challenge For centuries women have been deprived of their rights of equal participation in the social and economic activities of the nation. The concept of gender equality has become a common concern especially in India. Due to patriarchal character of the society women have not been able to derive equal benefits from various government initiatives. The female population being approximately 637 million (Census 2011) out of which only 65.5% are literate. Even though India promises digital inclusion and digital opportunities, rural India still remains under the grip of digital divide. Therefore the real challenge that lies before the government is encouraging women participation and inclusion in the E-governance initiatives. Patriarchy has restricted the mobility of the women. Due to this, women are made to depend on their male counterparts. They are not allowed to step out of their house or make multiple trips to far off offices or chase officials to get their work done. Such chores automatically fall under the responsibilities of the males. Women are subject to household chores only. For this purpose they are deprived of their right to education, let alone the basic knowledge of Information Technology. Being a rural setup, poverty also plays a major role in this scenario. Therefore the E-governance initiatives which are meant to benefit women, fail to have any significant impact on their lives. According to the Intel Women and Web Study 2013, a woman in India is 27% less likely to have internet access than a man. GSMA development Fund and Cherie Blair Foundation has revealed that “only 28% of Indian women own a mobile phone in comparison with 40% of men”. Chhattisgarh was formed a separate state in the year 2000. Nevertheless 79% of the state’s population is rural. The state ranks second last in the list of all the Indian states for tele-density (Report of Ministry of Communication and Information Technology, Government of India: 2004). The families are male dominated therefore he is considered

as the bread earner. Women are restricted to the household affairs. Information and Communication Technology are mostly used by the men. This is due to low literacy rate among women. The scenario in the other states is very similar to Chhattisgarh. Here people feel the need to address more important problems like domestic violence, poverty, water scarcity, etc than assigning importance to E-governance. One of the aims of E-Governance is to encourage the participation of men and women in decision making process via both ICT networks and networking with government. But without the access to ICT it is impossible to bring out the full capacity of the E-Governance initiatives. The gender differences affect the opportunities in connectivity and access. For example, in India the women IT literacy is a barrier. Therefore additional investment is needed in order to educate and train women so that they may have access to ICT and benefit from the E-Governance initiatives. Similarly they have limited access to internet cafés and other similar venues. Extra funds are needed to form societies and communities which stand up for the rights of the women.

Conclusion:

In general, the very purpose behind a government scheme or a government initiative is to elevate the quality of life of the citizens. While E-Governance is not an elixir yet it offers men and women a chance to get past the social evils of gender inequality. It provides a platform, a path to foster growth and development in the country. However its transformative potentials have been hindered by various issues in the form of challenges which are being dealt with by the government. Overcoming these barriers might take time as the government needs to tackle the issues which are deeply rooted in the Indian society. Apart from the technical, economic, socio-cultural, literacy and other issues, the issues related to the women's mobility acts as a barrier to the access to E-Governance initiatives. These constraints should be examined carefully. For the successful implementation of these E-Governance initiatives, it is necessary that the Standards, Infrastructure, Legislations, Strategy are in the correct place.

References :

- KalpanaSaxena (2017). Status of Women Education in India with Particular Reference to Women Empowerment and Development. Journal Of Humanities And Social Science. pp 1- 4.
- SuneelKumar(2016) "E-Governance in India", Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR) Vol-2, Issue-2,

MrinaliniShah(2007) “E-Governance in India: Dream or Reality?” International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology (IJEDICT), Vol. 3, Issue 2, pp. 125-137

Kishor, S. and Gupta, K. (2009). Gender Equality and Women’s Empowerment in India, national family health survey (nfhs-3) India, 2005-06, and International Institute for Population Sciences, Deonar, Mumbai.

M. BhavaniSankaraRao (2011).Education for Women Empowerment and Economic Development, IJRCMT Vol-1, pp; 17-18.

M. BhavaniSankaraRao (2011).Education for Women Empowerment and Economic Development, IJRCMT Vol-1, pp; 17-18.

Rama Krushna Das, HarekrishnaMisra and ManasRanjanPatra. E-Governance and Digital Inclusion: Creating Smart Rural Women in India.

Pankaj Kumar Baro1 & Rahul Sarania (2011). “Employment and Educational Status: Challenges of Women Empowerment in India”, A Peer-Reviewed Indexed International Journal of Humanities & Social Science.

Suguna, M., (2011). Education and Women Empowerment in India. ZENITH: International Journal of Multidisciplinary Research, 1(8), 19-21

Sethuraman K. (2008). Empowerment of Women in India- A movement for Tribal women education.

Venkata Ravi and Venkatraman (2005). Empowerment of Women in India: A review of women’s SHGs Movement in India.

Dr.AnupamaSaxena& Dr. MalathiSubramanian : E-Governance Initiatives in an Indian State: Some Observations from a Gender Perspective by.

“Gender Responsive E-governance: Exploring the Transformative Potential” UNDP.

Digital India and Women Empowerment

Vijay Bhaidas Bachchhao

Associate Professor in English

(Head, Department of English)

S.G.PatilArts, Science and Commerce

College, Sakri. Dist-Dhule

E-mail vijayb1961@gmail.com

Education is the endless process in development the development of human life. It is not only the means of individual but also the medium of social, political, economical, cultural development and reforms. Education is the foundation stone a powerhouse of national development. The strong nations were built due to its strong national educational policy. Digital Education is the key of India's economical, social and cultural development. Through Digital education, the nation can achieve its aims in the world. It is the hard time to discuss on the new policies regarding the digital education in regard of the empowerment of women in India.

Traditionally, in an Indian society the role and status of women were crucial. The status of women in Indian society is always a matter of discussion and debate. Historically, the role and status of women in India is a very sensitive issue that is passionately debated from time to time either by philosophers, social reformers, scholars or educationist. Rousseau declares that a woman should never for a moment feel herself independent, that she should be governed by fear to exercise her natural cunning and made a coquettish slave¹ Therefore, the social reformers strongly fought for the rights and status of women in Indian society.

In Indian society, women were defined and confined to play the specific roles as a daughter, wife a sweet companion, mother a caretaker of children and a homemaker. In the past, the social reformers fought for the cause of women's liberation, gender discrimination and equal status in the society. Swami Vivekananda the great Indian religious reformer iterated the status given to women "All nations have attained greatness, by paying proper respect to the women. That country and that nation which do not respect the women have never become great nor will ever be in future"² It resulted to improve the status of women in Indian society. However, the role of western women has changed so vastly throughout the ages from the diversified causes and reforms.

Digital Education :

Today, being literate is not just limited to being able to read and write any language; it is much more than that. Digital Literacy is becoming as important as traditional literacy. “Education was permitted to enter into the lives of nineteenth century women only when its subject matter and method of teaching was not regarded as threatening to the existing power relations within the family. In fact, quite often, basic literacy skills and other accoutrements were seen as essential for the daughters and wives of the recipients of Western education.”³

Women of the present generation have facilities to receive digital education than the women of the preceding generation. It has been far reaching consequences to improve their participation in the various fields in the society. It is a systematic change to empower women. It is need I hair to spread of education for the status of women in the society. The educated women changed the social order and social attitude too. The increased awareness and digital literacy have empowered women to come out of the four walls of the home. Most of them actively supported and participated in the national movements, campaigns, administration, banking, schooling, and public affairs etc.

Results of Women Empowerment :

Women constitute a unique resource of a nation. It needs recognition that, women are the builders and molders of a nation’s destiny. In rural areas, women perform a major part of agricultural operations like, breaking clods of earth, maturing, weeding, transplanting, harvesting and threshing. They are busy in domestication of diary animal and small industries like pottery, roe and basket making, food processing and handloom weaving. Therefore, it follows that, the burden shared by the women for the socio-economic development in two fold. One is on the domestic front and the other are on the economic front. The digital literacy changed the previous social scenario irrespective of class, cast, region and religion. Now a day’s women are fond of participating and attending many social and political functions either along with their men counterpart or individually at her own. Previously, they were confined to household duties and suppressed to remain at home. The digital literacy brings the world in the palms of their hands. Today’s woman has started caring for her health, cultural needs, interest, academic careers, social discourse, her views, religious and recreational activities. As per the census of 2011, an effective literacy rate for men in India was 82.14%, while for women it was 65.46%.

The good news for the development of the nation with speed is that this gap is narrowing.

India is well known for its vibrant information technology industry. Continued investment in IT infrastructure, greater availability of IT training and creation of jobs outside the metro areas in the South, will help bring the benefits of IT to women in India. India's changing digital landscape is offering tremendous scope for women's empowerment, and evidence from rigorous research suggests how mobile phone usage can transform women's household agency and workforce participation. This calls for a greater effort to close the gender gap in digital literacy, and more innovation in integrating mobile phone usage with social welfare programmes. Without digital literacy, one of the most vulnerable sections of society, women from poor households, may end up in a situation where they are left too far behind to ever catch up with "Digital India". There has never been a more pertinent time to bridge the gender digital divide. Policymakers, heed this call.

Results show that households, which received transfers via mobile phones, saw a 10% improvement in diet diversity, a one-third increase in children's meal consumption per day, and an increase in the cultivation of marginal crops that are primarily grown by women. The paper explains that the impact was a result of improved household bargaining power of the women beneficiaries. The mobile-transfer beneficiaries were more likely to obtain the transfer on their own as opposed to relying on their husbands, and more likely to travel to weekly markets and be involved in selling household grain than the manual cash transfer recipients. The key insight from this evaluation is that when women adopted mobile phone services to directly receive cash transfers, it increased their agency in household decision-making. Prioritizing digital literacy for women by combining mobile technology with the array of existing welfare programmes targeted at women can potentially lead to similar empowerment of women in rural India.

Conclusion :

To conclude, it is strongly felt that India is changing its policy regarding the empowerment of women. The government is willing to organize special programmes and campaigns for women empowerment. However, we should participate in such various campaigns and become the agents of change it may be as mothers, daughters, relatives, friends, teachers, mentors, seniors, colleagues, employers, volunteers we can help spread digital literacy to other women. For their empowerment with the

internet usage among women, steadily growing this can give a big push, thus helping the women of India in not only becoming digital ready but also actively participating in the digital global economy.

References :

- Mary Wollstonecraft, Vindication of the Rights of Woman, In Prose of Romantic Age, University of Poona, 1968.
The Advaita Ashram , Almora, Complete works of Swami Vivekananda, Vol.VII,pp.212
Bakshi S.R., “Empowerment of Women and Politics of Reservation” Book Enclave, Jain Bhavwan, Jaipur. 2002

Empowering Rural Women through Digital Literacy, Global Market and Local Self Government

Dr. Pradip G. Sonawane

Late M.D.Sisode Alias Bhausaheb Arts
& Commerce College Nardana.
Tal.Shindkheda.Dist.Dhule

Women using mobile internet often find themselves stuck on “application islands”. The mobile internet users we interviewed demonstrated proficiency in many key functional mobile internet skills, but seemed to do so only within the context of the applications they were familiar with, such as Facebook or Whats App. They appeared to face difficulties in applying these same skills to unfamiliar applications. Importantly, they were unable to use these skills to search for new services and applications. As a result, mobile internet users in our sample were unable to expand their mobile internet usage beyond the few applications they were already familiar with (which were often suggested to them by their social circle). The phenomenon of “application islands” goes hand in hand with a limited ‘mental model’ of the internet. Most mobile-only users, as well as the non-users we spoke with, lacked an understanding of the depth and breadth of online content. Instead, they viewed the internet through the lens of the one or two applications and services they were familiar with. Moreover, concepts like web browsers search engines, URLs, and websites, which enable traditional PC users to sense and explore the depth and breadth of the internet, were not very relevant in the context of mobile internet applications. It is important that efforts to promote mobile internet literacy and digital skills acknowledge these usage differences and build on familiar mobile concepts like messaging, rather than simply trying to reinforce PC-based internet concepts. Women face barriers to learning on their own. Most women rely on their social circle or mobile phone agents for initial set-up, but a significant proportion of participants, especially younger women, said that where possible, they would like to learn to use the internet by experimenting on their own. However, when they tried to learn in this way, they confronted a variety of barriers. Participants often did not have enough opportunities for trial, and were afraid of losing money if they experimented too much. The design and usability of mobile internet applications, especially complex login and

password recovery processes, and inconsistent and unintuitive terminology and iconography, were also roadblocks to learning. Finally, and importantly, many nonusers of mobile internet did not understand the utility of the internet and, as a result, had no incentive to invest in learning mobile internet skills on their own. Our sample did not include illiterate users, who are likely to face even more formidable barriers to independent learning; this will need to be studied in greater detail.

With the current mission of the government of India to make 240 million people digitally literate the primary stakeholder who would benefit most from the orientation and exposure they would get, would be the women. Although the Digital India Mission is aimed at bridging the digital divide across all sections of the society, the digital literacy programmes led by Nasscom Foundation and supported by various organizations such as Cap Gemini, HP, Mother Care and many others have been attracting women in significant numbers from all segments of the society. Whether they have had to curtail their education plans or could not pursue careers or got relegated in their families, when it came to access to digital devices because of the traditional hierarchy of priority status accorded to various members of the family, digital literacy mission is providing them with an avenue to come out of the shadows and establish equal status in the digital space. A recent GSMA report on accelerating digital literacy mentions that although mobile phones are user friendly devices which users are able to handle on their own once.¹The agents help them understand the basic features, women in particular do not know how to use all the available features that would help them become truly empowered as they are afraid they would lose money through experimentation or are hesitant to ask their family members to teach them.

*“There can be no real progresses of women of a country are not made partners in the process of development”*¹. The Balwant Rai Mehta Committee on Pandayati Raj System emphasized that rural women should not become mere beneficiaries of development but should be made equal partners in its affairs as contributors. Despite reservation for women, effective participation in Panchayati Raj institutions has failed due to misuse and manipulation by local power brokers. Ignorance of women about their rights and procedures and about their potential and responsibilities have kept them far behind men in the local bodies. It is very much doubtful that mere increase in number of reserved seats for women in local bodies is likely to increase increase participation of women. Unless structural changes are brought about, a sincere effort is

made to educate women and the power structures existing in rural areas are neutralized, nothing much can be achieved. The picture becomes even more bleak when we focus our attention on women in the hills. The geography of Himalayan region is such that it dictates a scattered settlement.

The women in the Himalayan region are governed by patriarchal norms and exhibit all the characteristics of underprivileged women in other regions of the country and of developing nations. The characteristics typical of these set's women are low literacy, lower chances of survival, malnourish' total neglect in their formative years, less valued as makers and have practically no rights to property or own of land, are paid lower wages for equal work and are dispelled due to mechanisation. Women in Himalayan regions, like in other parts of Country, constitute a major labour force for agriculture and live stock care. They provide the supportive of production. As a girl, she provides the helping hand in household chores. She slogs as an assistant for agricultural livestock tasks; and that's not all, while she is very young, married off and becomes a mother, Her early marriage ensued progeny of at least four to six live children. It would not wrong to place these women at the tail end of the developing process. Despite reservations of seats for women in local government there is no representation of these women in Panchayati Raj system. With the introduction of the prop® 64th Amendment bill on Panchayati Raj where by panchayat would become responsible for developmental decisions, If imperative to stimulate, encourage and enhance rural women participation in the Panchayats.

“Women constitute nearly half of India's population and this 40 percent population at some point of time influences the other half especially during their formative years as children.”²Hence it is impossible to ignore this section of the populace in any aimed at taking the country forward. There can be no real progress. if women of a country are not made partners in the process of development, Mahatma Gandhi believed that full and ball development of the nation and establishment of a just society is possible only when women participate actively and fully political deliberations of the nation.

The Balwant Rai Mehta Committee on Panchayati Raj J emphasized that rural women should not become 'til beneficiaries of development but should be made equal part? in its affairs as contributors. The committee studied rural condition and felt that ways must be found out to make financially better off and improve the conditions of their cliffThe

committee devoted a section of the report on measures to be undertaken to improve the lot of women. However, all the measures suggested were merely to improve upon the household skills of women and not really income generating activities; Nevertheless the committee's intentions were positive and they desired that women should find representation in the rural political institutions and recommended the co-option of women members to the Panchayati Raj institution. After nearly a decade of implementation of Panchayati Raj System on the pattern suggested by the Balwant Rai Mehta Committee, Ashok Mehta Committee was formed to take stock in the rural governmental institutions and the overall rural development. This committee in its report stressed upon the need to reorganize and strengthen women's constructive role as decision-makers and managers. The committee further recommended arrangements to be made to provide financial assistance to women to encourage self-employment and stressed the need to have women represented in the committees formed to take decisions on developmental programmes specially meant for women and children.

The institution of Panchayati Raj was meant for decentralization of power at the grassroot level for transforming the society into a just and integrated one. Theoretically women were not ignored and given due recognition for involvement at all levels. However, it was never ascertained whether or not women were really benefitting. There is a long chain of socio-political injustices against women in our system. In spite of directives in the Sixth Year Plan that women should be treated as targets for assistance for economic activity under the anti-poverty programme, only less than 7 per cent of the beneficiaries of the KDP are women. It was only after the committee on the Status of Women in India (CSWI) submitted its report that many myths about women and their development were broken. CSWI revealed that though women were increasingly participating in economic and political activities and social process of change, they were not necessarily beneficiaries or conscious partners in the developmental process. On the contrary they were very much.

Problems in Women's Participation

Women representatives often run into barriers and are hindered from participating effectively. They feel inhibited to speak especially when they are in large male dominated assemblies. Those who muster up enough courage and strength to speak *receive very little respect or attention. It has been observed that women are invited to attend meetings only to complete the quorum. Further the officials also pay heed to the needs of upper class*

inference to the needs of peasant women. The rights of women thus getsystematically nullified by the local bureaucracy. Despite being i ('presented in large numbers in Karnataka their participation was found to be disappointing. Their representation is merely a thicken and not at all effective. In some regions of the *country women have become aware of their problems.* In Karnataka, it was observed that women weremerged with their responsibilities to a greater extent than men who were more concerned with the exercise of power.

“The poor women are spread across rural and urban ai across sectors of economy, across levels of access to fait financial services, and across the range of industrial process”³The textile sector, for example, they are dispersed contract labour and small businesses. In the clothing self they are spread in various piece rate production sites home-based work. In agriculture sector, the poor women spread across non-farm and on-farm activities, across «| crop and food production and across agriculture activities such as farm-irrigation and seed production, result, the process of globalization—including integrationlabour market, financial market, and consumer markets— leaves the women out. Globalization means different things to different people.It means increased trade and capital flows between countries or rapid technological change. The people with experience and insight see that globalization and economic reform are not unrelated, as opening up the national economy to international competition is one of the key tenets of the reform. It needs to be analyzed, however, as to why the working poor and women are not fully included in the globalization process which is encompassing everyone everywhere.

An obvious reason for the poor women to miss out in the globalization process is that those, for example, who establish their small readymade garment businesses, do not know their markets directly. They do not know who buys the garments they produce, the price their products fetch in global markets or how long their design or fabric will be in demand, Moreover, their understanding of global markets is filtered with middle-interests. Their flow of information of the global opportunities is guarded and cleansed. Government and other well-meaning agencies try to help them but many interpretations of the markets are not always accurate or timely, nor usable and practicable. The studies or consultations or conferences on globalization provide a poor analysis of what is happening to the poor but do not tell what the poor can do to overcome their plight in the globalization process.

”One of the fundamental conditions for the poor to reach out to the process of globalization is to get organized”’.⁴ They need to come together and relate to each other on the basis of work. They need to associate themselves with similar occupations and skills so as to enlarge their base. The organization can be on the basis of area, occupation, trade or skills. One has to bear in mind that mere organizing is never enough. It must be institutionalized in various forms and it must be responsive to various forms and contexts. The poor women must organize and organize at a certain scale and The organized poor women can access credit, information, market links and emerging technologies. It is important to note that organization is the key for a collective success. Only credit schemes do not work. Only a marketing scheme does not make the difference. It has to be a suitable, affordable and manageable by themselves as well as demand based with a certain scale package input that will help the organized poor women access the fruits of globalization.

Even when the women are organized, and access technology and credit and other items as per their needs, they are only 'catching up' with the changes in the global markets concerning agriculture, textiles or other sectors. Catching up is essential for survival but not enough for a sustained growth. The changes in finance, technology, products and research are rapid, especially in textile, agriculture, and construction fields. Similarly, the changes in the water sector are even more rapid. Trading water across communities or across countries is not very different in a globalised water markets. The presence of rules for addressing unequal terms of local trade in water and the laws that protect the poor in the market are a must. The poor and organized women want such expertise on their side to go beyond "catching up" for experience a real difference in their quality of life.

First, put poor women in the centre of all sorts of economic reforms, especially in the five key areas: basic services, digital literacy, skill, labour, insurance, and trade. Second, recognize 'work' as central to economic reforms address poverty. For the poor, work is absolutely central in their lives. Third, invest adequately in the result-oriented initiatives with further growth potentials introduced and launched by the poor women. Without sustained resources, small success will not grow to a desirable scale. A certain scale is necessary; in enter the mainstream and. create a countervailing impact. Fourthly, develop and spread social security for the poor women that perform in a holistic way. It needs to be that the economic structure, in each case, is closely .With the social structure in South Asian countries. Fifth, build the poor self-employed women's

capacity to enter global markets. Build capacity by building new skills and knowledge, individually as well as institutionally. This is an enormous yet a promising challenge the country.

Thus to conclude, Therefore through the specially designed digital literacy programmes, the joy of discovering the multitude of opportunities on the digital platform, the possibilities for making them independent in many ways and the potential to rethink their identities, the potential to bring about a powerful transformation in women is emerging. Many things we have now begun to take as given and have accepted the new normal ways of functioning in the context of digitally connected world—for example booking tickets online, finding buyers and sellers for homes or sending birthday greetings to the loved ones—are new discoveries for the neo digital literates and are examples of simple everyday tasks where most often women have had to lean upon someone to get these tasks accomplished. Hence women find the new found independence, flexibility and the decision making process truly exhilarating. While women are being encouraged to become a part of the Digital India Mission and as the first step, become digitally literate, the key questions to be asked include—what needs to be done to help them take advantage of their digital literacy status, what are the expectations we are creating and how are we meeting their expectations? The feasibility to communicate freely and rethink the boundaries of their world is the starting point for the women netizens who have traditionally been made to believe that their worlds begin and end where they physically reside. Women are naturally endowed with interest in communicating and the availability of tools for access of information required and for interactions with the help of inexpensive ‘always on’ devices would sustain their interest and engagement with the digital platform.

References

Maya Mujumdar, **Encyclopaedia of Women’s Empowerment**. Sarup & Sons, New Delhi, 2005, p.251

Ibid, p.252

Bahira Sherif Trask, **Women, Work and Globalization**. Routledge, Taylor and Francis Group, New York and London, 2013, p.144

Ibid, p.145

Dalit Women in Digital World : Review of Article 15 Cinema

Dr. Sidhartha B. Sawant

(Assist. Professor)

S.S.V.P.S.'s College Shindkheda.

Dist. Dhule, Maharashtra.

sidharthasawant@gmail.com

Abstract:

Today everybody talks about women empowerment but dalit women have been exploited by upper caste community in the name of religious practices. This dalit woman subjugation is rightly portrayed in the recent released cinema *Article 15*. Anubhav Sinha's recently released film, *Article 15*, has been largely well received by film critics for its focus on caste-based atrocities. However, a section of critics have voiced displeasure at the film for its upper-caste gaze on the subject matter: the film is broadly based on the 2014 gang rape case in Baduan, Uttar Pradesh, where two minor girls from the Maurya community were raped and hung to a tree. Anubhav Sinha's *Article 15* is a hard-hitting film that tackles the caste discrimination in India – and, as this story shows, fatally so at times. The film draws its title from Article 15 of this book which this forbids discrimination against any citizen on grounds of religion, race, caste, sex or place of birth.

Key Words : Dalit Women, Women Subjugation, Women Empowerment.

Introduction:

Film is considered to be an important art form, a source of popular entertainment and a powerful method for educating citizens. It is not just a form of entertainment or time-pass, but it has become more symbolic, aesthetic and more appealing to the social transformation. Over past decades, Indian cinema has witnessed a significant transformation in the way women are portrayed through films. In the 60 years since Independence, Indian cinema has gone through a lot of changes including a shift from classic mythological blockbusters to “Bollywoodised” remakes of Hollywood's successful films.

Though India becomes a liberal, progressive nation in all aspects with inclusive of developing views and practices, still there are many

communities suffer the brunts of low caste marginalization. This community is entitled as Dalit which has a long history of suppression, marginalization, isolation and exploitation which do not allow them to be the part of main stream society. Dalit reform movements had been in India since ancient period right from Gautama Buddha. Still it is in course of reforming state by creative efforts of social reformers. But it was Dr. Ambedkar, a great modern visionary, renaissance leader, the architect of the constitution of India and an ardent critic of the caste system, who demolished the myth of divine origin of caste hierarchy. He inspired and initiated the creative minds of India to enforce the socio-cultural upsurge for the total emancipation of the Dalits. Suppressed, crushed, downtrodden people in Maharashtra were considered Dalit and they were deprived of all the essentials of human life; rather their life was worst than animals. Dr. B. R. Ambedkar taught these people the life of dignity by leading them towards emancipation and 14th October 1956 Religion Conversion is the step towards honored and life of dignity which also threw the shackles of religious hegemony.

It is said that films are mirrors of a society. But still, caste conflict is not reflected adequately in cinema. Every year thousands of movies are made in India but the protagonist is hardly ever from a lower caste, which is the majority of the population. One could say that since the majority of the stakes in the film industry is held by higher castes, their films portray a very elitist image and way of life. A good film creates a debate over an issue. Though the eminent director Satyajit Ray has said that the films cannot change the society, he has accepted that films have a role to play. Shoma Chatterji, a film critic, talks about caste and cinema in her article '*The Dalit in Indian Cinema*'. She talks about caste and the portrayal of Dalits in Hindi cinema beginning with Bombay Talkies *Achhut Kanya* (1936) to Bimal Roy's *Sujata* (1959) followed by many mainstream films like *Aarakshan*, *Akrosh* and *Eklavya*, and the small-budget, low-key ones like *Masaan*, which have focused on this significant social issue during the past so many years.

Dalit women have been exploited by upper caste community in the name of religious practices. This dalit woman subjugation is rightly portrayed in the recent released cinema *Article 15*. Anubhav Sinha's

recently released film, *Article 15*, has been largely well received by film critics for its focus on caste-based atrocities. However, a section of critics have voiced displeasure at the film for its upper-caste gaze on the subject matter: the film is broadly based on the 2014 gang rape case in Baduan, Uttar Pradesh, where two minor girls from the Maurya community were raped and hung from a tree.

The plot of the movie details the death of two sisters, and the search for their one cousin who goes missing. The case unfolds just as the protagonist cop Ranjan takes charge of his posting in the rural district of Lalganj. As he investigates, he exposes many forms of discrimination: job quotas, untouchability, honour killings over relationships between people from different castes, rape and torture. The film makes the audience really look at how these things play out in society.

Ayushmann Khurrana played an important role of Indian Police Service (Brahmin) officer who investigates the case, has been criticized for portraying a Brahmin “saviour” who comes from the city—where caste supposedly does not exist—to save the persecuted. The film seemingly ignores the prevalence of caste structures in urban India, and absolves the audience watching the film of being complicit in perpetuating such structures.

Article 15 – a fundamental right enshrined in the Indian constitution forbidding discrimination on the basis of religion, race, caste, sex or place of birth – is central to the movie, particularly caste discrimination. So, in line with mediocre Bollywood films needlessly reinforcing their thesis statement, *Article 15*’s initial scenes have inordinate conversations about, and references to, caste, and enough signifiers demarcating the good and the evil.

When Ayan asks for a bottle of water, on the way to Lal Gaon, his driver tries to dissuade him, informing him that they’re crossing the village of Pasis, a pig-rearing Dalit sub-caste. A few scenes before, we see a statue of B.R. Ambedkar getting drenched in rain; wearing a glass and a suit, the statue looks on, as the heavens continue to cry, like a helpless, mute spectator. A cop at the Lal Gaon police station, Brahmanand (Manoj Pahwa), emphasizes his caste identity by invoking his last name, “Singh”. On the first day of work, Brahmanand makes Ayan meet a local curt contractor, Anshu, who has close connections

with the senior cops and an MLA. Anshu's stereotypical introduction, his mannerisms, all of them is a dead giveaway: that this guy is trouble.

Article 15 takes a perceptive look at our 'systems' – the police, the media – and comes to a conclusion not very different from the Marathi movie *Court* (2015): that systems aren't insular monoliths; that they comprise people like you and me, individuals with (willful and inadvertent) biases. There's no running away from this movie, or a story like this, because it circles back to us too: city slickers, with survivors' guilt, espousing progressive politics.

The country is predominantly Hindu, the religion from which the caste system stems. It prides itself in its message that "unity is diversity" and has been the biggest democracy in the world for more than seven decades. The values and rules of the country all stem from the Constitution of India, a book and legal guide drafted by Dr. Babasaheb Ambedkar. But the reality is that caste discrimination is a malaise that is widespread, especially in the Hindi heartland. This reality is driven home multiple times by the film, with its cast full of stellar performances.

The movie tells a story based in reality, and builds on the 2014 Badaun rape case, in which two teenage women were murdered in Uttar Pradesh. The women were from the Dalit caste, seen as the lowest on the ladder. The police say the women, who were hanged in public, were not raped, however the families to this day insist that they were. Many questions are asked by this movie about status of dalit women in the present modern digital India. When we are talking about World power India by 2020, we see our backwardness in dalit women condition. How long will this attitude continued by upper caste people?

Conclusion :

Indian cinema has either been unable to represent Dalit life and concerns on the big screen or has willingly chosen not to do so. Anubhav Sinha's *Article 15* is a hard-hitting film that tackles the caste discrimination that is rampant in India – and, as this story shows, fatally so at times. The title of the film forbids discrimination against any citizen on grounds of religion, race, caste, sex or place of birth but in practice upper caste people violate all rules. This film provokes intellectual people to think about dalit women condition in the digital literacy world.

Works Cited :

“*From Erasure to Assertion*”- an article by Dr. Shobha Shinde published in the journal ‘Critical Practice’ (Vol.XIV 2007).

Limbale Sharankumar, *Towards an Aesthetic of Dalit Literature*, Orient longman 2004.

Murugkar, L. “*Dalit Panther Movement in Maharashtra: A Sociological Appraisal*”, India: Sangam Books (1991).

Omvedt, G. “*The anti-caste movement and discourse of power*”, *Race & Class*, pp. 15-27 (1991).

Sharma Pradeep K., *Dalit Politics and Literature*, Shipra Publications, 2006.

Vrinda Mathur (2009) ‘Women in Indian Cinema: Fictional Constructs’, in Jasbir Jain and Sudha Rai (ed.) *Films and Feminism*, Jaipur, Rawat Publication.

Empowering Woman in India with Digital Drive: A Case Study

Dr. Gajanan P. Patil,

Assistant Professor, Dept. of English
Smt. H.R.Patel Arts Mahila College,
ShirpurDist: Dhule (MS)

Abstract:

In India, digital literacy has become an urgent need; since political will of the central government has made it essential. The government's campaign of Digital India Movement and its several associated programmes launched for all, including- students from elementary to higher education, various government department officials, and also for the civilians. In 1990s technology was the domain only for males and females were excluded due to socio-economic differences. However, during past couple of years, the digital gender divide seems to have disappearing for several reasons as it occurs due to the change in approach of skill-based technology enabled education, growing equal opportunities for male and female in various service sectors such as,-industries, banking and finance, trade and commerce, etc. In the growing digitization across India, there arrives a question whether the digital drive offers equal opportunity to women in India. In this regard, recent studies have also foot-marked the problem of gender divide in use and accession of services. The present research study is a case study of collegiate girl students studying as the first generation learners in a degree college of graduation and post-graduation level.

Key-words : Digital India, technology, socio-economic, skill-based, gender, digitization

Introduction :

Presently human development has become a crucial issue when the world around is seen full of commitment and competition. Perhaps the entire globe is thrown into updating and upgrading human resources. Basically being a social animal, man seems to have relieved from the conventional social relations due to the growing demands of individual production in terms of knowledge, skills, and training. Today, human being

has himself become a big resource to face the new challenges. To keep upgraded with the growing demands of the time human empowerment has become a mandatory and compulsive issue.

Women empowerment especially in the developing countries has reached to a crucial stage. Recently, several innovations in technology, especially in the field of education, finance, trade and commerce, media, and management studies have brought in an undeniable developments which tend to get learnt and practiced. The HRD Ministry of the Government of India appealed and directed higher education and other government offices and other units to participate in Digital India campaign. The campaign regarding digitizing of government services especially in various government sectors including banking and finance, trade and commerce, education etc has started crucially strong.

A Brief Review :

The use of ICT and digital technology has seen a consistent growth, as in India, as per the Economic Times report, almost 627 million users of internet are recorded in 2019. It is also found that there is a rapid growth of internet users in rural areas with 4G internet speed services. As per the said reports, nearly 293 million active users reside in urban area while 200 million are in rural India. Of the total use, about 97% internet is accessed through mobile phones.

“The digital revolution is now sweeping small towns and villages perhaps driven by increased accessibility at affordable data costs. The increase in the uses of digital in rural India, where more than two-thirds of active internet users are now accessing the internet daily to meet their entertainment and communication needs.” (Hemant Mehta (Managing Director, Media and Digital, IMRB). According to the reports of IAMAI, 30% internet users in India are women. There is a certain gender divide in use of internet. This high disparity between male and female users bring forth the challenges of reducing the wide divide and minimizing the ratio by chalking out some strategic planning and management. This gender divide appears due to lack of digital literacy especially in the rural area. As stated in the Nielsen survey (2019) of the Internet and Mobile Association of India (IAMAI), the gender distribution of female and male users is 33 and 67 in India, 30 to 62 in urban, and 28 and 72 in rural areas respectively

of the country. Naturally, the data collected of the metro city users of male and female is 60:40 respectively; it is also brought in the survey about the age wise users in the following table.

Age group	12-15	16-19	20-29	30-39	40-49	50+
In India	14	18	35	19	9	6
Urban	12	14	33	21	11	8
Rural	15	21	37	17	7	3

After analyzing the data, it is noticed that the students having the age groups between 16 to 19 and 20 to 29 from rural area have a larger ratio in comparison to the urban area. Hence, internet and mobile services reached to the rural areas of the country might provide a concrete assurance in digitization of India by 2025.

The IAMAI study also measures the significance of mobile phones connected to internet. In use of devices like mobile phones, desktop, laptops, and tablets, there is not any considerable difference. The exception of digital media is almost equal i.e. 99% through mobile phones. Therefore, the spreading of the digital wave irrespective to the urban and rural area underlines the future prospectus of the digital India Movement.

Methodology of Study :

The present research study is a case study of collegiate girl students studying as the first generation learners in a degree college of graduation and post-graduation level. To work out on the designed study, the students of BA and MA English who own mobile phones and also have computer knowledge were assigned few tasks to use mobile phones and computers to enhance the skills in quality learning. During the process, the students were asked to make WhatsApp study groups Google Glass, PPT presentations, online quizzes, online feedback system, preparation of questionnaire for Google forms, study of various mobile apps, audio-video clips, etc. The objective behind the research was to enable first generation girl students get well acquainted with technology and also get empowered as techno savvy individuals to accomplish the future challenges in service sectors.

Initially, the students for given orientation in computer and language labs. The basics from the computer knowledge and application along with the practice of research sound patterns through language lab software was arranged in a period of about 2 weeks. The students learnt MS

Office, MS Excel, MS PowerPoint, internet based study material related search topics downloading and viewing audio-video clips from YouTube, Facebook. In the meantime, students also created the individual email ids, accessing e-material as sources of learning. To conduct and monitor the technology assisted learning, a trained counsellor was purposefully assigned to the task of developing first generation girl students approaches to effective learning through ICT enabled tools. During the training sessions, the participants get fully involved in fun-oriented technology enabled learning. The training programme started with strategically designed objectives encouraged students to get enrolled into certificate and diploma courses in computer knowledge and application. During the orientation sessions, the trainees were given following assignments.

1. Preparation of MS Word document
2. Preparation of MS Excel sheet
3. Preparation slides and files for PowerPoint presentation
4. Downloading and viewing of video clips on soft skills and personality development
5. Emailing docs, images, sheets, with clips in
6. Learning of standard English speech sounds through language lab software
7. Preparation of questionnaire on Google forms
8. Responding assignments on Google class.

Apart from offline computer knowledge and application, the trainers were encouraged to make optimum use of mobile phones with several study and professional development related apps including language learning, e.g. dictionary, thesaurus, encyclopedia, e-books, etc. To develop their social skills, the theory and practice of social media apps like WhatsApp, Facebook, Twitter, Instagram, YouTube, email, etc. were also arranged to make them more techno-savvy. During the training sessions, feedback on contents, practice, applicability of tools and devices, counselor's guidance ability, learning outcome related questions were collected, analyzed, and improvement measures were taken.

Analysis of Study :

On the feedback collected from the trainees' service learning outcome, a critical analysis was made by applying certain parameters such

as number of learners or trainees, learning period in hours, trainer's individual performance in preparing, practicing, and presenting of assigned tasks, individual, pair, group performance etc. In analysis, differences were calculated in terms of performance among semi-urban, rural, and remote and tribal area students.

Observations and Findings :

The training sessions as initiated with the designed objective of developing graduate girl students' learning performance through ICT enabled tools. Following are a few notable observations.

1. Students' response to ICT enabled learning tools encouraged the pace and quality time in learning
2. The training sessions prove fully productive as each individual trainees completed the assigned task in time with accuracy and expectancy
3. The trainees used several websites to collect and form their subject related notes.
4. The students get well acquainted with various websites including social media, and professional development related archies.
5. The regular practice and training of MS Word, Excel, PowerPoint sessions improved their quality of work in terms of speed, data feeding, slide preparation, and design.
6. The video sessions on Facebook and YouTube help them develop their LSRW skills and also soft skills.
7. The sessions on internet surfing and searching of various knowledge domain opened several new avenues to the first generation learners.
8. The mobile app sessions enabled them acquaint with various innovative areas of knowledge and applications such as, social media like-WhatsApp, Facebook, Twitter, blog, email, Instagram etc.
9. Students get exposed to various professional development and service sector related apps such as online banking, online shopping, online job applications, advertisements, business opportunities, marketing policies, etc.
10. The first generation learners experience wide exposure to social, cultural, political, educational fields.

11. Students develop and expertise in handling and dealing with ICT tools and thereby feel confident in accepting and facing global challenges

Conclusion :

The study highlights the present day scenario of the digital divide in India especially in use of technology and digital devices. The initial discussions on the need of women empowerment and its strategic planning is somehow practiced through this case study of the college located in semi-urban area of Maharashtra in India. The study undertaken here does certainly add in with the small venture to bring first generation girl students from rural and tribal area into the mainstream of education especially technology enabled knowledge domain to make them techno-savvy. This experiment has certainly promoted the first generation girl students adopt technology and become familiar with the various global issues.

References :

The Economic Times (6 March 2019)

Khan A, and Moin A (2013). Women Empowerment Role of New Media/Retrieved from <http://www.ocwjournal.online.com/Adminpanel>.

Premlata and Tanuja Jukariya.(2018). Role of Media in Empowering Women. Inter.Journ.Microbio.App. Sci. 7 (04): 1618-1623.

Bimber, B. (2000). Measuring the Gender Gap on the Internet. Social Science Quarterly, 81(3), 668-76

Hartcourt, W.(ed.) (1999). Women@Internet. Palgrave Macmillan.

Depiction of Empowered Women Characters in the Novel of Ashok Banker

Dr. Dnyaneshwar S. Chavan

Assistant Professor, Department of English,
Vidya Vikas Mandal's S.G.Patil
Arts, Science and Commerce College,
Sakri, Dist- Dhule

Ashok Banker is a renowned post-colonial Indian English writer. Who writes on cross-cultural themes. The *Ramayana Series* written by Ashok Banker which consists the eight-volume series based on the story of the *Ramayana* in English. Ashok Banker has depicted the story with his creativity in the modern sense. He has depicted women characters as empowered personalities. *Sons of Sita* is the last novel in this series. This novel depicts the story of Sita. In the present paper, the female characters in the novel, *Sons of Sita*, is discussed in light of the women empowerment.

Women can be empowered by eliminating violence against them in society. It can be achieved by giving equal status to women in all respects. In this modern world, women are marching towards empowerment. It is not achieved yet but steps are successfully taken in this direction. Sita is considered as the ideal of Indian womanhood. Hence her perspective, her actions, her thinking has influenced the psyche of Indian women. Sita is one of the major characters presented by Ashok Banker in this novel. Her life in the ashram of Sage Valmiki is depicted minutely. She was abandoned by her husband Rama. In a modern sense, it is said that women should be empowered with the weapon of education. But in ancient time, education was imparted in Ashramas. In those days, archery was of prime importance.

Sita and her attendant Nakhudi are portrayed as skilful archers. When a group of people has attacked Valmiki ashram and has started their massacre, Sita and Nakhudi, both fight with the group in order to protect the ashramites. Such kind of the wrong deed that takes the lives of peaceful people is itself a vice. These soldiers destroy the very foundation of devotion. Ashramas are meant to study. In such a situation, the only empowered heart can take the challenge and Sita has proven her capacity. As a woman character, she is not depicted as a delicate woman rather she is presented as a woman who can not only challenge the situation but also

face it positively for a social purpose. To save and protect people is considered to be the duty of each and every real Kshatriya. Sita plays the role of Kshatriya. She has shown through her capacity that she is empowered. Empowered personalities only protect weak people.

Sita is not only fearless on the battlefield but also in the debate. Asking a question on injustices is the reflection of empowered consciousness. Sita possesses it perfectly. That is why she can ask a question to King Rama.

she asks Rama,

Do this and prove to them that to doubt an honest woman is itself a stain on her reputation. To point a finger is itself a sully of honour. To gossip and speak to someone without their being found guilty of any wrongdoing is itself a crime...the world. (Banker, *Sons of Sita* 341) She has emphasised the equality of man and woman in the name of the dharma. In the name of dharma, she does not want to accept the concept of equality. Sita expresses her clear view that after all, she is also a woman before being the queen. She wants justice for her womanhood which stays away from her husband, her soulmate for ten years. In spite of her facing the test, she is punished.

Regarding her love towards Rama, Sita always enshrines Rama in her heart. She always asks his companionship but now she is banished by her love. She is truly dejected by their departure and now she silently but firmly opposes Rama's notion of dharma. Because of his fulfilling dharma, many have sacrificed their whole life. Sita has suffered more. B. V. Ramana rightly observes, "When there is an intense love there is no fear, no other attachment that one which binds that pain is an inseparable and all-absorbing bond"(26).

When Rama says, "Yes. But you serve dharma too. In your own way. Surely you see that?"(Banker, *Sons of Sita* 3) But Sita presents her views of love, "I don't want to serve dharma. I don't want dharma. I just want you"(Banker, *Sons of Sita* 3). That means she puts Rama first and foremost rather than any dharma. Rama for her is more than dharma. It shows her peerless devotion and sense of love towards Rama. Her attitude is not only emotional but also thoughtful. It must be taken into account what Swami Vivekananda says about Sita. He says, "You may exhaust the literature of the world that is past, and future, before finding another Sita. Sita is unique; that character was depicted once and for all. There may have been several Ramas, perhaps, but never more than one Sita! ...Sita" (530).

Sita's behaviour and character always inspire the Indian womanhood. Sita is always considered as the ideal wife. Her ideal hood lies in her pure love for Rama. The unshakable love of Sita towards Rama is an ideal one because, at the end of the novel, when Rama comes to visit Valmiki in order to ask for forgiveness from Maharishi Valmiki for the misdeed by Rama's soldiers. Sita herself is very angry with the incident that has recently taken place. So she cannot just tolerate such as inhuman act. Her love is not limited only to Rama but she loves humanity. Her heart also cries for them who are innocent but killed. It is found only in a human being who is stable within. For getting stability within one has to be empowered not only superficially. It must be inwardly. Sita explores her inner determination. So she is presented herself as the empowered personality. Ashok Banker rightly presented her character so that modern age women should be inspired by Sita's character.

Conclusion :

Ashok Banker has depicted Sita as a strong-hearted character. In spite of all odd situation, she stands firm. She faces all circumstances with her strong determination. Empowerment lies in the attitude also. Man or woman can be empowered within. Her example gives impetus humanity how to live with a stable mindset in spite of any kind of circumstances one has to face. Sita has that capacity hence she is presented as a great symbol of empowerment in this novel.

Work Cited :

- Banker, Ashok. *Sons of Sita*. New Delhi: Wisdom Tree, 2012. Print.
Ramana, B.V. "Bhakti Yoga of Sarojini Naidu- Analysis of Selective Poems." *Academic Research* 7.2 (2013). Print.

Role of Women as an Environmentalist in Ruskin Bond's Short Stories

Dr. Nilesh Bhateshwar Malichakar

Assistant Professor, TSS' Smt. Vimalbai Patil Arts &
Late Dr.B.S.Desale Science College, Sakri

Ruskin Bond presents the role of women as an environmentalist. He is an advocate of ideas of environment conservation. He gives importance to the female protagonists who contribute a lot for the conservation protection of nature. He tries to portray the bond of relationship of women with the nature.

The present research paper is an attempt to study the Role of Women as an Environmentalist in the selected short stories of Ruskin Bond. The researcher has selected two short stories of Ruskin Bond for study. The researcher has studied the short stories like *The Blue Umbrella*, and *Sita and the River* for the present study.

Ruskin Bond is a well-known Indian short-story writer. His characters and themes are not borrowed from the life of jungle but also from life of society. Bond handles the range of various themes in his short stories. They are from nature, peaceful co-existence, human values, love for freedom, Positive attitude towards nature, continuity of life, and social problem during period of partition between India and Pakistan. He conveys the message of conservation of environment through his literature. It is the need of an hour to concentrate more on the protection of environment and tribal life around us because it is national heritage of any country. Ruskin Bond is an ambassador of the jungle life. His ideas are completely associated with animals, birds, tribal people, mountain, hills, valleys, wild animals. Ruskin Bond looks at nature as friend, philosopher, teacher, preacher and guide like William Wordsworth.

The Blue Umbrella is a beautiful short story of Ruskin Bond. It has different themes. The story deals with the themes like rural people are cooperative and broad minded. Binya is the central character of the short story. She is lover of nature. She is lovely, cooperative, kind, mature, broadminded, obedient, practical and strong girl. Binya possess all the qualities of mountain girls. The narrator presents he character as "Like most mountain girls, Binya was quite sturdy, fair of skin, with pink cheeks and dark eyes and her black hair tied in pigtail. She wore pretty glass bangles on her wrists, and a necklace of glass beads." (Bond, *The Blue Umbrella* 5)

Binya and her members of family are the lovers of the animals. They treat animals as human being. They respect them as their relatives. Even names of the animals are also like human beings. Family of Binya address cows by the human names. Binya calls cow as “NEELU! Neelu!... Neelu-Blue was the name of the blue –grey cow. The other cow, which was white, was called Gori, meaning Fair One.” (Bond, *The Blue Umbrella* 1). It shows that people in the mountain regions love animals as human beings which highlight the role of Binya as an Environmentalist. Binya worships nature as a God and considers the organs of animals as good fortune or omen. The narrator presents, “From the necklace hung a leopard’s claw. It was a lucky charm, and Binya always wore it.” (Bond, *The Blue Umbrella* 5). It shows the message that animals should be protected because organs of animals have also divine qualities. Indians believe in the divinity of nature and its objects through wearing of leopard’s claw.

Binya believes in the freedom of animals. She allows her cows to roam freely in the forest on the contrary her brother pulls them forcefully. Cows prefer company of Binya. The narrator remarks that “The cows preferred having Binya with them, because she let them wander. Bijju pulled them by their tails if they went too far.” (Bond, *The Blue Umbrella* 3). Animals love those who give them freedom. It presents Binya is true lover and care taker of animals. Some people of urban areas are more dangerous and inhuman than animals. City life is crowded which is far from the peace and tranquility. Binya likes the life of mountain area. Darkness and loneliness of forest is not serious matter for her. On the contrary she is disturbed by the crowd in the market. The narrator presents, “Binya belonged to the mountains, to this of the Himalayans known as Garhwal. Dark forests and lonely hilltops held no terrors for her. It was only when she was in the market town, jostled by the crowds in bazaar, that she felt rather nervous and lost.”(Bond, *The Blue Umbrella* 3-4). It indicates forest is safe and convenient for Binya rather than town crowds of town life. Some people in urban areas are selfish and do not like to think about other people. By preferring to live in the forest or mountain life she conveys the message of love for the mountain and forest which is the duty of an environmentalist.

The second short story *Sita and the Rivers* deals with love of Sita for river and natural surroundings. The character of Sita and her life on the island is the dominant factor of the story her love and care for the nature is really appreciable. She is a girl of ten years. She is an innocent, uneducated, bold and an all-rounder. The people who live in the company

of nature always face adversity and even in adversity also they worship nature as their God. Sita matches herself the nature whatever the circumstances she has. Nature takes away the loneliness of man. Some people accept the adversity of nature and suppose it as a part of the life and Sita is one of them. God is the creator of the. The story also appeals that we should preserve the nature, especially trees. Company of trees makes us strong and happy. They perform a remarkable role in our life. Sita in the story never feels sad and upset because of trees. The narrator states that “And as the tree moved out on the river and the little island was lost in the swirling waters, Sita forgot her fear and her loneliness. The tree was taking her with it. She was not alone” (Bond, *Dust on the Mountain* 231). It means she indirectly conveys the message of love for the trees. Company of nature sometimes provides an opportunity to women to express themselves with nature. They help to make earth firm. If we preserve the trees they are very helpful. The Peepal tree is very useful for all human beings as well as animals and birds. The narrator has presented peepal tree he says that “The peepal tree was about three hundred. It provided shelter for the birds who visited it from the mainland” (Bond, *Dust on the Mountain* 219). The tree is useful for many forces in the society and nature.

Binya and Sita are the true environmentalists presented by Ruskin Bond. Through their activities in the company nature and animals they have proved it. Both have strong sense of attraction for nature. They both are the lover of human values like equality and freedom to the nature. They are against the forceful dragging of animals. They worship nature as the God.

Conclusion

As women love and protect her children and other kin and kith in the same way they have potential to love nature around us. They are true environmentalists. Many such women are there who sacrificed their lives in protection of nature. Though Binya and Sita are girls yet they possess the quality of love for nature. Ruskin Bond describes the environment and people around the mountain and rivers basin. The adversities and willing acceptance of adversities by hilly people especially girls are shown by the narrator.

Works Cited :

Bond Ruskin. *The Blue Umbrella*. New Delhi: Rupa Publications India Pvt Ltd, 1992. Print.

_____. *Dust on the Mountain*. New Delhi: Penguin Books, 1996. Print.

A Study of Different Scheme of Women Entrepreneur Development for Women Empowerment

Mr. Sachin Karbhari Jadhav
(Assistant Professor in Commerce)
SSVPS Arts, Commerce and Science
College, Shindkheda (Dist:- Dhule)
E-mail:- jadhavsk555@gmail.com

Introduction:-

Women's empowerment is the way or a social action in which women elaborate and recreate what it is to be in a circumstance that they previously were denied. Empowerment can be defined in many ways, however, when talking about women's empowerment, empowerment means accepting and allowing people (women) who are on the outside of the decision-making process into it. "This puts a strong emphasis on participation in political structures and formal decision-making and, in the economic sphere, on the ability to obtain an income that enables participation in economic decision-making." Empowerment is the process that creates power in individuals over their own lives, society, and in their communities. People are empowered when they are able to access the opportunities available to them without limitations and restrictions such as in education, profession and lifestyle. Feeling entitled to make our own decisions creates a sense of empowerment. Empowerment includes the action of raising the status of women through education, raising awareness, literacy, and training. Women's empowerment is all about equipping and allowing women to make life-determining decisions through the different problems in society. Women empowerment has become a significant topic of discussion in development and economics. It can also point to the approaches regarding other trivialized genders in a particular political or social context.

Women's economic empowerment refers to the ability for women to enjoy their right to control and benefit from the resources, assets, income and their own time, as well as the ability to manage risk and improve their economic status and well being. While often interchangeably used, the

more comprehensive concept of gender empowerment refers to people of any gender, stressing the distinction between biological and gender as a role.

Objectives :-

The study has the following objectives

1. To study the progress of women empowerment in India.
2. To identify the need of women entrepreneur development for women empowerment
3. To understand the different Scheme of Women Entrepreneur Development

Research Methodology :-

The nature of the present study, it was required to collect data from the secondary sources. The base is qualitative as it is based on secondary data. The secondary data has been collected from various sources such as library, books, journals, internet etc. he collected data may be processed and analyzed in order to make the present study useful to the practitioners, researchers, planners, policy makers and academicians of the concern area. Need of Women entrepreneur development for women empowerment

"Different situations give birth to different types of stresses," There is multiple numbers of stresses that a woman entrepreneur faces. Women go through altogether different stresses than men. There are 4 types of entrepreneurial role stresses:

1. Financial stress
2. Role balance stress
3. Work overload stress
4. Resource inadequacy stress.

Many studies have proved that woman entrepreneurs face problems of expectations from husband and in-laws. Finance is regarded as “life-blood” for any enterprise, be it big or small. However, women entrepreneurs suffer from shortage of finance on two counts. The dependence of woman on others increases as they do not have any assets which they solely own. This results in dependence of funds from external resource. Secondly women are considered less credit-worthy and are discouraged by banks for business loans. Hence they rely on savings more. The role of women in our society has changed drastically in the past few

decades and for the better. Women are now occupying the corporate positions previously regarded as masculine and are outpacing their male counterparts in some areas. The gender stereotypes which were more prevalent in the society decades ago are breaking slowly. But there is still a long way to go.

1. Economic Growth

The influx of more women into the workforce has led to significant economic growth and productivity. While more women have sought and got employment in greater numbers, their participation as entrepreneurs is very less. Fewer women have become entrepreneurs, meaning their potential to contribute towards innovation, job creation, and economic growth has been untapped yet.

2. Narrowing Gender

Gap even after decades of efforts toward making women equal with men socially and economically, the gap between them remains large. Women entrepreneurs inspire other women to start businesses. This leads to more job creation for women which ultimately helps in reducing the gender gap in the workforce. When women become successful in a field, the next generation of women is more likely to emulate their success.

3. Company Culture & Safety at Workplace

Creating and preserving a strong and positive company culture is the pre-requisite for the growth and long-term success of any company. Studies show that women-owned firms tend to have better company culture, high values and transparency. They tend to have better employee relationships horizontally as well as vertically. Women have long struggled with how to maintain a work-life balance, so it's no surprise that they would run companies keeping these types of issues in mind and resolve them for their employees. They would allow time flexibility and place a focus on health and safety of women employees.

4. Funding/Investment to Women-led Startups

Startups are anyway a difficult game to enter in to, irrespective of our gender. However, VC/Angel funding rates for women entrepreneurs are very less than it is for men. Access to capital is crucial for sustainability and long term growth of any small business. Investors tend to have an unconscious and an unintentional bias against women entrepreneurs that

they are less likely to succeed as entrepreneurs than their male counterparts and therefore less reliable an investment. This perception makes it harder for women entrepreneurs to secure funding. Very few women-led businesses get series-B or series-C funding. Things can change.

5. Social Change

In low GDP countries, entrepreneurship can provide a way out of poverty for women faced with few other opportunities. Woman entrepreneurship can lead to a tremendous social change, making women financially empowered and independent. That can increase levels of confidence and happiness in women, as the satisfaction of achievement and self-sufficiency can boost their self-esteem and overall well-being. Moreover, women tend to invest high amount of their income into their children's health and education which helps in building a healthier and educated youth means better future.

Different Scheme of Women Entrepreneur Development

1. Annapurna Scheme

This scheme is offered by the State Bank of Mysore for those women entrepreneurs who are setting up food catering industry in order to sell packed meals, snacks, etc. The amount granted as a loan under this scheme can be used to fulfill the working capital needs of the business like buying utensils and other kitchen tools and equipment. Under this loan, a guarantor is required along with the assets of the business being pledged as collateral security. Further, the maximum amount of money that is granted is Rs.50,000 which has to re-paid in monthly installments for 36 months, however, after the loan is sanctioned, the lender doesn't have to pay the EMI for the first month. The interest rate is determined depending upon the market rate.

2. Stree Shakti Package For Women Entrepreneurs

This scheme is offered by most of the SBI branches to women who have 50% share in the ownership of a firm or business and have taken part in the state agencies run Entrepreneurship Development Programmes (EDP). The scheme also offers a discounted rate of interest by 0.50% in case the amount of loan is more than Rs. 2 lakhs.

3. Bharatiya Mahila Bank Business Loan

This loan is a support system for budding women entrepreneurs looking to start new ventures in the fields of the retail sector, loan against property, MICRO loans, and SME loans. The maximum loan amount under this loan goes up to Rs. 20 crores in case of manufacturing industries and also a concession is available to the extent of 0.25% on the interest rate and interest rates usually range from 10.15% and higher. Additionally, under the Credit Guarantee Fund Trust for Micro and Small Enterprises (CGTMSE), there is no requirement of collateral security for a loan of up to Rs. 1 crore.

4. Dena Shakti Scheme

This scheme is provided by Dena bank to those women entrepreneurs in the fields of agriculture, manufacturing, micro-credit, retail stores, or small enterprises; who are in need of financial assistance. The interest rate is also decreased by 0.25% along with the maximum loan amount being Rs.20 lakhs for retail trade; education and housing whereas Rs.50,000 under the microcredit.

5. Udyogini Scheme

This scheme is offered by Punjab and Sind Bank so as to provide women entrepreneurs involved in Agriculture, retail and small business enterprises to get loans for business at flexible terms and concessional interest rates. The maximum amount of loan under this scheme for women between the age bracket of 18-45 years is Rs.1 lakhs but our family income is also taken into consideration and is set at Rs.45,000 per annum for SC/ST women.

6. Cent Kalyani Scheme

This scheme is offered by the Central Bank of India with the aim of supporting women in starting a new venture or expanding or modifying an existing enterprise. This loan can be availed by women who are involved in village and cottage industries, micro, small and medium enterprises, self-employed women, agriculture and allied activities, retail trade, and government-sponsored programs. This scheme requires no collateral security or guarantor and charges no processing fees. And the maximum amount that can be granted under the scheme is Rs. 100 lakhs.

7. Mahila Udyam Nidhi Scheme

This scheme is launched by Punjab National Bank and aims at supporting the women entrepreneurs involved in the small scale industries by granting them soft loans that can be repaid over a period of 10 years. Under this scheme there are different plans for beauty parlors, day care centres, purchase of auto rickshaws, two-wheelers, cars, etc. the maximum amount granted under this scheme is Rs.10 lakhs and the interest depends upon the market rates.

8. Mudra Yojana Scheme For Women

This scheme has been launched by the Govt. of India for individual women wanting to start small new enterprises and businesses like beauty parlors, tailoring units, tuition centres, etc. as well as a group of women wanting to start a venture together. The loan doesn't require any collateral security and can be availed as per 3 schemes –

i. Shishu – loan amount is limited to Rs.50,000 and can be availed by those businesses that are in their initial stages.

ii. Kishor – loan amount ranges between Rs.50,000 and Rs.5 lakhs and can be availed by those who have a well-established enterprise.

iii. Tarun – loan amount is Rs.10 lakhs and can be availed by those businesses that are well established but require further funds for the purpose of expansion.

If the loan is granted, a Mudra card will be given to us who functions the same way as a credit card however the funds available are limited to 10% of the loan amount granted to us.

9. Orient Mahila Vikas Yojana Scheme

This scheme is provided by Oriental Bank of Commerce to those women who hold a 51% share capital individually or jointly in a proprietary concern. No collateral security is required for loans of Rs.10 lakhs up to Rs.25 lakhs in case of small-scale industries and the period of repayment is 7 years. A concession on the interest rate of up to 2% is given.

Conclusion :-

The road to success is paved with losses, mishaps and mistakes, but it still can lead to where we want to go as long as we don't lose sight of our ultimate destination. Now days even the government has come up with

multiple schemes which will benefit working woman, woman entrepreneurs, start-ups etc. to run their business smoothly. Being a mother, sister, daughter etc, Women entrepreneurs see the world through a different lens and, in turn, do things in a different manner. Multitasking has been in their blood since ages. Women-owned businesses enterprises are playing a more active role in society. India has a lot of examples of inspiring and significant business women in various fields Education, IT, Travel, Food, Beauty, Mass media, healthcare, telecommunications, property etc. This gives the overall employment scenario a major boost. If a woman has the personality, drive and street smarts, she can become as successful as her male counterparts. Women's economic empowerment boosts productivity, increases economic diversification and income equality in addition to other positive development outcomes. The role of women as business owners is gradually increasing all over the world. Women entrepreneurship development is the instrument of women empowerment. Empowerment leads to self-fulfilment and women become aware of where they are going, what their position is in the society, their status; existence and rights; and women are becoming more empowered, personally and economically through business ownership.

References:-

- https://www.researchgate.net/publication/200803656_Empowering_Women_through_Entrepreneurship_Development_in_Emerging_Economies_An_Overview
- <https://www.news18.com/news/indiwo/work-and-career-9-schemes-for-women-entrepreneurs-in-india-1522125.html>
- <https://www.smilefoundationindia.org/blog/woman-empowerment-need-of-the-hour/>
- <https://yourstory.com/mystory/f8bbb906ca-5-reasons-why-india-ne>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_empowerment
- <https://www.entrepreneur.com/article/289707>
- <https://www.businessnewsdaily.com/5268-women-entrepreneur-challenges.html>

Empowerment of women through Digital Literacy

Anju Ashok Pakhale

Assistant Professor in Physics
Government Institute of
Forensic Science, Aurangabad

Percentage of female population in India is 48.5 % [1]. India has a super power of women. According to Census India 2011 in India there are 943 females per 1000 males and in urban area 929 females per 1000 males and in rural areas 949 females per 1000 males. Today we are living in digital India. According to Census India 2011 The literacy rate among women is 64.64%, literacy rate among women in urban area is 79.11% and among rural area is 57.93% near about 35.36% percent women in India are illiterate.

We live in era of technology, we can't imagine our life without cell phones, internet. Technology has captured all our domains. Technology can act as a weapon for women safety. Technology includes all kinds of Machines, gadgets , Mobile Apps, internet , helpline No., helpline websites ,Radio, TV,CCTV cameras , smart watches, digital pen, voice recorder. But to use the technologies women must be digitally literate Digital literacy means the knowledge about operation of digital devices like mobile, computer, etc and awareness about internet, majority of women in India are digitally illiterate. There is urgent need for women in India to be digitally literate. "National policy on empowerment of women" launched by Govt. of India in 2001" also aims to create a fear free environment for women and elimination of all kinds of crimes against women

National digital literacy mission (NDLM) has a mission of making every Indian citizen digitally literate. In a family at least one person should be digitally literate as said by prime Minister Narendra Modi which is vision of his" Digital India" campaign launched in 2015. NDLM gives training in two levels. In 1st level Basic digital literacy that is how to use digital devices like mobile, computer, tablet, ATM Machines etc... And use of internet on these devices. In 2nd level training people should be able to use various e-governance and other facilities which are available online on digital devices.

Objectives

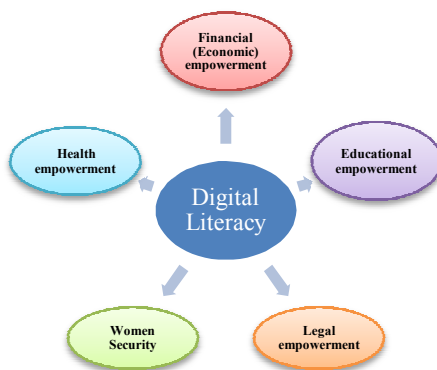
To make aware of various digital facilities to women

To make aware of various government digital initiative and schemes to women.

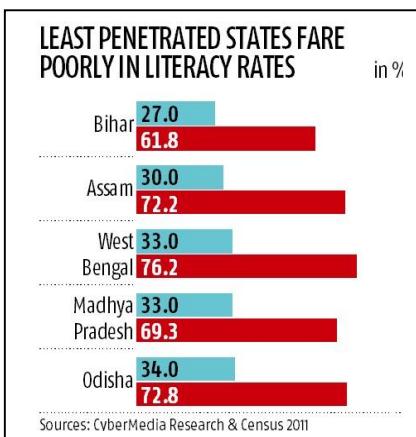
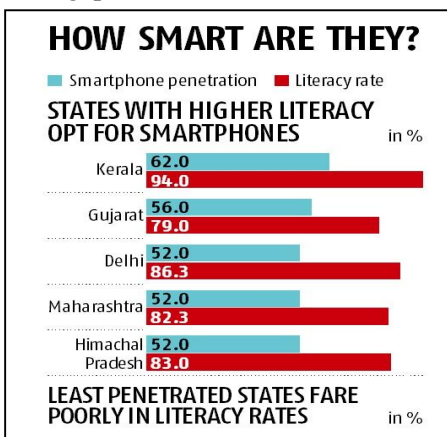
Methodology

A descriptive study of how women empowerment can be achieved through digital literacy has been explained. Study is based on available data through primary and secondary sources.

There are different ways through which empowerment of women can be done through digital literacy 1) Financial (Economic) empowerment 2) Health empowerment 3) Educational empowerment 4) Social empowerment 5) legal empowerment 6) Security

According to IAMAI (Internet and Mobile Association of India) [2] report 2019 there are 451 Million people in India who are internet users. Out of 451 Million users 12 years and above age person internet users are 385 Million and within age group of 5-11 years uses internet on mobiles, computers and other digital devices of family members and other peoples. This shows that maximum numbers of internet users are school and college going students. According to IAMAI report number of internet users in rural and urban area is near about same which is 192 million. Although Telecom companies has lowered prices for their data plan and though internet is available for least price to common people still there is a wide gap between male and female internet users. [5]

➤ **Economic empowerment**

Women in India are always among the weaker section of society. In urban areas though the number is less but still women have some liberty, have jobs, education facilities ,internet facilities, smart phones, but still majority of women are digitally illiterate. Because they don't have any training how to use digital devices and internet, they are not aware of any online facilities and if few of them are aware of online facilities they don't know how to use it. They have to depend on others for any digital assistance.

Women are backbone of any family; if a single woman in family is digitally literate she can manage her family well. As now she will be aware various online facilities ,so instead of standing in queue for many hours at electricity office, shops, banks she can do her work in minutes, it will save a lot of time for her which can use for other works. Majority of Indian women do not have a separate individual bank account, they are not aware of digital banking, M-banking, online shopping, government loan facilities for small and large scale business, Government schemes, various money investments, how to save their money in safer way and many more. But if they are digitally literate they can take advantage of these schemes and become self dependent.

Digital initiatives taken by government of India

Mahila -E-Haat

Launched by Indian Government in 2016 under ministry of women and child development provides digital platform for women entrepreneurs which uses digital technology to showcase and sell different products like clothing ,bags, fashion accessories etc.It helps in social and economic empowerment of women. It is open to women above 18 years of age. Simple sign in and payment methods which can be used on mobile also makes it reliable and easily accessible.

PAHAL (DBTL) Direct benefit transfer

Mahila Shakti Kendra

Adhar enabled payment system

Health empowerment

Indian women always neglect their health either she belong to Rural or Urban , Rich or poor National Health Portal of India website (Health India) with a vision of giving good facilities to citizens of India with a minimum cost, by using various mobile apps and portal.

Digital initiatives taken by government of India

e-Hospital

Integrated health information system

m-Raktkosh

Pradhan Mantri Matritva Vandana Yojna,

Pradhan Mantri Surkshit Matritva Abhiyan,

Swachhgrah ,Janai Surksha.

Educational Empowerment

The literacy rate for female has been increased from 53.67% to 64.63% from 2001 to 2011[3]. The increase in literacy rate is only about 20% and nearly 1/3 population in India is illiterate due to sexual harassment in School and college, lack of female teachers, lack of transportation facilities, safety concerns. Rural area literacy rate has been increased from 46.70% in 2001 to 57.93% in 2011 (by 24%) and in Urban area from 73.20% in 2001 to 79.11% in 2011 (by only 8%)[3]. But if girl student in rural, far remote areas get safety devices, the parents might be willing to send them for further education.

According to new Indian Express there are 13500 villages where there is no school yet in India[4], but Mobile phones have reached. So until the villages get school, teachers can go to that villages and can give basic digital literacy training to women. If a single women is digitally literate she can make her family, friends digitally literate with knowledge of all facilities she can contribute in the development of family and village and ultimately the country.

Digital initiatives taken by government of India

DISHA Digital Saksharata Abhiyan launched by Government of India to make Anganwadi Asha workers, authorised ration dealers in India to be digitally aware of facilities provided by Government, so that every person in India will be digitally literate and play their role in making of government, help in growth of country.

Pradhan Mantri Gramin Digital Saksharata Abhiyan PMDISHA

e-pathshala

e-basta

e-sign

Digilocker

National Scholarship Portal

Social empowerment

Mobile phone knowledge of many women in India is limited to only the use you tube, Whats app and face book, but they lack in knowledge of different digital social initiatives by Government and other trusts.

Digital initiatives taken by government of India and others

Internet Saathi designed by Google and Tata trust gives training to local women to become Internet Saathi (Trainers) to help other women to learn how to use internet which will be crucial for improving their standard of living. With digital literacy now Internet Saathi is also making women entrepreneurs through digital training so they can earn digitally.

Khoya Paya

Mother and child Tacking System

Sms based Mid Day meal monitoring scheme

IRCTC connect

Legal empowerment

Being digitally literate women will be able to get information about various acts and laws for women at a click on their digital devices. For example if they face any kind of domestic violence, sexual harassment, eve teasing etc. They will have knowledge of various laws and act and how to use them.

Digital initiatives taken by government of India

Digital Police Portal

On this a anyone can file a cyber related complaint, can check its status, can get copy of FIR and related issues.

Legal cell

Legal cell is there on Portal of National commission for women to help women for any legal aid

Tele-Law launched by government of India on 20 April 2017 provides free legal aid by panel of expert lawyers through video conferencing at 1800 CSC (Common Service Centre) spread across 11 states. A women has to reach to CSC and she will get free legal aid through videoconferencing

Security

The security concern for women in India is very serious because not a single woman in India is safe. Starting from new born girl child to 80 year old women no one is secure in India. “Nirbhaya” rape case in December 2012, recent 2019 Hyderabad rape case and similar cases against women reflect the present security status of women in India. Crime against women in India has been continuously increasing.

Starting from the status of women written in ManuSmruti present status of women in India is not much different today. When a girl steps out her feet in world outside her home security concerns starts. Even the women in home are not safe they may face domestic violence, sexual harassment by family members and known persons, child abuse cases and many more. So woman in India is not safe anywhere. So security concern for safety of women is a big hot topic in India. Our Prime Minister

Narendra Modi appealed that it's duty of parliament to protect women. Crimes like Rape, sexual harassment, Acid attack, female foeticide, child marriage, Dowry cases, Domestic violence happens every day in all parts of India.

By various security apps and women helpline websites and 24 X 7 Police helpline numbers women will feel less burden in working in night shift in industries and other work places. India women will be able to enjoy all their legal rights like freedom of speech and expression etc. given by constitution of India freely.

Digital initiatives taken by government of India and others

Vith U app [6]

This app was started by 'Gumrah' serial on V channel on TV, In case of emergency if you twice press the power button of your smart phone continuously, this app starts operating, it sends signals to your contacts which are in Smartphone with location sharing of the victim in every 2 minutes.

Suraksha App [7]

Government of Karnataka launched Suraksha App. This app is connected to Control room in Police station and police patrolling devices. Women who is in danger if she holds her Smartphone, Camera of Smartphone records a video of 10 seconds. The control room in police station will get the signal along with the video, so that they can easily track the women in danger.

Nirbhaya App [8]

This app is supported by digital India by Ministry of Electronics and information Technology, Government of India. If women feel unsafe, she has to open the app in Smartphone, the app will be activated. In a danger situation, if the Smartphone falls from women's hand, the alarm will make sound which will make surrounding people alert. This app will send signal with message and with location sharing to contacts feed in the app and location of victim will be visible to him.

Himmat App

Launched by Delhi police. Works same as Suraksha App

Conclusion and remarks

Though the Government has taken a number of digital initiatives but there are many cultural, social, economical, educational barriers in path of digital literacy. But some incentives like awarding a mobile phone and other educational digital gadgets on successful completion of a training or certificate course in digital literacy will increase their inclination towards

digital literacy, which will help in bringing them into main stream of society. Because of different digital literacy workshops, trainings organized by Government for women the number of digitally literate women are increasing.

Works Cited :

Women and men in India 2017 by Government of India Ministry of statistics and programme implementation. Chapter 1 Population related statistics
<https://cms.iamai.in/Content/ResearchPapers/d3654bcc-002f-4fc7-ab39e1fbeb00005d.pdf>

Women and men in India 2017 by Government of India Ministry of statistics and programme implementation. Chapter 3 Literacy and education
<https://www.newindianexpress.com/thesundaystandard/2018/sep/16/13500-villages-in-india-dont-have-schools-1872440.html>

https://www.business-standard.com/article/technology/strong-penetration-of-smartphone-in-highest-literate-regions-study-118032301045_1.html

<https://www.appbrain.com/app/vithu%3A-v-gumrah-initiative/com.startv.gumrah>

<https://yourstory.com/2017/10/tech-innovations-womens-safety/>

<http://www.digitalindia.gov.in/content/nirbhaya-app>

Education : Guiding Light to Women Empowerment

Mr. AjabraoRavji Ingle

Assistant Professor,

Department of English

Jagannath Kadwadas Shah

Adarsh College Nijampur Jaitane

Dist.Dhule

Women plays an imperative role in making nation progressive which is not possible without educating them. Education is one of the most powerful means of empowering women. It is the milestone of women empowerment because it enables them to provide opportunities and challenge their traditional role. Empowerment of women is not possible without education for women. It plays pivotal role in empowering them undaughterly, it is essential for everyone but for girls and women it become more essential because it is entry point for every opportunity in their life. The present research paper highlights the significance of education in women empowerment. It also discusses how education can be light guiding for empowering them .

Education is milestone of women empowerment because it enables them to responds to the challenges. It is the source for human development. It plays pivotal role in women empowerment which is need of hours in women life. Women empowerment means mother India empowered stated by Nehru. Education is considered as a basic requirement and right for the citizen & any nation. There are numerous benefits of education in human life. It is powerful tool for reducing in inequality and poverty. It can empower people and gives people the ability became independent. It is the process of facilitating learning or the acquisition of knowledge, skills values, morals, belief and habits. The word education is derived from Latin word educere, educare and educatum which means ‘to learn’ ‘to know’ and ‘to lead to’ and to lead out internal hidden talent of child or person. The best definition of the education is the process of gaining knowledge and developing the skills, mind, characters by teaching and learning.

Women Empowerment is global issue and concept. It has been introduced at the international women conference at NAROI in 1985. The word empower comes from the old French prefix 'em' meaning 'in' into and 'root' 'power' which comes from early 1300 meaning ability, strength, might. According to the country Report of Government of India 'Empowerment means moving from weak position to execute a power' and education is the most powerful tool of change position in society for women. There are many barriers of women empowerment, but these barriers can be overcome due to only education.

In women empowerment, education has positive impact as we in the society. Literacy rate in India have risen sharply from 18.3% in 1951 to 74.04% in 2011 in which enrolment of women in education have also risen sharply 7% to 65.46%. Education improved confidence level of the women and help in their career growth. Educated women not only tend to promote education of their girls' children, but also provided better guidance to all their children.

The Constitution has provided free and compulsory education for all children age 14 years. Education is the social institution through which society provides its members with important knowledge including basic facts, job skills and cultural norms values.

Education improves personal lives and helps the society to run smoothly. It develops women's self-esteem and self-confidence. Having education means helps them think, feel and behave in way that contributes to their success and improves not only personal satisfaction but also community. It develops for their holistic development, thought dealing with other and prepare them life experiences. Education help build characters to learn different cultures challenge. When you have education, you are able to fulfill basic need in your life. You are taught to get dressed, self-care and practical life skills.

An education can bring a lot of change in the life of women. It helps in eradicating tradition like sati system, early marriages, dowry system. Education makes her an opportunity to change a career which is the best suit for education helps in balanced personality and emotionally strong by receiving knowledge of sports exercise. It improves sex ratio unless women are education, they will that be able to understand about

their rights. Government has launched Beti Bachao Beti Padhao scheme which aim girl independent both societies as well financially. It open doors to job market, combats inequality, improves mental health and promotes environmental stewardship.

Education empowers with the knowledge, skills and valuable they need to build a better world. Educating women results in promoting self-respect and it also helps in raising are status of women. Empowering women is essential to the health and social development of families, communities and countries. When women are living safe, fulfilled and productive lives, they can reach their full potential. Education for girls must be made compulsory so that women can became illiterate they must be given equal pay we can empower women be abolishing child marriages.

The main purpose of education is to educate individual within society to prepare and quality them for work in society teach them values and moral while living in the society. The role of education is means of socializing individual and keep society progressive and remain stable. Education empowerment of women leads for a better family and an ideal society for a progressive nation. The following few statements clear more the significance in the empowerment of women.

Education empowers women: After taking proper education they can develop their skills and personality by that they can empower them in any sectors. education help them to change their traditional role in the family and society.

Education develops moral and ethical values: Lack of education create problem of superstition, domestic violence, poor health and poor living standard but due to education they can develop their moral and ethical values in society

Improves job opportunities: After receiving education women can develop their basic as well as high advanced skills so they can seek the job opportunities in the market and cooperate world easily. Education isn't just a piece of paper varies skills taken from education are the keys for jobs opportunities to them.

Apart from these,education improves economic growth, it is the solution of environmental problems. It saves mother lives, pregnancy, child birth, It can prevent this death. Education fights hunger, malnutrition,

It avoids early marriages. The central role of women in society has ensured the stability, progress and long-term development of nation. Today we can see that women play a role globally.

Women are primary caretakers of children and elders in every country of the world. Therefore, they need to be empowered and they need to be educated. Education is such a powerful weapon with the help of it she can easily empower not only them but for others. Therefore, education has become the guiding light for women empowerment.

References:

Shindu J. Women. Empowerment through Education. Abhinav Journal Vol.1 Issue 11 2012
Mukherjee D. Women and urban crime New Delhi 2005.
Suguna M. Education and Women empowerment in India International Journal of Multidisciplinary Vol.I Issue 8. 2011.
www.wikipedia.com

The Role of women in Economic development

Dr. Jyoti Sahadev Wakode

Vidya Vikas Mandal's
Sitaram Govind Patil Arts, Science
and Commerce College, Sakri.

The Role of Women in the economy of India is increasing day by day. The position and status of women is an index of development and welfare of any society. Women have played a pivotal role in growing of the Indian Economy. Over the past decades, women have been working steadily, their talent, dedication and enthusiasm are forming the of economic growth and prosperity in India. The present research paper focuses on the role of women in Indian Economy.

Women are undoubtedly the foundation of the basic unit of society. They demonstrate great innovation, skill, intelligence, hard work and commitment as we experience in society. Women in India make up 7.5% of the world total population(Chhibber, 2010). India ranks 113 out of 135 on the world Economic forum's Gender Gap Index. According to India's 2011 census, the sex ratio for children under six was 914 females against 1000 males the lowest since Independence in the provisional 2011.(Census 2011).

A report by McKinney Global Institute has estimated that, India could add \$770 billion to its GDP by 2025, Simply by giving equal opportunities to women. Yet, the present contribution of women to GDP remains at 18%.

Women are the equal partner in the process of development. According to Indian constitution, women have equal right with men. In today condition, women ae increasingly empowered and they became strong enough than before. Traditional women used to stay at home and taking care of their children but now the situation is totally changed. Women Empowerment is an integral part of our development agenda as a result, the contribution of women in Indian economy is day by day increasing with speed.

Socio-economic Status :

A country becomes progressive only when half of its population (women) get equal status. Women's contribution to the country's GDP is currently one of India's laborforces being female. But if even it only 50%

of women choose to join the workforce, then India's growth can scale from 1.5% to 9% a year.

India is a developing country our social economic education status is changing rapidly. In today's scenario, women have always been contributing to enable the economy achieve tremendous progress. A government of India study shows that more than 40 percent of rural women directly and indirectly contribute to the uplift of their families and thereby bringing social changes.

Women in rural India, despite suffering from the problem like health, malnutrition, lack of education and many other engage themselves in direct and allied agricultural activities run small shops, sell vegetables and handicraft products. They generate additional income for their family. In urban India, women despite of their education, facing lot of problem of shelter have been catering to social changes and grows their economic development as per their capacity. Women are growing their status in every sector of society.

Globalization

The contribution of women in Indian economy is increased with the changing time. Globalization has opened up broader communication line and brought more companies and worldwide organization into India. They provide opportunities to Indian women who are becoming a large part of the work place, as a result the ratio of working women has grown and reflected in Indian economy. Education is are of another issue. It is the central process of sustainable development. Women started to take education which has been considered as empowering form education and its contents are vital instrument in not only in empowering the women but make the best economic opportunities. Education is one of the most important means of empowering women these have been realized and started to take it seriously.

The contribution of women in omnipresent in all sphere of life with growth in modern civilization. Government has realized the potential of women as contributors of economic growth and development. Women have come forward to establish as owner. The contribution of women to economic development is significant. For these, women need to pursue higher education, develop necessary skills, be ready to undertake risk, gain self-confidence, have effective coordination, possess leadership quality. To increase the involvement of women contribution equal opportunity to accelerate growth together. They must exhibit financial performance. Women are known to promote socially as well as economically.

Conclusion –

Indian women shape Indian economy. Economic Contribution is increasing day by day by women in today's generation. Economic empowerment increases women access to economic resources and opportunities. Mahatma Gandhi said, "If you educate a man, you educate an individual but if you educate a woman, you educate entire family women have ventured into all sectors which was denied historically to them. They started to prove them everywhere. They became successful in all sectors of society. There is active involvement in small and growing business. Still, there is long road for them to walk ahead for which she needs to be empowered.

References :

- K. Maralinga. (2014). Women's Empowerment through Panchayat Raj Institutions. *Indian Journal of Research*: Vol. 3. Issue 3.
- Chhibber B. (2010). Women and the Indian Political Process. *Mainstream Weekly Journal*: Vol. XLVIII. Issue 18.
- Bhat T. (2014) Women Education in India Need of the Ever. *Human Rights International research journal*
- Selvaraj. N, (2016), "Impact of Micro-Credit on Economic Empowerment of Women in Madurai, Tamil Nādu: A Study", *Journal of Global Economics*, Vol- 4; Iss-4, pp-1-

लिंगभावात्मक जमातवाद आणि राष्ट्रीय एकात्मतेचा प्रश्न

डॉ. पी. यु. नेरपगार, प्रा. भूषण अहिरराव
सी. गो.पाटील कला, विज्ञान व वाणिज्य
महाविद्यालय साक्री, ता.साक्री, जि.धुळे

● प्रास्ताविक -

प्रचलीत मानवी जीवनात पसरलेल्या अन्यायाविरुद्ध नवजाणिवांनी प्रेरित होऊन जगाच्या काही भागामध्ये नव सामाजीक चळवळींचा उदय झाला. नवसामाजीक चळवळींचा उद्देश हा राज्यसंस्थेवर नियंत्रण प्रस्थापीत करून संसाधनांचे पुनर्वाटप करण्यापेक्षा मानवी जीवनात गुणात्मक सुधारणा घडवून आणणे आहे. स्त्री विषयक विचार चळवळ ही देखील या नव सामाजीक चळवळीची अभिव्यक्ती आहे. स्त्री विषयक विचार किंवा स्त्रीवाद हा लिंगभेद झुगारून स्त्री -पुरुष समतेकडे वाटचाल करणारा विचारप्रवाह आहे. स्त्रीयांचे ऐतिहासिक दुय्यमत्व उजेडात आणून हे शोषण संपविण्याचा प्रयत्न करते. त्यातूनच महिला सबलीकरणचा विचार पूढे येतो. स्त्रीवादाच्या रेट्यातून महिला सक्षमीकरणचा विचार हा पाश्चात्य आधुनिकतेतून उदयास आला असला तरी आज ही जाणिव सर्वत्र होतांना दिसते.

लिंगभेदावर आधारीत निर्माण केली जाणारी अस्मिता, भूमिका व नातेसंबंध म्हणजे लिंगभाव होय. स्त्री पुरुषातील लैंगिक भेद हे निसर्गनिर्मात असले तरी स्त्री-पुरुषातील लिंगभावात्मक नाते हे नैसर्गीक नसून सामाजिक व सांस्कृतीक असते पुरुषसत्तेच्या प्रभावाखाली असलेल्या समाजात लिंगभावाची जडणघडण मुळात अशा रितीने केली जाते की, त्यातून पुरुषत्व हे श्रेष्ठ ठरून स्त्रीत्व दुय्यम ठरते. कुटूंबापासून सुरु होणारे पुरुषसत्तेचे सामाजीकरण हे शिक्षण ,धर्म, वर्ग, जात, प्रदेश, भाषा, इ. व्यवस्थेतून परिदृढ केली जाते. आणि हळूहळू राज्यसंस्था, धर्मसंस्था, संस्कृती, व साहित्य अशा सर्वच क्षेत्रांना ते व्यापून टाकते. या सर्वांमधून स्त्रीयांचे प्रश्न वेगळे काढून स्त्री संघटन घडवून आणणे अशक्य ठरते. भारतीय राष्ट्रीय एकात्मतेसाठी पुरक असणारा समग्र भगिनीभाव व महिला संघटन हे असे अनेक गुंतागुतीच्या प्रक्रियेत अडकलेले आहे. त्यातील लिंगभावात्मक जमातवादावर प्रकाश टाकणे सदर संशोधनाचा उद्देश आहे.

संशोधन पध्दती :-

सदर संशोधनासाठी दुय्यम साधनांचा वापर करण्यात आलेला आहे.

गृहितके -

१. वासाहतिक राष्ट्रीयत्वाला लिंगभावात्मक जमातवादाची चौकट होती.
२. भारतीय स्त्री जीवन व्यक्तिगत कायद्याच्या चौकटीत विभागले गेले आहे.
३. लिंगभावात्मक जमातवादी राजकारणामुळे राष्ट्रीय एकात्मतेची समस्या निर्माण झाली.

उद्दिष्ट्ये -

१. वासाहतीक राष्ट्रीयत्वातील लिंगभावात्मक जमातवाद अभ्यासणे.
२. स्त्रीवादी चळवळीच्या संघटन कार्यातील व्यक्तिगत कायद्यांचा अडथळा अभ्यासणे.
३. राष्ट्रीय एकात्मतेतील लिंगभावात्मक जमातवादाची समस्या अभ्यासणे.

वासाहतीक राष्ट्रीयत्व आणि लिंगभावात्मक परिप्रेक्षा -

भारताची राष्ट्रीय एकात्मता ही ज्या ऐतिहासिक घटनांमधुन साकार होत गेली. त्यामध्ये लिंगभाव हा सदर संशोधनाचा मुद्दा खोलवर रुजलेला दिसतो. पारंपारीक भारतात सतिप्रथा, स्त्रीभृणहत्या, बालविवाह, केशवपण, बहुपत्नीक, विधवांचे अमानुषजीवन, बुरखा व पडदा पध्दती, तोंडी तलाक इ. अनेक प्रश्नातुन स्त्रीचे दुय्यमत्व अधोरेखित झालेले होते. वसाहतवादी आधुनिकीकरणाच्या प्रक्रियेत ब्रिटीश व सुधारक यांनी सुधारणावादी कायदे करुन स्त्रीयांच्या समस्या सोडविण्याचे प्रयत्न केले. परंतू प्राचीन संस्कृती पासून प्रेरित राष्ट्रवाद्यांनी वासाहतीक राज्यसंस्थेच्या हस्तक्षेपाला विरोध केला. त्याला स्त्रीनेतृत्वानेही समर्थन दिले. या मागे परकीय सरकार स्त्री प्रश्नाच्या निमित्ताने आमच्या खाजगी जीवनावर नियंत्रण आणु पाहत आहे. हा तर्क होता. इंग्रजांना आपली नैतिकता व आधुनिकता सिध्द करण्यासाठी भारतीय स्त्रीयांवरील अत्याचाराचे हत्यार सापडले व यातुनच त्यांनी भारतीय रानटी समाजाला सुजाण करण्याचा आत्म प्रौढीचा सिध्दांत मांडला. (अर्थातच ब्रिटीशांचे आधुनिकीकरण हे वसाहतवादाने प्रेरित होते.) थोडक्यात वासाहतीक सामाजिक व धार्मिक सुधारणांवर प्रकाश टाकला तर असे लक्षात येते की वसाहतवादाच्या विरुध्द जे राष्ट्रीयत्व अविष्कारीत झाले ते स्त्री प्रश्न आणि लिंगभाव या चौकटीत फिरत होते. राष्ट्रवादी विचारधारा, धार्मिक मुलतत्त्ववाद व जातीय भेद हे सारेच लिंगभावाच्या अस्मितेत घडविले जात होते. भारतात स्त्री म्हणून स्त्रीया एकत्र येतांना दिसत नाहीत. कारण भारतीय स्त्रीया धर्म, वंश, जात, वर्ग, भाषा, प्रदेश अशा प्रतिकात्मक अस्मितेत विभागल्या गेल्या आहेत. म्हणूनच स्वातंत्र्योत्तर भारतातील संसदेतील महिलांचे राखीव जागांचे धोरण, तिहेरी तलाक

व समान नागरी कायदा या संदर्भात स्त्री चळवळ मतभेदाच्या भोवऱ्यात सापडल्यासारखी दिसते. अशा अवरस्थेत लिंगभावात्मक समतेचा आणि एकतेचा विचार मागे पडतो.

भारतातील व्यक्तिगत कायदे आणि लिंगभावात्मक विभाजन :

सुरुवातीला ईस्ट इंडिया कंपनी व नंतर इंग्रजी शासनाच्या हस्तक्षेपामुळे भारतात कुटुंबविषयक म्हणजेच व्यक्तिगत कायदे आले असले तरी ते भारतातील धर्म, परंपरा व व्यवहार यावर आधारीत असल्याने नंतरच्या काळातही अधिमान्य राहिले. व्यक्तिगत कायदे व्यक्तिगत नात्यांमध्ये लागू पडतात म्हणून ते व्यक्तीच्या जीवनाशी निगडित असातात. प्रत्येक व्यक्तिगत कायद्यात त्या धार्मिक गटाशी बांधलेल्या चालीरीतीचा समावेश असतो. भारताचे बहुधार्मिक स्वरूप लक्षात घेता कुटुंब कायदे नागरी कायद्यांशी जोडले गेले. हिंदु मुस्लीम, ख्रिश्चन, पारशी इ.धार्मिक समुहाच्या धर्माविषयक प्रथा, परंपरांशी कुटुंब कायद्यांची निर्माती निगडीत आहे. असे कायदे कौटुंबीक पातळीवर स्त्री-पुरुष नात्याची संरचना ठरवतात. व्यक्तिगत कायद्यांचा आशय हा विवाह, घटस्फोट, पोटगी, मुलांचे पालकत्व, दत्तक, वंशपरंपरागत तसेच मालमत्ता विषयक वारसाहक्क यातून अभिव्यस्त होतो. उदा. मुस्लीम धर्माच्या चौकटीत तोंडी तलाक, बहुपत्नीत्व असेल तर हिंदु धर्माच्या बाबतीत ते तसे असेलच असे नाही. कोणत्याही धार्मिक समुहाच्या नागरी जीवनात व दैनंदिन व्यवहारात एका मर्यादेपलीकडे शासनाने हस्तक्षेप करू नये असा अर्थ त्यामागे ध्वनीत होतो. जनमानसात धर्मव्यवस्था विरुद्ध शासनव्यवस्था अशी विभागणी याबाबत दिसून येते. पुढे याच जनमताला जमतवादाच्या स्वरूपात आव्हान देऊन प्रत्येक धार्मिक समुह राजकारणात आपली सत्ता जमातवादाच्या आधारावर निर्माण करून स्थिर करू पाहतो. येथेच लिंगभावात्मक जमातवादी राजकारणाला अवकाश मिळतो. विविध धर्मांच्या रुढी, परंपरांवर आधारित व्यक्तिगत कायद्यांना स्वातंत्र्योत्तर भारतीय राज्यघटनेनेही मान्यता दिली. अर्थातच भारतातील धार्मिक वैविध्याची दखल घेवुन या कायद्यांना राज्यघटनेला मंजूरी द्यावी लागली. परंतू त्याचेवेळी भारतीय संविधानातील राज्य धोरणांच्या मार्गदर्शक तत्वांमध्ये शासनाने समान नागरी कायदा आणण्याचे प्रयत्न कले पाहिजेत असेही म्हटले गेले. ज्यांचा अंमल सर्व नागरिकांवर बंधनकारक असेल मग त्याचा धर्म पंथ व जात कोणताही असो. पण भारतीय राजकारणात समान नागरी कायद्याचा प्रश्न हा वादग्रस्त ठरल्यासारखा आहे. कारण तो अल्पसंख्य समुहाच्या सांस्कृतीक ओळखीबद्दल भिती निर्माण करतो समान नागरी कायद्यात आपली ओळख बहुसंख्यांकामध्ये विलीन होऊन जाईल अशी साशंकता अल्पसंख्यांकांना वाटते. स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळात स्त्री प्रश्नांच्या संदर्भात दोन्ही

राज्यसंस्थांनी स्त्री ही अबला म्हणून कनवाळू पध्दतीने स्त्री संरक्षणार्थ कायदे क्त्तेत परंतु दोन्ही शासनांना कायद्याच्या अंमलबजावणीत फारसे यश मिळवता आल्याचे दिसत नाही. वरिल विवेचनावरून लक्षात येते की, भारतीय स्त्री जीवन आणि स्त्रीसंघटन हे व्यक्तीगत कायद्याच्या चौकटीमध्ये अडल्यामुळे विभाजीत झालेले आहे.

लिंगभावात्मक जमातवाद आणि राष्ट्रीय एकात्मतेचा प्रश्न -

मातृभूमी किंवा राष्ट्र याला स्त्री संबोधून तिचे रक्षण शूर लढवण्यांनी करावे हे राष्ट्रीयत्वाचे नेहमीचे प्रतिक आहे. मातृभूमीला भारतमाता जर स्त्रीचा देह मानले तर ती कायमच मर्यादा भंगाच्या धोक्यात असते हा धोका परकिय पुरूषांकडून असतो. परंतु संकूलिचत जमातवादी राष्ट्रवाद्यांकडून हा धोका परकिय धर्मांकडूनही असतो असे धनीत केले जात. तेव्हा राष्ट्रीय सिमारेषांप्रमाणेच धर्माचे रक्षण व सन्मान ठेवण्यासाठी नेहमी सतर्क रहावे लागते व प्रसंगी त्यासाठी बलीदीनही द्यावे लागते हा विचार बिंबवला जातो. जमातवादी अस्मितेतून घडलेल्या राजकारणात स्वःला श्रेष्ठ मानणे व इतरांना तुच्छ लेखणे असे राजकारण असते. स्त्रियांचे देहही संघर्षभूमी म्हणून जमातवादाची मांडणी करणाऱ्यांना पुरूष सत्तेचे वर्चस्व टिकून ठेवण्यासाठी व सत्ता संपादन करण्यासाठी त्याचा वापर करता येतो. उदा. भारत-पाकिस्तान फाळणी झाल्यानंतर त्याप्रमाणे हिंदुंची पवित्र स्थळे मुस्लिमांच्या तावडीतून सोडविली गेली त्याचप्रमाणे मुस्लिम पुरूषांच्या तावडीतून हिंदू स्त्रियांना सोडविले गेले. अशा स्वरूपात स्त्रियांचे शरीर जमातवादी राजकारणात प्रतिक म्हणून वापरले जाते. स्त्री ही पुरूषसत्तेचे हस्तक असते. हे वरील दोन्ही धार्मिक जमातवाद्यांनी सिद्ध केले आहे. अशा स्वरूपात स्त्रियांना लिंगभावात्मक जमातवादामध्ये विभाजित केले जाते.

स्वातंत्र्योत्तर काळात पंडीत नेहरू व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी हिंदु कायद्यामध्ये सुधारणा करण्याचे काम हिंदु कोड बिलातून साकार केले. परंतु अखेर जेव्हा त्याचे कायद्यात रूपांतर झाले तेव्हा खूप मोठ्या प्रमाणात तडजोडी केल्या गेल्या. कारण भारतातील बहुजातीय प्रथा-परंपरांना डावलून हिंदु कोड बील बनले होते. म्हणून त्याला तीव्र विरोध होता. १९९५ साली सरला मृदगल खटल्यामधून हिंदु पुरूष धर्मांतर करून दुसरे लग्न करण्याची परवानगी घेतात या वस्तुस्थितीवर प्रकाश पडला तेव्हा न्यायालयाकडून दुसऱ्या लग्नाला अवैध ठरवणारा निकाल दिला गेला. हिंदु धर्मात विवाह हा संस्कार मानला गेल्याने त्याची बहूतेकदा कायदेशिर नोंदणी प्रत्यक्षक्षात केलीच जाते असे नाही. म्हणून वरील विसंगती उद्भवते त्यामुळे द्विभार्या प्रतिबंध नसणे ही मुस्लिम पुरूषांना दिली जाणारी आणि

मुस्लीम स्त्रियांना बळी पाडणारी खास सवलत आहे. या लिंगभावात्मक समजुलीला खतपाणी घातले गेले. या सर्व चर्चाविश्वातून पुन्हा एकदा समान नागरी कायद्याच्या चर्चेला अवकाश मिळाला. भारतात हिंदु महिलांची राष्ट्रवादी संघटना म्हणून 'राष्ट्र सेविका समिती' कडे पाहिले जाते. लक्ष्मीबाई केळकर यांच्या पुढाकारातून २५ ऑक्टोबर १९३६ मध्ये राष्ट्र सेविका समिती स्थापन करण्यात आली. अखिल भारतीय हिंदु स्त्री संघटना म्हणून ती राष्ट्रीय स्वयंसेविका संघाची महिला आघाडी मानली जाते. स्त्री ही राष्ट्राची आधारशीला आहे हे राष्ट्रभक्तीचे संक्रा रूजविण्याचा राष्ट्र सेविका समितीचा उद्देश आहे. बाबरी मशिद बाबरी मशिद पाडल्यानंतर या घटनेतून देशभर हिंसाचाराची लाट उसळून ज्या हिंदु-मुस्लीम दंगली सुरु झाल्या त्यावेळी राष्ट्र सेविका समिती कडून हिंसेचे स्त्रीयीकरण केले गेले. मुस्लीम विरोधी अतिषय आक्रमकरीत्या सक्रिय सहभागाचे स्वरूप बघता असा तर्क करता येतो की, काही विशिष्ट परिस्थितीमध्ये काही स्त्रियांनी पुरुषी हिंदुत्वाची गुणवैशिष्टे प्राप्त केली. परंतु त्यामुळे मुस्लीम स्त्री व तीच्यावर होणारा अन्याय, अत्याचार हा दुर्लक्षित केला गेला.

तोंडी तलाक, पोटगी, बहूपत्नित्व अशा अंगाने मुस्लीम महिलांच्या प्रश्नांने न्यायालयाचे दार गाठोठावले गेले. १९८५ मध्ये शहाबानो ही एक मुस्लीम महिला घटस्फोट घेतल्यानंतर पोटगी मिळविण्यासाठी सर्वोच्च न्यायालयात गेली. न्यायालयाने येथील नागरी कायद्यान्वये तीला पोटगी मंजूर केली घटस्फोटीत महिलेस पोटगी मिळण्याचा हक्क आहे असा ऐतिहासिक निकाल न्यायालयाने दिला. परंतु या निर्णयाला जमातवादी मुस्लीमांकडून प्रचंड विरोध झाला. त्यांचे असे म्हणणे होते की, व्यक्तीगत कायद्याच्या बाबतीत त्यांचे जे हक्क आहेत ते धोक्यात येत आहेत. मुस्लीम स्त्रियांना कलम १२५ लागू होवु नये व हा निर्णय बदलावा अशी जोरदार मागणी झाली. त्यावेळी मुंबई, भोपाळ, हैद्राबाद इ. ठिकाणी मुस्लीम पुरुषांनी निदर्शनेही केली. मुस्लीम मुल्ला मौलवींच्या दबावापोटी तत्कालीन पंतप्रधान राजीव गांधी यांच्या सरकारने २५ फेब्रुवारी १९८६ रोजी 'मुस्लीम महिला विधेयक मांडले व मुस्लीम स्त्रियांचा पोटगीचा अधिकार काढून घेण्यात आला. यामुळे १२५ व्या कलमातून मुस्लीम महिलांना वगळण्यात आले. या कायद्यामुळे तलाक पिडीत मुस्लीम महिला निराधार झाल्या. यातून समान नागरी कायद्याने राजकारण हे हिंदुत्वाला पोषक असले तरी ते मुस्लीमांच्या प्रतिगामीत्वात सुधारणा घडवून आणणारे आहे हे बिंबवणे हिंदुत्ववाद्यांना सोपे झाले. म्हणूनच तिहेरी तलाक या प्रथेविरुद्ध कायदेशिर प्रतिबंध आणण्यासाठी भाजप सरकारने कायदेशीर व्यवस्था केली. शायराबानो या उत्तराखंड येथील

महिला फेब्रुवारी २०१६ मध्ये सर्वोच्च न्यायालयात तलाक, बहुपत्नीत्व व हलाला या मुस्लीम व्यक्तिगत कायद्यातील पध्दतीमुळे राज्यघटनेने दिलेल्या मुलभूत हक्काचा भंग होता. आणि म्हणून या प्रथांवर कायद्याने बंदी आणावी अशी याचीका दाखल केली होती. शहाबानो ते शायराबानो हा कायदेशीर लढा खरे पहाता मुस्लीम पुरुषसत्ताक व्यवस्थेविरोधात होता. परंतु या साऱ्या राजकारणाला हिंदु मुस्लीम लिंगभावात्मक जमातवादातून हाताळले गेले. यातून असे निदर्शनास येते की दोन्ही धर्मातील मुलतत्ववादी हे पुरुषसत्ताक व्यवस्थेचे समर्थक आहे. विशेष म्हणजे शहाबानो ते शायराबानो या काळ्यात भारतीय नागरीक म्हणून भारतीय स्त्रीला न्याय मिळाला पाहीजे अशी जाहिर भूमीका स्त्रीवादी चळवळींकडून घेतली गेली नाही. यातूनच व्यक्तिगत कायद्यांच्या चौकटीत भारतीय स्त्री जीवन विभागले गेले आहे याचा प्रत्य येतो. स्त्रीयांचे प्रश्न स्त्री म्हणून सारखेच आहेत. आणि ते पुरुषसत्तेकडून मिळवायचे आहेत. परंतु भारतीय स्त्री ही धर्म, भाषा, प्रदेश, वर्ग व जात या अनेकविध समुहांमध्ये विभागली गेलेली असल्यामुळे एका बाजूला समग्र भगिनीभावाचा व दुसऱ्या बाजूला राष्ट्रीय एकात्मतेची समस्या निर्माण होते.

निष्कर्ष -

राजकारण ही पुरुषी वर्चस्व असलेली गुंतागुंतीची प्रक्रिया असल्याने राष्ट्राची पुरुषी कल्पना बिंबवली जाते. या संघर्षामध्ये संकूचित राष्ट्रीय हित प्राप्त करणे सुरू असते. हिंदु व मुस्लिम पुरुषी जमातवादाच्या संकूचित राष्ट्रीयत्वामुळे स्त्रियाही विभागल्या जातात. परिणामी लिंगभावात्मक जमातवादातून राष्ट्रीय एकात्मतेचा प्रश्न उभा राहतो. राष्ट्रीय एकात्मता ही मानसशास्त्रीय प्रक्रिया आणि भावना आहे. काही प्रेरक घटकांमुळे राष्ट्रातील व्यक्तींची मने जोडली जातात. आपण सर्व नागरिक एक आहोत, एकाच राष्ट्राचे घटक आहोत अशी भावना राष्ट्रीय एकात्मतेच्या प्रक्रियेत निर्माण होत असते. विभिन्न धर्म, जाती व वर्गात विभागलेल्या भारतीय स्त्रियांनी स्त्री प्रश्नांच्या सोडवणुकीसाठी संकूचित अस्मितांवरुद्ध आवाज उठविण्याची गरज आहे. त्यातूनच राष्ट्रीय एकात्मतेसाठी पुरक अशा समग्र भगिनीभाव निर्माण होऊ शकतो.

संदर्भ -

भागवत विद्युत - स्त्री प्रश्नाची वाटचाल, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे, २००४
साने गिता - भारतीय स्त्री जीवन, मौज प्रकाशन गृह, मुंबई, २००३

रेहानी घडीयाली - मराठी अनुवाद - मंजूषा गोसावी, समकालीन भारतातील नागरी स्त्रिया, डायमंड पब्लिकेशन, २००८

भोळे भा.ल. - भारतीय गणराज्याचे शासन आणि राजकारण, पिंपळापुरे अँड कंपनी. पब्लिशर्स, नागपूर, जून २००३

ज.श. आपटे, पुष्पा रोडे - भारतातील महिला विकासाची वाटचाल, डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे, २०१२

रानडे प्रतिमा - स्त्री प्रश्नांची चर्चा एकोणिसावे शतक, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे, २००५

भागवत विद्युत - स्त्रीवादी सामाजिक विचार, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे, २००८

Ashok kumar Harish - Women Power Status of Women in India, Gian Publishing House, New Delhi, 1991

Pande Sunita - Women's Subordination (its origins), Kanak Publications, New Delhi, 1989

डिजीटल भारत आणि महिला सशक्तिकरण

प्रा.डॉ. मोहन दे. वानखेडे

डॉ. आंबेडकर महाविद्यालय,
दीक्षाभूमी, नागपूर

आज वर्तमान काळामध्ये शिक्षण घेण्याचा अर्थच बदलून गेला आहे. पूर्वीच्या शिक्षणामध्ये आणि आजच्या आधुनिक युगातील डिजीटल शिक्षणामध्ये बरेचसे अंतर आहे. केवळ एखाद्या भाषेमध्ये लिहणे, बोलणे, वाचणे ऐवढाच शिक्षित होण्याचा अर्थ आज राहिला नाही. अशाप्रकारे शिक्षित असणे डिजीटल युगातील अशिक्षित असणे होय. कारण आज शिक्षित असण्याचा अर्थ तर बदललाच परंतू त्या सोबतच शिक्षित होण्याचे साधने देखिल बदलेले 15, 20 वर्षापूर्वी वही, पाटी, पुस्तके, पेन ही साधने आज इतिहासात जमा होऊ लागली आहेत. आज केवळ साक्षरता नको तर डिजीटल साक्षरतेचे युग आहे. ज्यांना आपले सक्षमीकरण करायचे आहे त्यांनी या डिजीटल साक्षरतेचा अवलंब केलाच पाहिजे, मग तो पुरुष असो किंवा महिला सर्वांनी इंटरनेटद्वारे स्वताला विकसित करण्याची आवश्यकता आहे. जो डिजीटल मध्ये शिक्षित आहे, तो कुठलीही माहिती आपल्या मोबाइल द्वारे प्राप्त करू शकतो. परंतू याची दूसरी बाजू सुध्दा महत्वाची आहे. इंटरनेटचा प्रसार व प्रचार शहरामध्ये मोठा प्रमाणात दिसून येतो आणि शहरांमधून डिजीटल साक्षरतेचे प्रमाण सुध्दा मोठ्या प्रमाणात दिसून येतो आणि शहरामध्ये डिजीटल साक्षरतेचे प्रमाण सुद्धा मोठे आहे परंतू ग्रामीण क्षेत्रामध्ये आज सुध्दा याचा प्रसार व प्रचार त्या प्रमाणात होऊ शकला नाही. ग्रामीण क्षेत्रातील महिलांना जर डिजीटल साक्षर बनवायचे असेल तर त्यांच्या पर्यंत सोयीसुविधा पोहचल्या पाहिजेत. ह्या सोयीसुविधा न पोहचल्या मुळे आज ग्रामीण क्षेत्रात इंटरनेटचा उपयोग फार कमी आहे. त्यामुळे महिलांच्या सक्षमीकरणाच्या दृष्टीने ही एक मोठी अडचण आहे. कारण या अडचणीमुळे आरोग्य, शिक्षण, कौशल्य, विकास ,अर्थव्यवस्थेमधील सहभाग इत्यादींशी संबधीत माहितीपासून स्त्रिया वंचित राहतात. त्यामुळे साहजिकच त्यांच्या सामाजिक, आर्थिक दर्जावर सुध्दा त्याचा परिणाम होता.

भारत सरकारद्वारे ग्रामीण क्षेत्रामधील महिलांच्या डिजीटल साक्षरतेबाबत अनेक योजनांद्वारे प्रयत्न केल्या जात आहेत. कारण महिलांच्या

वेगाने सर्वांगिन प्रगती करुन घ्यायची असेल तर महिलांमध्ये ही साक्षरता कशी गरजेची आहे, याविषयीचे प्रबोधन सुध्दा अनेक एनजीओव्द्वारा, सामाजिक संघटनांद्वारा होत आहे. तसेच शालेय अभ्यासक्रमातून सुध्दा आज डिजीटल साक्षरतेला महत्त्व देण्यात येत आहे. इंटरनेटचा उपयोग करण्यासाठी स्थानिक भाषांचा उपयोग तसेच अशिक्षितांसाठी आवाज आणि व्हीडीओचा उपयोग ग्रामीण क्षेत्रात डिजीटल शिक्षणासाठी फार विशेष मदतगार होत आहे.

की वर्ड्स : शिक्षण, डिजीटल, मोबाईल, ग्रामीण, साक्षरता

प्रस्तावना :

ग्रामीण महिलांच्या आवश्यकता आणि शहरी महिलांच्या आवश्यकता ह्या वेगवेगळ्या आहेत आणि त्यामुळे डिजीटल शिक्षण सुध्दा त्यांचे त्याचप्रमाणे आहे. ग्रामीण महिलांना डिजीटल साक्षर बनण्यास ब-याच अडचणी आहेत. परंतू ज्या महिला या सर्व अडचणीवर मात करुन यामध्ये साक्षर होतात. त्यांना याचा उपयोग शहरी महिलापेक्षा कमी व नगण्य असा होता. परंतू अशा शिक्षित झालेल्या महिलांना इतरांच्या तुलनेत रोजगार लवकर मिळतो. कारण आज कुठेही व्हॅकेन्सी असेल तर कंप्यूटर, इंटरनेट येणा-यांना प्राधान्य दिले जाते. त्यामुळे ग्रामीण क्षेत्रातील ज्या हुशार महिला आहेत. या सुविधांचा योग्य वापर करुन स्वताचा व्यवसाय करुन स्वतासोबतच इतरांना सुद्धा रोजगार देत आहेत.

ग्रामीण महिलांमध्ये डिजीटल साक्षरतेविषयी उदासिनता :

ग्रामीण महिलांमध्ये डिजीटल साक्षरतेचे प्रमाण कमी असण्याचे काही कारणे आहेत, त्यामध्ये महत्वाचे कारण म्हणजे एकतर ग्रामीण क्षेत्रामध्ये आर्थिक परिस्थिती अतिशय बेताची असते. त्यामुळे त्यांना घर चालविण्यासाठी कोणता ना कोणता रोजगार करावा लागतो, त्यामुळे काही महिलांच्या बाबतीत त्यांची इच्छा असतांना सुद्धा त्या कॉम्प्युटर तसेच इंटरनेटचे शिक्षण घेऊ शकत नाहीत. तसेच ज्या संस्था महिलांना काही योजना अंतर्गत डिजीटल साक्षर बनवू इच्छितात, त्या स्त्रियांना वेळेअभावी ते शिक्षण घेता येत नाही कारण घरातील सर्वच हात कमविणारे असतील तरच घरखर्च चालविता येतो. त्याचप्रमाणे काही महिला अशा असतात की, त्यांना स्वतःवर विश्वासच नसतो, त्यामुळे आत्मविश्वासाच्या अभावाने ते अशाप्रकारचे शिक्षण घेऊ शकत नाहीत. म्हणून उपरोक्त महिलांच्या जेवढ्या समस्या आहेत, अडथळे आहेत, ते जर आपण दूर करू शकलो तर ग्रामीण क्षेत्रातील महिला सुद्धा डिजीटल साक्षर होऊन ती स्वतःच्या प्रगतीसोबतच कुटुंबाची, समाजाची सुद्धा प्रगतीस हातभार लावू शकते.

ग्रामीण महिलांमध्ये साक्षरतेचा उपयोग :

ग्रामीण महिलांमध्ये डिजीटल साक्षरतेविषयी अनेक अडचणी जरी असल्या तरी, ज्या महिला यामध्ये उत्साह दाखवितात, त्यांना एनजीओ किंवा सामाजिक संघटना त्यांना पटेल, रुचेल व आवडेल अशा पद्धतीने त्यांच्यासोबत संवाद साधतात. डिजीटल साक्षर बनविण्या—या महिला साक्षर होऊ इच्छिणा—या महिलांना एखाद्या उदाहरणावरून त्यांना पटवून देतात. उदा. एखादी महिला एका दिवसात 100 पापड बनवित असेल परंतु त्याच महिलेने जर मशिनचा वापर केला तर एका दिवशी 1000 पापड बनवू शकते. त्याचप्रमाणे चिप्स बनवून आपण आपला स्वतःचा व्यवसाय चालू करू शकतो. याचा फायदा अनेक महिलांना झाला. ज्या महिलांना इंटरनेटवरील वेगवेगळ्या ॲपचा अभ्यास आहे, त्या महिला एज्युकेशन ॲपचा उपयोग करून आपले शिक्षण चांगल्या पद्धतीने घेऊ शकतात तसेच ज्या महिला आपला व्यवसाय करतात त्या अशा ॲपचा उपयोग करून आपले शिक्षण चांगल्या पद्धतीने घेऊ शकतात. तसेच ज्या महिला आपल्या व्यवसाय करतात. चांगल्या प्रकारे वाढवू शकतात. रोजगाराच्यादृष्टीने सुद्धा असे अनेक ॲप नेटवर उपलब्ध आहेत. घरीच बसल्या—बसल्याच आपण नोकरी शोधू शकतो, ऑनलाईनच नोकरीसाठी अर्ज करू शकतो. यामुळे महिलांचे श्रम, वेळ वाचू शकते. त्याचप्रमाणे महिलांचे जे आरोग्याचे प्रश्न असतात ते प्रश्नसुद्धा इंटरनेटच्या माध्यमातून सोडवू शकतात. आज या डिजीटल सुविधेमुळे रोग्याला तुरंत सेवा उपलब्ध होऊ शकते. एखाद्या रोग्यास तत्काल भरती करावयाचे असल्यास आपण आज मोबाईल फोनद्वारे तत्काल डॉक्टरांसोबत संपर्क साधू शकतो, त्याचप्रमाणे डॉक्टर पेशंट येईपर्यंत त्याच्या ॲपपॅरेशनची व इतर सर्व व्यवस्था करून ठेवतो. वेळेआधीच औषधोपचार झाल्यामुळे अनेक पेशंटचे जीव वाचल्याचे अनेक उदाहरणे आहेत.

याप्रकारे डिजीटल साक्षरतेचे अनेक फायदे आहेत. त्याच्या सकारात्मक दृष्टीने उपयोग केल्यास आज महिला आपली सर्वांगीण प्रगती साधू शकते. कोणत्याही गोष्टीचा उपयोग आपण कशाप्रकारे करतो यावर त्याची उपयोगिता असते, म्हणून महिलांनी डिजीटल साक्षरतेचा योग्य उपयोग करून ख—या अर्थाने त्यांच्या सक्षमीकरणाच्या प्रक्रियेत सहभागी होऊ शकतात.

सामाजिक परिवर्तनाच्या दृष्टीने सुद्धा डिजीटल साक्षरता आपले चांगले योगदान देत आहे. पूर्वी स्त्रियांची स्थिती ही परावलंबी अशी होती. पूर्वपरंपरागत जे संस्कार चालत आलेले होते, त्यानुसारच तिला आपले विचार

व आचार ठेवावा लागत असे. समजूतदार झाल्यावर सुद्धा तिला तिचे विचारस्वातंत्र्य नव्हते. घराच्या बाहेर कुणा कामानिमित्त जर जाण्याचे झाल्यास तिला परवानगी घेणे आवश्यक असे. कोणतीही गोष्ट करायची असेल तर तिला त्याचे स्वातंत्र्य नव्हते, तिचे घरातील स्थान व हिनत्वाचे व कनिष्ठतेचे होते, तिला काय समजते? तिला काय विचारायचे? अशा प्रकारचा दुर्लक्षितपणा तिच्याबाबत सर्वच समाजामध्ये दिसून यायचा. परंतु विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाचा उपयोग मोठ्या प्रमाणात होऊ लागला, तसतसा तिच्या मानसिकतेत सुद्धा बदल होऊ लागला. अनेक प्रश्नांची उत्तरे इंटरनेटच्या माध्यमातून शोधू लागली, त्यावर उपाययोजना करू लागली. धर्माने लादलेले अंधश्रद्धात्मक, कर्मकांडात्मक विचार आणि इंटरनेटवरून शोधून काढलेले वैज्ञानिक विचार याची ती तुलना करू लागली आणि जे विचार मानवी कल्याणाच्यादृष्टीने अहितकारक आहेत अशा विचारांपुढे ती प्रश्नचिन्ह लावू लागली. अशा पद्धतीने डिजीटल साक्षरतेने तिच्या जीवनात आमूलाग्र बदल घडवून आणला. आजपर्यंत समाजाने जे संस्कार तिच्या मनावर बिंबविले होते, त्या संस्कारांना विरोध करण्याची सक्षमता तिच्यामध्ये येऊ लागली. पती कसाही असेल तरी तो देवासमान आहे, देवाप्रमाणे त्याच्या आज्ञेत राहिले पाहिजे, हे अविवेकी व अन्यायकारी विचार ती नाकारू लागली तसेच या डिजीटल साक्षरतेमुळे धैर्याने व हिंमतीने आपले वैचारिक स्वातंत्र्य उपभोगू लागली. म्हणजेच असे म्हणता येईल की, या डिजीटल क्रांतीमुळे स्त्रियांच्या जीवनात फारमोठा बदल घडवून आला.

राजकीयदृष्ट्या स्त्रीयांमध्ये घडूण आलेले परिवर्तन :

राजकीय क्षेत्रात कार्य करणा-या ज्या स्त्रिया आहेत, त्यांना सुद्धा या डिजीटल साक्षरतेचा फारमोठा उपयोग होत आहे. आज ग्रामपंचायतीपासून तर लोकसभेपर्यंत सांसदीय कामकाज कसे चालविल्या जाते, याचे सविस्तर वर्णन आपल्याला इंटरनेटच्या, टी.व्ही. च्या माध्यमातून होत असते. म्हणून आज ग्रामीण क्षेत्रातील महिला जरी असली आणि तिला इंटरनेट कसा वापरतात याविषयी थोडेफार ज्ञान असले तरी ती घरी बसल्या-बसल्याच तिला पाहिजे ती माहिती जाणून घेता येवू शकते. पूर्वी वेगवेगळ्या पक्षांचे नेते अवाजवी आश्वासने देऊन व निवडून आल्यानंतर ती आश्वासने विसरून जायचे परंतु आज या तंत्रज्ञानाच्या युगात त्यांना असे करता येत नाही. प्रत्येक आमदार, खासदाराची निवडणूक लढणा-या उमेदवाराला त्याच्या पक्षाचा जाहिरनामा घोषित करावा लागतो आणि त्याप्रमाणे काम करण्याचे बंधन त्याच्यावर असते कारण त्याप्रमाणे जर त्याने कामे केली नाहीत तर पुढच्या निवडणुकीत त्याला

मागच्या घोषणापत्राची आठवण करून दिल्या जाते. या सर्व सुविधांमुळेच आजची स्त्री राजकारणामध्ये सुद्धा पुरुषांच्या खांद्याला खांदा लावून कार्य करीत आहे, स्त्रियांमधील आत्मविश्वास हा मोठ्या प्रमाणात वाढलेला आहे. प्रत्येक कार्य स्वतः चांगल्या प्रकारे करीत आहे. पूर्वी ग्रामपंचायत सारख्या निवडणूकीत निवडून स्त्री यायची परंतु कामकाज मात्र तिचा पती पाहायचा कारण त्यावेळेस तिचा तिच्यावरच विश्वास नव्हता परंतु आज डिजीटल साक्षरतेमुळे तिचा व्यक्तिमत्त्वामध्ये महत्त्वपूर्ण बदल झाला आहे. राजकीय दृष्टीनेसुद्धा ती केवळ एक कठपूतली म्हणून नव्हे तर झुंझारपणे सभागृहात आणि सभागृहाच्या बाहेर सुद्धा स्वतःला सिद्ध करीत आहे.

डिजीटल साक्षरतेचा दुरुपयोग :

डिजीटल साक्षरतेचा महिला जीवनावर किंवा संपूर्ण मानवी जीवनावर एक चांगला परिणाम जरी होत असला तरी त्याची दुसरी बाजू सुद्धा आहे आणि त्या दुस-या बाजूकडे दुर्लक्ष सुद्धा करता येत नाही. कोणतेही तंत्रज्ञान हे मानवी विकासाच्यादृष्टीने कसे महत्त्वाचे आहे याचदृष्टीने त्याच्या विचार व्हायला हवा. परंतु या तंत्रज्ञानाचा आज समाजात मोठ्या प्रमाणात दुरुपयोग सुद्धा होत आहे. आज घरोघरी प्रत्येकाजवळ अँड्रॉइड मोबाईल आहेत, वास्तविक पाहता या मोबाईलचा आपल्या ज्ञानात भर कशी पाडून घेता येईल, याकरिता त्याचा उपयोग व्हायला हवा परंतु तसा तो होतांना दिसत नाही. अनेक तरुण-तरुणी या मोबाईलमुळे आपले जीवन उध्वस्त करीत आहेत. आपल्या जीवनातील महत्त्वपूर्ण वेळ ही तरुणपिढी या मोबाईलचा व्यस्ततेमध्ये घालवित आहेत. कामभावना वाढविणारे अशा अॅपसचा वापर करून निरंतर त्यामध्ये गुंतून आहेत. यामुळे त्यांचे अभ्यासात सुद्धा मन लागत नाही. त्याचप्रमाणे मोबाईलचा, इंटरनेटचा दुरुपयोग करून दुस-याच्या नावाची फेक आयडी बनवून एखाद्या निरपराध मुलीला बदनाम करण्याचे षड्यंत्र सुद्धा यामाध्यमातून होत आहे. तसेच एटीएम चा उपयोग अडीअडचणीच्या दृष्टीने उपयोगात येणार आहे परंतु ज्यांना मेहनत करून पैसा कमविता येत नाही, असे त्यामध्ये फॉड करून इतरांच्या खात्यांमधून पैसे काढून घेतात. त्याचप्रमाणे आज टी.व्ही. चे सुद्धा फॅड अतिशय मोठ्या प्रमाणात आहे. परंतु या टी.व्ही.च्या माध्यमातून सुद्धा योग्य जन-जागृतीचा प्रबोधनाचा विचार प्रसारीत न करता टीआरपी वाढविणा-या व सर्वसामान्यांच्या भावना भडकतील अशा कार्यक्रमांची रेलचेल असते. कोणतेही टि.व्ही. चॅनेल उघडा त्यामध्ये वेगवेगळ्या पक्षाचे प्रवक्ते हे महिला ज्याप्रमाणे सार्वजनिक नळावर पाण्यासाठी तू-तू, मै-मै करीत भांडत असतात त्याप्रमाणे हे नेतेमंडळी आपआपल्या

पक्षासाठी भांडत असतात. त्यांना शेतकरी, बेरोजगारी, महिलांवरील होणारे अत्याचार या ज्वलंत प्रश्नाविषयी कोणत्याच चॅनलवर मोठ्या प्रमाणात चर्चा होतांना दिसत नाही. आज कधी नव्हे एवढे महिलांवर अत्याचार होत आहेत परंतु तो सुद्धा ज्या पक्षाची सत्ता असेल त्या पक्षाला कठड्यात उभे करून प्रश्न न विचारता, विरोधी पक्षालाच नामोहरण करते, हे निश्चितच निपोक लोकशाहीचे लक्षण नाही. महिलांच्या प्रश्नांबाबत सुद्धा इलेक्ट्रॉनिक्स मिडिया योग्य तो विचार समाजापर्यंत पोहचवित नाही, त्यामुळे सर्वसामान्य लोकांमध्ये मिडीयाविषयी जी भावना आहे, ती निश्चितच निराशाजनक आहे. इलेक्ट्रॉनिक मिडिया आपले कार्य स्वरूप जर बदलू शकला नाही, तर भारतातील बहुतांश लोक अशा मिडियापासून दूर राहणेच योग्य समजतील.

निष्कर्ष :

महिला सशक्तीकरणाचा दृष्टीने डिजीटल साक्षरतेचे काही दोष जरी असले तरी नैतिकतेची कास धरून अकुशल विचारांवर मात करून आचरण असल्यास, अशा लोकांसाठी हे एक वरदानच ठरणारे आहे, म्हणून महिलांना ख-या अर्थाने आपले सशक्तीकरण करावयाचे असेल तर त्यांना डिजीटल होण्याशिवाय गत्यंतर नाही.

संदर्भ :

गणवीर, र., डॉ. आंबेडकर आणि हिंदू कोडबिल

खैरमोडे, च.भ., डॉ. आंबेडकर आणि स्त्री, पुणे

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : लेखन आणि भाषणे, खंड 18, भाग 3, महाराष्ट्र शासन

hindi.webdunia.com

डिजिटल इंडिया आणि महिला सबलीकरण

प्रा. डॉ. महेंद्र पाटील

उपप्राचार्य व राज्यशास्त्र विभागप्रमुख
एस.पी.डी.एम. महाविद्यालय, शिरपूर

डिजिटल इंडिया हा भारत सरकारचा महत्वाकांक्षी उपक्रम आहे. सरकारी विभागांना देशातील नागरिकांना जोडण्यासाठी भारत सरकारने डिजिटल इंडिया उपक्रमाची सुरुवात केली. पारंपरिक कागदी प्रशासनात गतिमानता आणण्यासाठी डिजिटल इंडिया हा सर्वोत्तम पर्याय आहे. डिजिटल इंडियाच्या माध्यमातून एक दुमार्गी स्वरूपाचे संसूचन विकसित करता येते. शासनाच्या विविध विभागाकडून पुरविलेल्या सेवा-सुविधा आणि उपक्रमांची माहिती अत्यंत वेगवान पद्धतीने नागरिकापर्यंत पोहचविता येते. शासनाच्या कार्याप्रति असलेल्या नागरिकांच्या प्रतिक्रिया वा फ्रीडबॅक त्वरीत घेता येतात. डिजिटल इंडियाच्या माध्यमातून एक सशक्त समाज आणि ज्ञानाधिष्ठित अर्थव्यवस्थेच्या निर्मितीवर भर दिला जाणार आहे. तंत्रज्ञानाच्या मदतीने समाजव्यवस्थेत गतिमान आणि आवश्यक बदल करण्यावर डिजिटल इंडिया भर देतो. २० ऑगस्ट २०१४ रोजी पंतप्रधान नरेंद्र मोदींच्या नेतृत्वाखाली भरलेल्या केंद्रिय मंत्रिमंडळाच्या बैठकीत "डिजिटल इंडिया" कार्यक्रमाची घोषणा करण्यात आली. सरकारच्या मतानुसार, "डिजिटल इंडिया कार्यक्रम हा डिजिटली सशक्त समाजाच्या निर्मितीच्या पायाभरणेचे प्रथम पाऊल आहे. " या कार्यक्रमाच्या माध्यमातून सर्व सरकारी सेवा नागरिकांना डिजिटल वा इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात उपलब्ध करून दिल्या जातील. हा कार्यक्रम भारत सरकारच्या इलेक्ट्रॉनिक्स आणि प्रौद्योगिकी विभागामार्फत २०१८ पर्यंत टप्प्या टप्प्याने राबविला जाईल. प्रशासकीय सेवा समाजाच्या शेवटच्या स्तरातील लोकांपर्यंत पोहचविण्यासाठी सार्वजनिक उत्तरदायित्व वा जबाबदारी सुनिश्चित केली जाईल. डिजिटल इंडिया कार्यक्रमाची सुव्यवस्थित पद्धतीने अंमलबजावणी करण्यासाठी पंतप्रधानाच्या अध्यक्षतेखाली डिजिटल इंडिया मॉनिटर समितीची स्थापना करण्यात आली. या समितीत अर्थमंत्री, माहिती तंत्रज्ञान मंत्री, मनुष्यबळ मंत्री, नगरविकास मंत्री आणि आरोग्य मंत्री इत्यादींचा समावेश आहे तसेच पंतप्रधानाचे सचिव प्रधान सचिव, कॅबिनेट सचिव खर्च व नियोजन, दूरसंचार कर्मचारी सचिव विशेष

आंमंत्रित आहेत. सार्वजनिक सेवा नागरिकापर्यंत पोहचविण्याचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी ग्रामीण भागाला हायस्पीड इंटरनेटद्वारे जोडणे हे योजनेचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे. या योजनेच्या यशस्वितेसाठी एक लाख कोटी खर्च करण्याची भारत सरकारची तयार आहे. अडीच लाख खेड्यांमध्ये ब्रॉडबँड व फोन सुविधा, शाळा व विद्यापीठांमध्ये वाय-फाय, नागरिकासाठी मोफत वाय-फाय हॉट स्पॉट्स, १७ दशलक्ष लोकांना आयटी, टेलिकॉम आणि इलेक्ट्रॉनिक क्षेत्रातील प्रशिक्षण उपलब्ध करून देणे, साडे आठ कोटी लोकांना अप्रत्यक्ष रोजगार उपलब्ध करून देणे आणि सरकारच्या सर्व विभागामध्ये ई-गव्हर्नर सुरू करणे आदि महत्वाकांक्षी हेतू लक्षात घेऊन डिजिटल इंडियाची आखणी करण्यात आली होती.

डिजिटल इंडियाचे घटक - डिजिटल इंडियाचे मुख्य तीन घटक आहेत.

१. डिजिटल पायाभूत सुविधा निर्माण करणे.
२. नागरिकांना इलेक्ट्रॉनिक सेवा उपलब्ध करून देणे.
३. डिजिटल साक्षरतेचा विकास करणे.

डिजिटल इंडियाचे उद्देश - डिजिटल इंडिया हा कार्यक्रम महिला सबलीकरणासाठी कशा पद्धतीने लाभदायक सिद्ध होऊ शकतो हे समजण्यासाठी या कार्यक्रमाच्या नऊ उद्देशाची चर्चा करणे आवश्यक आहे. डिजिटल इंडियाचे उद्देश पुढीलप्रमाणे होत.

१. **ब्रॉडबँड हायवेज** - डिजिटल इंडिया कार्यक्रमाचा उद्देश सफल होण्यासाठी उच्च डेटा रेट इंटरनेट एक्सेस ब्रॉडबँड माध्यमातून उपलब्ध करून गरजेचे असते. सूचनेच्या वेगवान देवाणघेवाणासाठी आवश्यक फ्रीक्वेंसीज ब्रॉडबँडच्या माध्यम उपलब्ध करून दिल्या जातात. ब्रॉडबँडच्या माध्यमातून डेटाचे हस्तांतरण २५६ केबीटीपेक्षा जास्त वेगाने करता येते. ब्रॉडबँडला इंटरनेटवर हाय-स्पीड प्रवेश म्हणून संबोधले जाते.
२. **मोबाइल कनेक्टिविटी** - डिजिटल इंडिया कार्यक्रमाच्या माध्यमातून देशातील जवळपास ५५ हजार गावात ५ वर्षात आत मोबाइल संपर्क सुविधा उपलब्ध करून देण्याचा प्रयत्न केला जाणार आहे. या कामासाठी २० हजार करोड रूपयाचा फंड खर्च केला जाणार आहे. त्यामुळे ग्रामीण उपभोक्त्यांना इंटरनेट आणि मोबाइल बँकिंग सेवेचा वापर करता येईल.
३. **पब्लिक इंटरनेट एक्सेस प्रोग्राम** - सर्व सरकारी विभाग नागरिकांशी जोडण्याचा प्रयत्न केला जाणार आहे.
४. **ई-प्रशासन** - ई-प्रशासन म्हणजे तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून सरकारी कामकाजात सुधारणा घडवून आणणे होय.

५. **ई-क्रांती** - ई-क्रांतीच्या अंतर्गत सर्व सेवांचे इलेक्ट्रॉनिक वितरण होय. ई-एज्युकेशन अंतर्गत सर्व शाळा ब्रॉडबँडशी जोडणे, सर्व शाळांना मोफत वाय-फाय आणि डिजिटल सुविधा उपलब्ध करून देणे. डिजिटल साक्षरता वाढीसाठी प्रयत्न करणे. शेतकऱ्यांना डिजिटल इंडियाच्या माध्यमातून अनेक सुविधा उपलब्ध करून देणे.
६. **सर्वासाठी माहिती** - सर्वांना जलद व वेगवान पद्धतीने माहिती उपलब्ध करून देण्यासाठी ओपन डेटा प्लॅटफॉर्म उपलब्ध करून दिला जाईल जेणेकरून नागरिकांना माहिती सहजपणे उपलब्ध होईल. नागरिकांना माहिती उपलब्ध करून देण्यासाठी सरकारकडून सोशल मिडीयाचा वापर केला जाईल.
७. **इलेक्ट्रॉनिक उत्पादन** - डिजिटल इंडियाचे स्वप्न साकार करण्यासाठी इलेक्ट्रॉनिक्सच्या क्षेत्रात आत्मनिर्भरता मिळविण्याचा प्रयत्न केला जाईल. इलेक्ट्रॉनिक्स क्षेत्राशी संबंधित सर्व गोष्टी देशातच तयार केल्या जातील.
८. **आयटीद्वारे रोजगार** - खेडे व छोट्या शहरांमधील लोकांना माहिती तंत्रज्ञाना क्षेत्रात रोजगार उपलब्ध करून देण्यासाठी आवश्यक प्रशिक्षण व शिक्षण दिले जाईल. हे कार्य पार पाडण्यासाठी दूरसंचार विभागाला नोडल एजन्सी करण्यात येईल.
९. **भविष्यातील तयारीचा कार्यक्रम** - डिजिटल इंडिया कार्यक्रम यशस्वी करण्यासाठी आवश्यक पायाभूत सुविधा निर्माण केल्या जातील.

डिजिटल इंडिया आणि महिला सबलीकरण -

स्त्रीवादी चळवळीची प्रमुख मागणी म्हणजे, " स्त्री जोपर्यंत सबल होत नाही तोपर्यंत शोषण मुक्त होऊ शकत नाही आणि जोपर्यंत शोषण मुक्त होत नाही तोपर्यंत ती सबल होणार नाही आणि सबल झाल्याशिवाय स्त्री स्वतंत्र होऊ शकणार नाही." म्हणून स्त्री सबलीकरणाची आवश्यकता आहे. स्त्री सबलीकरण म्हणजे स्त्रीला बलवान करणे वा तिला बळ देणे आणि ते बळ सत्ता मिळाल्याशिवाय शक्य नाही. सत्तेतून स्त्रियाकडे नियंत्रणाची शक्ती येईल. स्त्री सबलीकरणात सत्तेच्या नियंत्रणाची सूत्रे बदलणे आणि स्तर बदलणे अपेक्षित आहे. त्यासाठी स्त्रियांनी सत्ता संपादन करणे आवश्यक आहे. डिजिटल इंडिया कार्यक्रमाचे नऊ उद्देश महिला सबलीकरणाच्या दृष्टिकोनातून लाभदायक वा आशेचा किरण सिद्ध होऊ शकतात. भारतात महिलांची स्थिती अत्यंत दयनीय वा शोचनीय स्वरूपाची आहे. भारतीय समाजात महिलांना दुय्यम दर्जा दिला जातो. महिलांच्या प्रगतीच्या मार्गात अडथळे निर्माण करणाऱ्या अनेक अनावश्यक रूढ्या आणि परंपरा समाजात

अस्तित्वात आहे. २१ व्या शतकात स्त्रियामधील वाढत्या जागरूकतेमुळे स्त्री सबलीकरणाचा प्रश्न समाजकारण आणि राजकारणाच्या केंद्रस्थानी आलेला आहे. स्त्री सबलीकरणाची जागतिक पातळीवरील चळवळीतून विविध देशात वेगवेगळ्या योजना, कार्यक्रम, कायदे आणि सुखसुविधा निर्माण करण्याचे प्रयत्न व्यापक पातळीवर सुरू आहेत. या प्रयत्नाचा एक भाग म्हणून डिजिटल इंडिया कार्यक्रमाकडे पाहणे योग्य ठरेल. डिजिटल इंडिया कार्यक्रमातून महिलांच्या स्थितीत व्यापक परिवर्तन होणार आहे. डिजिटल इंडियाच्या माध्यमातून समाजातील सर्व क्षेत्रात व्यापक बदल होणार आहेत. या बदलातून महिला सबलीकरण चालना मिळणार आहे. डिजिटल क्रांती ही स्त्रियांना समाजव्यवस्था आणि शासनव्यवस्थेशी जोडणारी दुवा ठरणार आहे. या क्रांतीच्या माध्यमातून अप्रगत भागापर्यंत प्रगतीची किरणे पोहचणार आहेत. ग्रामीण आणि आदिवासी भागात पर्यंत तंत्रज्ञान पोहचणार आहे. या बदलाशी ग्रामीण आणि आदिवासी भागातील स्त्रिया जोडल्या जाणार आहेत. शहरी भागातील स्त्रियांनी नवतंत्रज्ञानाच्या मदतीने आपली प्रगती घडवून आणून आपल्या दुय्यमत्वावर मात करण्याचा प्रयत्न चालविला आहे तशीच संधी ग्रामीण भागातील महिलांना उपलब्ध होणार आहे.

डिजिटल इंडियाच्या माध्यमातून उपलब्ध होणारे तंत्रज्ञान महिलांना जीवन जगण्यासाठी आवश्यक माहिती वेगवान पद्धतीने उपलब्ध करून देणार आहे. या कार्यक्रमाच्या माध्यमातून सरकार विशेषतः ग्रामीण आणि आदिवासी भागातील सरकारी योजनांतर्गत महिलांना विविध प्रकारच्या सेवा उपलब्ध करून दिल्या जाणार आहेत. दळणवळण व माहिती तंत्रज्ञान मंत्रालय कॉमन सर्व्हिस सेंटर (सीएसी) च्या माध्यमातून ई-शासन उपलब्ध करून दिलेले आहे. सरकारच्या विविध उपक्रम वा योजनेत स्त्रियांना काम करण्याची संधी उपलब्ध झालेली आहे. डिजिटल इंडियाचा चमकणारा चेहरा म्हणून स्त्रियांना प्राधान्य देण्याचा सरकारचा मानस आहे. या कार्याचा प्रारंभ म्हणजे सरकारने २०० महिला उद्योजकांना सन्मानित केले. या उद्योजक महिला माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून आपल्या गावात विविध प्रकारच्या सेवा पुरवित आहेत. सेवा पुरविण्यासाठी सरकारने खास महिला उद्योजकांची निवड केलेली आहे. या उद्योजकांची निवड करण्याचा मुख्य उद्देश म्हणजे ग्रामीण भागातील महिलामध्ये तंत्रज्ञानाच्या वापराला प्रोत्साहन देतील. देशात सुरू झालेली डिजिटायझेशनची नवी क्रांती स्त्रियांमध्ये उत्साहाचे वातावरण निर्माण करेल. तंत्रज्ञानापासून दूर असलेली महिला डिजिटल इंडियामुळे तंत्रज्ञानाच्या जवळ येईल. तंत्रज्ञानावर पकड मिळवून आपल्या प्रगतीचा मार्ग स्वतः निर्धारित करेल.

समाजातील इतर क्षेत्राप्रमाणे ज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रावर पुरुषाची मक्तेदारी वा वर्चस्व आहे. या वर्चस्वाच्या जोरावर पुरुष स्त्रियांना सत्तेत वाटा देत नाही. निर्णय प्रक्रियेत सहभागी करून घेत नाही. स्त्री सबलीकरणासाठी स्त्रियांना सत्तेत समान वाटा आणि निर्णय प्रक्रियेत योग्य स्थानाची आवश्यकता आहे. परंतु पुरुषप्रधान व्यवस्था या गोष्टी स्त्रियांना सहजासहजी उपलब्ध करून देणार नाही. स्त्री सबलीकरणासाठी स्त्रियांमध्ये जागरूकता आणि आत्मभान येणे आवश्यक आहे. हे आत्मभान डिजिटल इंडियासारख्या कार्यक्रमातून निर्माण करून दिले जाणार आहे. डिजिटल इंडियाद्वारे स्त्रियांना तंत्रज्ञानाची ओळख करून दिले जाणार आहे. तंत्रज्ञान वापरण्यासाठी आवश्यक कौशल्य व प्रशिक्षण दिले जाणार आहे. तंत्रज्ञान कौशल्य व प्रशिक्षित स्त्रियांना रोजगार देखील उपलब्ध करून दिला जाणार आहे. तंत्रप्रधान स्त्रिया आपल्या स्वतः पायावर उभ्या राहतील. आर्थिकदृष्ट्या स्वयंपूर्ण बनतील. ही स्वयंपूर्णता नवे आत्मभान मिळवून देईल. त्यांच्यात असलेल्या क्षमतेच्या वापराला पूर्ण संधी उपलब्ध करून देणार आहे. त्यामुळे स्त्रियांचे पुरुषांवरील अवलंबित्व कमी होणार आहे. संगणक आणि इंटरनेटच्या क्षेत्रात आपण मागे नाहीत हे दाखवून देण्याची संधी हा कार्यक्रम देणार आहे.

सारांश - सशक्त समाज सशक्त राष्ट्राची निर्मिती करतो. भारतीय समाजाला सशक्त बनविण्यासाठी डिजिटल इंडियासारखा कार्यक्रम सरकारने सुरू केला. विकासापासून वंचित राहिलेला घटक विकासाच्या प्रक्रियेत आल्याशिवाय सशक्त समाजाची निर्मिती होऊ शकत नाही. भारतीय समाजातील स्त्रियांच्या विकासाच्या परीघाबाहेर राहिलेल्या आहेत. या परीघाबाहेर राहिलेल्या वर्गाला प्रवाहात आणण्याचे काम हा कार्यक्रम पार पाडणार आहे. डिजिटल इंडियासारखा महत्वाकांक्षी कार्यक्रमाच्या माध्यमातून स्त्री सबलीकरणाला निश्चित चालना मिळणार आहे. तंत्रज्ञानापासून अवांचित असलेल्या स्त्रिया डिजिटल इंडियामुळे तंत्रज्ञानाशी जोडल्या जात आहेत. हा कार्यक्रम त्यांच्या डोळ्यात उडण्याची नवी शक्ती आणता आहे. सर्वात प्रभावी बाब म्हणजे समाजाच्या मुख्य प्रवाहात सामील होण्याचे स्त्रियाने स्वप्न साकार आहे. आपण फक्त स्वप्न पाहण्यासाठी जन्माला आलेला नाही तर प्रत्यक्षात साकार करण्यासाठी आलेला आहोत हे आत्मभान या कार्यक्रमातून स्त्रियांना मिळणार आहे. डिजिटल इंडिया हा कार्यक्रम स्त्री शक्तीच्या विकासाला वाव देणारा आहे असे मला वाटते.

संदर्भ सूची -

- Rai, Rahul (२००९). Empowerment of Women in India: Myth and Reality. New Delhi: Dnyanada Prakashan and Distributors
- Batliwala, Lata (१९९३). Empowerment of Women in South Asia. Tuljapur: Tata Research Institute of Women Studies
- Kumar, Arpan Kar, Sinha, Shuchi and Gupta M.P. (२०१८). Digital India: Reflections and Practice. New Delhi: Springer Publication
- Ninan, Thomas Pradip (२०१२) Digital India: Understanding information, Communication and Social Change. New Delhi: Sage Publication
- Sahoo, Niranjana, Lohana, R. Sarika (२०१७). Demonetization, Digital India and Governance. New Delhi: New Century Publication
- द्विवेदी राकेश (संपा). (२००५). महिला सशक्तिकरण: चुनौतियाँ एवं रणनीतियाँ. भोपाळ: पूर्वाशा प्रकाशन
- कुमार, अजय (२०१८). डिजिटल इंडिया. नवी दिल्ली: प्रभात पब्लिकेशन्स

डिजिटल साक्षरता उपक्रम आणि महिला सक्षमीकरण

प्रा.डॉ. वसुमती पी. पाटील

मराठी विभाग प्रमुख,
व्ही.यु.पाटील कला व कै. डॉ. बी.एस.देसले
विज्ञान महाविद्यालय, साक्री
ता. साक्री, जि. धुळे

आज विज्ञान-तंत्रज्ञानाने युग झपाटलेले आहे. जागतिकी करणाऱ्या लाटेमुळे जग जवळ आले आहे. विकोप समाज निर्मितीसाठी रुढीने जखडलेल्या आपल्या समाजाला विवेकहीन आचारांपेक्षा, तर्कशुद्ध आचार-विचारांचे महत्त्व पटवुन देण्यासाठी भविष्यातील आव्हाने पेलण्यास समर्थ आणि सक्षम होणे आवश्यक आहे. भविष्यातील आव्हाने पेलण्यासाठी महिलांनी काही सोपी तत्वे अंगी बाळगणे आज गरजेचे आहे. माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगाचे भान प्रत्येक स्त्रीला असावे. संगणक, मोबाईल, इंटरनेट इत्यादींचा वापर कसा, केव्हा, किती कोणत्या पध्दतीने करावा याबाबतीत स्त्रीने सज्ञान असणे काळाची गरज झाली आहे. महिला सक्षमीकरणात तिचा सर्वांगीण विकास अपेक्षित असतो. मग सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, शैक्षणिक इ. कोणतेही क्षेत्र असो स्त्रीने चिकित्सकपणे विचार करून आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या बाबतीत जागरूक असावे.

आज महिला सुरक्षा अत्यंत महत्त्वपूर्ण बाब ठरली आहे. प्रत्येक क्षेत्रात महिला अग्रेसर असूनही आज तिच्यावर होणारे अत्याचार वाढत चालले आहे. इतकेच नाही तर घरात किंवा घराबाहेर लहान-लहान मुली देखील सुरक्षित नाही. अशा वेळी महिलांनी स्त्री-पुरुष समान किंवा भेदभाव अशा प्रतिद्वंद्वीय व निरर्थक संघर्ष मागे आपली शक्तींचा अपव्यय न करता सार्थक बदल आपल्या व्यक्तिमत्त्वामध्ये घडवून आणला पाहिजे.

महिलांनी आपल्या सुरक्षेसाठी स्वतः शारीरिक दृष्ट्या सक्षम असणे आवश्यक आहे त्या बरोबर स्वतः वापरत असलेल्या मोबाईलचा वापर योग्य पध्दतीने करावा जसे की काही हेलपलाईन, सुरक्षा ॲप, लोकेशन इ. सर्व बाबींची माहिती त्या स्त्रीला असावी अर्थात स्मार्टफोन सोबत आपली सुरक्षा असावी कारण जग हे तंत्रज्ञानाचे आहे. रोजच्या दैनंदिन जीवनातील कामांपासून ते संरक्षणापर्यंत प्रत्येक क्षेत्रात टॅक्नोलोजीचा भरपूर उपयोग करता

येऊ शकतो. विविध ॲप्स सोबत काही गॅझेट्स पण आज उपलब्ध आहेत. काही गॅझेट्स शरीरावर परिधान करता येऊ शकतात. महिलांना असे गॅझेट्स कपड्यांमध्ये लपविता येऊ शकतात. तर काही गॅझेट्स दागिन्यांमध्येही लपविता येऊ शकतात. जसे की, सॅफ्लेट नावाचे एक ब्रॅसलेट सारखे उपकरण आहे. त्यात दोन बटन असतात एक पालकांच्या नेटवर्कशी संपर्क करण्यासाठी असतो. संकटाची स्थिती असल्यास सावधानी बाळगणाऱ्या व्यक्ती किंवा परिवारातील सदस्य या ॲपद्वारे आपत्कालीन नंबरचा संपर्क करू शकतात. त्यामध्ये होणारी ऑडियो रेकॉर्डिंग सरळ उपयोग करणाऱ्यांच्या मोबाईल फोन सोबत जोडलेली असते. तसेच सायरन हे सुध्दा अंगठीत लपवून त्या ॲपचा वापर केला जाऊ शकतो. त्याचा आवाज पन्नास फुट अंतरापर्यंत जाऊ शकतो तसेच आक्रमण करणारा व्यक्ती देखील सायरनच्या आवाजाने भ्रमित होऊ शकतो. काही सायरनचे उपकरण हे पर्स सोबत जोडलेले असतात. त्या डिवाईसचा वापर सायलेंट मोड मध्ये पण सेट होऊ शकतो. जेणे करून विना आवाज कॉन्टॅक्स असलेल्यांपर्यंत माहिती जाऊ शकते. त्याचप्रमाणे छेड छाड, बलात्कार, एसिड हल्ला अशा अनेक घटनांमुळे महिलांनी आपल्या सुरक्षेसाठी जीपीएस ट्रॅकिंग, इमरजन्सी कॉन्टॅक्ट नंबर, सेफ लोकेशन सारखे फिचर्सचा वापर केला पाहिजे. त्यापैकी काही ॲप सरळ पोलिस कंट्रोल रुमशी जोडलेले असतात. वुमन सेफ्टी, स्मार्ट २४x२४ D रक्षा वुमन सेफ्टी अलर्ट, सॅफ्टीयीन, निर्भया बी फिअरलॅस ॲप, आय एम शक्ति ॲप अशा अनेक प्रकारे स्त्री जागरूक राहू शकते.

महिलांनी आर्थिक व्यवहार करतांना डिजिटल बँक विषयी जाणून घेतले पाहिजे. कमी वेळात योग्य पध्दतीने व्यवहार करता येऊ शकतो. जेणे करून ऐन वेळेस आर्थिक संकट, अडचण असल्यास मार्ग सुचतात. ऑनलाईन बुकिंग, ऑनलाईन बिल भरणे, पैसे ट्रान्सफर करणे, एखाद्या वस्तुची प्रत त्यादिवशी सखोल माहिती, तिचा भाव कुठे उपलब्ध होईल. घरापर्यंत ती वस्तु पोहचण्यासाठी लागणारा वेळ इ. सर्व माहिती जाणून घेतली पाहिजे जेणे करून इतरांवर अवलंबून न राहता स्वावलंबी होऊ शकतो. त्याचप्रमाणे इंटरनेटच्या नेटवर्किंग व्यवसाय मध्ये फसव्या गोष्टी ओळखता आल्या पाहिजे कारण जग हे इंटरनेटच्या महाजालमध्ये फसलेले आहे. कधी, कोण कुठे आणि कसा आपणास फसविणार याविषयी सांगणे कठीण त्यात महिला अधिक बळी पडत असतात. वेगवेगळ्या स्कीम, जाहिराती आणि फसवे आकर्षण हे ओळखता आले पाहिजे. अनेक चांगल्या अभ्यासपूर्ण वेबसाईट्स आणि युट्यूबवरील व्हिडीओ, ऑडिओ इ. मुळे ज्ञानात भर पडत असते परंतु त्यामध्ये देखील सतर्कता असावी फेसबुक, इन्स्टाग्राम, टेलीग्राम, टिवटर इ. गोष्टींमध्ये

आपल्या विषयी माहिती मिळवून आपल्या व्यक्तिमत्त्वाचा, गैरवापर करणार नाही. किंवा आपण कोणाच्या बनावट संदेश, बनावट फोटो, बनावट ई-मेल, बनावट साईट्सचे बळी ठरणार नाही याची दक्षता घेतली पाहिजे. कारण आपल्या देशांतर्गतच नाही तर परदेशी नेटवर्क मध्ये देखील महिलांच्या फसवणूकींचे प्रकार उघडकीस आले आहेत. अशा वेळी डिजिटल साक्षरता उपक्रम जाणून घेणे आवश्यक ठरते. त्यासाठी प्रधानमंत्री ग्रामीण डिजिटल साक्षरता अभियान योजना राबविण्यात येत आहे. योजनेचा उद्देश देशातील नागरिकांना डिजिटल साक्षर करणे आहे ३१ मार्च २०२० पर्यंत देशातील ४० टक्के ग्रामीण परिवारांमधील कमीत कमी एक सदस्याला डिजिटल साक्षर करण्याचा ह्या योजनाचा हेतू आहे. त्यासाठी वेबसाईट वर त्याची सविस्तर माहिती दिली आहे.

महिलांनी दैनंदिन व्यवहारांसोबतच आपण ज्या-ज्या क्षेत्रात काम करतो तेथे वापरल्या जाणाऱ्या आधुनिक तंत्रज्ञानाशी माहितगार होणे, त्याची योग्य हाताळणी करणे व त्याद्वारा आपले व्यक्तिमत्त्व अधिक सक्षम बनविणे आज काळाची गरज आहे.

संदर्भ :-

स्त्री-पुरुष तुलना	:-	ताराबाई शिंदे.
स्त्रीवाद आणि समाज परिवर्तन	:-	डॉ. वंदना महाजन.
स्त्री संघर्षाची नवी झेप	:-	डॉ. नीलम गोन्हे.

महिलांची सुरक्षितता व डिजीटल तंत्रज्ञानाची वास्तविकता

प्रा.डॉ. अरुणा व्ही. नेरे

उत्तमराव पाटील कला व विज्ञान
महाविद्यालय दहिवेल, ता.साक्री जि.धुळे.

प्रस्तावना :-

भारताच्या लोकसंख्येत निम्म्या महिला आहेत. गेल्या काही वर्षांपासून त्यांना प्रगती आणि विकासाच्या उत्तमोत्तम संधी मिळून लागल्या आहेत. या संधीत सोने करण्याची क्षमता भारतीय महिलांनी खणखणीतपणे सिध्द केली आहे. महिला या दुर्गा लक्ष्मी आणि सरस्वातीच्या प्रतीक आहेत. कोणत्याही आव्हानांना समर्थपणे सामोरे जाण्याची अंगमुत क्षमता पुरुषांपेक्षा महिलांमध्ये काकणभर अधिक असते. परंतु पुरुष प्रधान संस्कृतीचा, पगडा असलेल्या समाजात स्त्रीला दौर्बल्याचे प्रतीक समजले जाते. जमेल तसा छळ करणे, अन्याय करणे, असुरक्षितता निर्माण करणे, संधी नाकारणे अशा घटना सध्याच्या काळात कमी होण्याऐवजी वाढतानाच दिसतात.

घटनेने महिलांना न्याय हक्क दिले असले तरी ते मिळविण्यासाठी तिला संघर्ष करावा लागतो. मात्र महिलांना समानसंधी आणि त्यांचे समक्षीकरण तसेच महिलांच्या सर्वांगीण विकासासाठी आणि प्रगतीसाठी राज्यशासना मार्फत विविध योजना राबविल्या जात आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :- १) महिलांच्या सुरक्षिततेसाठी लॉन्च झालेल्या विविध डिजीटल ॲप्सचा अभ्यास करणे. २) महिलांच्या बाबतीत होण्याऱ्या सायबर गुन्ह्यांचा अभ्यास करणे. ३) महिलांनी सायबर गुन्ह्यांपासून बचाव करण्यासाठी उपाय सुचविणे.

संशोधक गृहीतके :- 'महिलांची सुरक्षितता व डिजीटल तंत्रज्ञान व त्याचे धोके यामध्ये केले गेलेले संशोधन लेखी स्वरूपात समाजाला आणिकाही संशोधकांना निश्चित फायदा होणार आहे. तसेच आज हा विषय अतिशय महत्वाचा आहे.

संशोधन पद्धती :- प्रस्तुत संशोधन लेखात विश्लेषण संशोधन पद्धतीचा अवलंब केला असून संशोधनासाठी दुय्यम सामग्रीचा वापर केला आहे. विविध मासिके, वर्तमानपत्रे यातून माहिती संकलित केली आहे.

महिलांची सुरक्षितता व डिजीटल तंत्रज्ञान :-

आधुनिक युग हे माहिती तंत्रज्ञानाचे आहे. महिलांच्या सुरक्षिततेसाठी डिजीटल तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून 'प्रतिसाद' हे ॲप विकसित करण्यात आले. या ॲपद्वारे दहशतवादी हल्ला, अपघात, लुटमार, असुरक्षिततेच्या वेळी पोलीसांशी संपर्क साधून त्वरीत मदत मिळते. महिलांसाठी हेल्पलाईन क्रमांक १०९१ कंट्रोलरूम माध्यमातून दिला गेला आहे. ठाणे पोलिसांनी 'होप' हे ॲप लॉन्च केली आहे. नागपुर पोलिसांनी 'कोशिश' हे ॲप लॉन्च केले आहे. समाजातील अत्याचार ग्रस्त महिलांना मानसिक बळ देऊन अत्याचारा विरुद्ध लढण्यासाठी एका छताखालील पोलीस मदत, संरक्षण अधिकारी, कायदेशीर सल्ला, व्यसनमुक्ती समुपदेशन, वैद्यकीयसेवा, लैंगिक समुपदेशन व पुर्नवसन सेवा इ. सेवा 'भरोसा सेल' या माध्यमातून देण्यात येतात. या अंतर्गत २०१७ पर्यंत एकुण २०९० प्रकरणे दाखल झाली. नागपुर शहरातील वसतिगृहामध्ये राहणाऱ्या मुलींना सुरक्षाप्रदान करण्यासाठी बडीकॉप्स उपक्रम राबविण्यात येत आहे. शहरातील १२२ वसतिगृहातील ८००० पेक्षा जास्त तरुणी व्हॉटअपस ॲपच्या माध्यमातून महिला पोलीसांशी जुळल्या आहेत. पुणे पोलिसांच्या वतीने 'सिटीसेफ' हे मोबाईल ॲप बनवण्यात आले आहे. या ॲपमध्ये एसओएस सुविधा उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. बटन दाबताच संकटात असलेल्या व्यक्तीस मदत पोहोचवली जाते.

बचतगटाच्या माध्यमातून उद्योग व व्यवसाय सुरु करून त्यांच्या उत्पादन आणि सेवांच्या विक्रीसाठी 'ईहाट' हे ऑनलाईन विक्रीचे दालन सुरु झाले आहे. तसेच महिला बचत गटाचा माल नागरिकांना वर्षभर उपलब्ध व्हावा यासाठी 'महालक्ष्मी सरस' नावाचे ॲप तयार केले आहे. बदलत्या प्रवाहाबरोबर उमेद आणि महालक्ष्मी सरस ऐक्झिबिशन फेसबुक पेज' तयार करण्यात आले अलीकडे इ मार्केट' पोर्टल सुरु होत आहे.

डिजीटल आणि इंटरनेट माध्यमातील तंत्रज्ञान वापरून नेटवर्किंग व्यावसायिक कामकाज, मतप्रदर्शन यासारख्या अनेक योजनांचा स्त्रिया लाभ घेतांना दिसत असल्यातरी या अशा सायबर सहभागामुळे त्या सायबर पिडीत होण्याचे प्रमाण वाढले आहे. सायबर गुन्हे आणि त्याद्वारे महिलांची केली जाणारी छळवणुक तसेच त्या संबंधीत कायदे व अधिकार हा सायबर गुन्हे शाखेतील आव्हानात्मक विषय बनला आहे. महिलांच्या बाबतीत स्टॉकिंग, टॅकिंग, ऑनलाईन बदनामी, इलेक्ट्रॉनिक, ब्लॅकमेलिंग, मॉर्फ पोर्नो ग्राफिक, इमेजसे, रिवेजपोर्न आणि इतर अनेक गुन्हे घडु लागले आहेत. इतरही अनेक युक्त्या वापरून एखाद्या स्त्रीला दमदाटी करणे. तिच्या वैयक्तिक आयुष्यावर नियंत्रण ठेवणे व

मानसिक. शारिरीक आणि भावनिक इजा पोहोचवणारे गुन्हे राजरोसपणे आजुबाजूला घडत आहेत. या गुन्हेयांना बळीपडणाऱ्या व्यक्तीमध्ये महिलावर्ग प्रकर्षाने दिसून येतो यात उच्च शिक्षित महिलांचा समावेश असतो. यात डेटिंग ॲप्सची लोकप्रियत, अतिशय जास्त आहे. सुक्ष्मशिक्षित महिला तंत्रज्ञानाचा मोठ्या प्रमाणावर वापर करतात. साधारणपणे घटस्फोटीत किंवा एकट्या राहणाऱ्या महिला अशा प्रकारच्या फ्रॉडस ना सहजपणे बळी पडतात. या फ्रॉडमधील स्कॅमर्स निरागसपणे फसवणुकीची सुरुवात करतात. स्पेशल मिडीया साईट्स ई मेलद्वारे एखाद्या मुलीसोबत संपर्क करावयाचा, माहितीची देवाणघेवाण, बोलण्याचे साम्य काढायचे, काही स्कॅमर्स आपली खोटी प्रोफाइल सोशल मिडियावर मांडून सावज आपणहुन जाळयात फसेल याची वाट पाहतात. एकदा का मुलगी किंवा स्त्री त्या जाळयात आली की लागलीच आपले प्रेम व्यक्त करतात. बऱ्याच प्रकरणात हे प्रेमवीर परदेशात राहतात. असे सांगतात ती मुलगी जिथे वास्तव्य करते तिथे कायम स्वरूपी यायचे आहे. असे सांगतात त्या करिता वैद्यकीय अडचणी दाखवून निघण्यासाठी तांत्रिक अडचणी दाखवून मुली कडून पैशाची मागणी करतात. सहसा बँकेतून व्यवहार करण्याकडे त्यांचा कल असतो. एकदा बँकेतून व्यवहार झाला तर मग पैसे परत जाण्याचा काही मार्गच उरत नाही.

काही वेळेस सोशल मिडीया साईटद्वारे मैत्री केली जाते. मैत्रीचे रुपांतर जिव्हाळयाच्या नात्यात होते. वे बँकम वरून चॅटिंग सुरु करून तिच्या गोपनियतेचा भंग होईल तिच्या नकळत अश्लील कृत्ये घडवून आणली जातात. असे सगळे झाल्यावर स्कॅमर्स आपले खरे रूप दाखवतात स्त्रीला किंवा मुलीला धमकावून पैसे उकळवले जातात. याप्रमाणेच मॅट्रीमोनियल फॉड वेबसाईट संदर्भात देखील गुन्हे घडत आहेत. मात्र या पासून सरंक्षणासाठी काही गोष्टी सुचवाव्याशा वाटतात.

- १) मॅट्रीमोनियल साईटवर प्रोफाइल बनविताना महिलांनी स्वतंत्र असे इमेल बनवावे जे फक्त हया साईट साठी वापरले जाईल.
- २) जर तुम्ही ऑनलाइन बोलत असतांना जी व्यक्ती केवळ तुमच्याजवळ असलेल्या मालमतेची पैशाची किंवा पगाराबाबत विचारणा करत असेल तर ताबडतोब त्या व्यक्तीशी संपर्क साधावा.
- ३) स्त्रियांनी त्यांचे युजरनेम, पासवर्ड कधीही सांगू नये.
- ४) कोणत्याही सशंयास्पद लिंकवर क्लिक करू नका.
- ५) आपल्याबद्दलची कोणतीही संवेदनशील माहिती उघड करू नका.

समारोप :-

या सर्व फ्रॉडस संदर्भात महिला वर्गाला एवढाच सल्ला असेल की, मॅट्रिमोनियल साईट द्वारे किंवा ऑनलाइन डेटिंग ॲपद्वारे कोणतेही नाते निर्माण करण्यापूर्वी त्या व्यक्तीला प्रत्यक्ष भेटा त्यांची शहानिशा केल्याविना त्याच्या कोणत्याही अमिषाना बळी पडु नका आणि आपले आनंदी जीवन या सायबर बंडखोरांच्या हवाली करु नका. मागील दोन वर्षात देशभरात ४० % सायबर गुन्ह्यांमध्ये वाढ झाली आहे नॅशनल रेकार्डस ब्युरोने नुकत्याच प्रसिध्द केलेल्या अहवालनुसार यात संकेत स्थळ हॅकिंग, अश्लील साहित्य अपलोड करणे, क्रेडिट कार्ड आणि बँकिंग क्षेत्रातील फसवणुकीच्या प्रकरणाचा समावेश आहे. या गुन्हेगारीचा निपटारा करण्यासाठी केंद्र सरकारने प्रभावी धोरण तयार केले आहे. त्यासाठी एक विशेष तज्ञांची समिती गठीत केली आहे.

संदर्भ :-

भारतातील महिला विकासाची वाटचाल - आपटे ज.श रोडे.

लोकराज्य मार्च २०१९ पान - ५

लोकराज्य मार्च २०१८ पान ३२,३३

www.mahalaxmisaras.com

Women Literacy in Digital World

डॉ.संतोष शिवकुमार खत्री
विद्या वर्धनी सभेचे कला, वाणिज्य
आणि विज्ञान विद्यालय, धुळे

प्रस्तावना :

आजचे युग Digital चे आहे. कोणतेही क्षेत्र असे नाही की ज्यात Digitalization झालेले नाही. याचा फायदा प्रत्येक नागरिकास मिळत आहे. Digital मुळे कमी वेळात जास्त काम करता येऊ लागल्याने व्यक्तीच्या उर्वरित शक्तीचा राष्ट्र कार्यास उपयोग होत आहे. "पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्या प्रयत्नाने १ जुलै २०१५ रोजी Digital India ही संकल्पना साकारित झाली."^१ आज या योजनेने मोठी भरारी घेतलेली आहे.

Digital India ची वाटचाल ही Digital World चा एक भागच आहे. अशा Digital काळात एका बाबीकडे प्रकर्षाने लक्ष जाते ते म्हणजे Women Literacy होय. आज Digitalization मुळे आलेली Literacy ही महिलांच्या बाबतीत किती परीणामकारक ठरू शकते हे महत्त्वाचे आहे. कारण आज ही महिला जरी उच्चशिक्षित असतील पण ते प्रमाण फारच कमी आहे. गावपातळीवर बहुतांशी महिला अशिक्षित आहे किंवा शिक्षित असूनही त्यांच्यात वैचारीक, बौद्धिक, मानसिक व्यापकता नाही. म्हणून Digital World च्या संकल्पनेत Women Literacy ची स्थिती काय आहे व ती कशी असून शकेल याचा अभ्यास करण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन विषय आहे.

विषयाचे महत्त्व :

Digital करणे अर्थात पारंपारीकतेतून बाहेर पडून नाविण्याचा स्विकार करणे होय. ही नाविन्यता सर्वत्रच असणे आवश्यक आहे. Digital ने आर्थिक, शैक्षणिक, व्यापार अशी सर्वच क्षेत्रे व्यापलेली आहे. त्याचा फायदा सर्वांना नक्कीच होत आहे. पण यात समाजातील एक महत्त्वाचा घटक म्हणजे Women या काळात कुठे आहे हे पाहणे महत्त्वाचे आहे.

Digital च्या गतिमान काळत Women Literacy बाबत आजही उदासिनता आहे. जो पर्यंत महिला सर्वार्थाने साक्षर होत नाही, तोपर्यंत Digital संकल्पना मूर्त स्वरूप

घेऊ शकणार नाही. या दृष्टीने Digital World मधील Women Literacy किती महत्त्वाची आहे, हे अभ्यासण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन विषय महत्त्वाचा आहे.

उद्देश :

- १) Digital World संकल्पना समजून घेणे.
- २) Women Literacy संकल्पना जाणून घेणे.
- ३) Digital World मधील Women Literacy ची स्थिती अभ्यासणे.

Digital World व Women Literacy बाबत सविस्तर विवेचन पुढीलप्रमाणे.

Digital World :

"Digital म्हणजे सर्वसामान्य रीत्या तंत्रज्ञानाचा उपयोग करणे. यात डिजिटल नागरिकत्व, डिजिटल साक्षरता यांची गरज पूर्ण करणे."^२

Digital World ही व्यापक संकल्पना आहे. यात तंत्रज्ञान युक्त साधनांचा वापर केला जातो. या तंत्रज्ञान युगाचे काही फायदे व काही तोटे आहे.

फायदे :

- १) **Connectivity :** Digital युगात जगात कोठेही तत्काळ Connectivity करणे शक्य होते. यामुळे हवी ती माहिती देवाण घेवाण होऊ शकते.
- २) **वेळेची बचत :** Digital घटकांमुळे कमी वेळात माहिती, वस्तू, अर्थ (वित्त) देवाण-घेवाण करणे शक्य होत असल्याने वेळेची बचत होते.
- ३) **गावपातळीवर व्यवहार :** Digital World च्या संकल्पनेमुळे गावागावात इंटरनेट साधने पोहचल्यामुळे कोणताही व्यवहार गावपातळीवर करणे शक्य होत आहे.
- ४) **अत्याधुनिकता :** Digital संकल्पनेमुळे प्रत्येक क्षेत्रात आधुनिकता प्राप्त होत आहे. त्यामुळे नाविण्यपूर्ण बाबी समजत आहे.

तोटे :

- १) **संबंधांत दुरावा :** Digital World मुळे जग जरी जवळ असले तरी संबंधात दुरावा वाढत चालला आहे.
- २) **फसवणूक :** Digital च्या काळात Site Hack करणे, Frod या सारखे प्रकार घडून फसवणूक होत आहे.
- ३) **Cyber Crime :** सायबर क्राईम ही नविन समस्या निर्माण होत आहे. याचा शोध लावणे अवघड बाब झाली आहे. या दृष्टीने World हे Digital च्या मार्गाने जात

आहे. पण यात समाजातील असा एक महत्त्वाचा वर्ग तो म्हणजे महिला वर्ग होय. अशा वर्गाची साक्षरता (Literacy) ही देखील बाब महत्त्वपूर्ण आहे.

Women Literacy :

Digital World यातील एक मुलभूत गोष्ट ही Women Literacy होय. समाजातील या घटकाचा गांभिर्याने विचार व्हायला हवा. "जिच्या हाती पाळण्याची दोरी ती जगाते उध्दारी"^३ या दृष्टीने महिला (Women) साक्षर होणे गरजेचे आहे.

Digitalization च्या काळात महिलांबाबतही समाज उदासिन आहे. तिच्यावर होणारे अत्याचार, अन्याय, तिला दिली जाणारी वागणूक याबाबी गांभिर्यपूर्ण विचार करण्यासारख्या आहे. यासाठी Digital World च्या काळात Women Literacy बाबत पुढील उपाययोजना होणे महत्त्वाचे आहे.

- १) **विचारांची व्यापकता :** Digitalization साठी आवश्यकता आहे, ती महिलांच्या विचारांची व्यापकता होणे होय. महिलांन संकुचित विचारचक्रातून बाहेर काढावे लागेल.
- २) **सबला :** महिलेला सबल करणे हेच खरे Digitalization म्हणावे लागेल. यासाठी शासन स्तरावरून होणारे प्रयत्न महत्त्वाचे आहे.
- ३) **आंतरीक गुणांची परीपक्वता :** Digital च्या काळात महिलांतील आंतरीक गुण विकसित होणे आवश्यक आहे. यात अस्मिता, स्वाभिमान, कर्तृत्व, तेज यांचा विकास होणे, हेच खरे Digital World च्या याशाची गुरुकिल्ली असेल.

Digital Literacy म्हणजे Women मधील क्षमता साध्य करणे आणि सर्वसामान्यरित्या संवाद कौशल्य Digital Technology आव्हानात्मक जीवन परिस्थितीत वापरणे.

Digital World मधील Women Literacy चा विचार करता महिलांचे Digital युगात स्थान फारच कमी आहे. भारत देशाची लोकसंख्या जगात दुसऱ्या क्रमांकाची आहे. "भारतातील ग्रामीण भागामध्ये १० युजरमागे फक्त ३ च महिला आहेत"^४ अर्थात हे प्रमाण नगण्य स्वरूपाचे आहे.

"टाटा ट्रस्ट ने Women ची Internet Skill Develop करण्यासाठी Internet Saathi हा प्रायोगिक तत्त्वावर उपक्रम भारतातील काही राज्यांत २०१५ साली सुरु केला आहे."^५

"२००१ हे वर्ष महिला सबलीकरण वर्ष म्हणून घोषित केले" यात जे उद्दीष्ट निश्चित केले गेले त्यात Access to education हे एक उद्दिष्ट निश्चित केले होते. यासाठी Digital World मध्ये महिलांचे Skill बाबत काळी घेणे महत्त्वाचे होते.

१) सर्जनात्मक कौशल्य

२) उपयोगात्मक कौशल्य

३) सृजनात्मक कौशल्य

४) मुल्यमापनात्मक कौशल्य

५) संभाषणात्मक कौशल्य

६) सामाजिक सांस्कृतिक वारसा समजून घेण्याचे कौशल्य

या दृष्टीने Women Literacy in Digital World ची परिस्थिती जाणवते.

समारोप :

Digital World चा सुप्त भाग म्हणजे Women Literacy म्हणता येईल. या करीता समाजातील सर्व घटकांना वैचारीक, मानसिक भूमिकेने Digitalization व्हावे लागेल.

तसेच यासाठी महिलांनी जागृत व्हायला हवे. त्यांनी स्वतःवरील मागासलेपणाची, अन्यायाची शिंत भेदून पूढे यायला हवे. जागृत होऊन Digital World च्या प्रवाहात आपले अस्तित्व प्रकर्षाने दाखवायला हवे.

संदर्भ :

<http://www.techactive.in>

<http://en.m.wikipedia.org>

महाराष्ट्र टाईम्स दैनिक वृत्तपत्र, दि.०७/०६/२०१७ (वेब आवृत्ती)

IMRBS I-Cube Reoprt २०१७

इंडिया टुडे दैनिक वर्तमानपत्र दि.३ जुलै, २०१५ (वेब आवृत्ती)

www.iosrjournals.org

डिजीटल साक्षरतेत स्त्रियांचे प्रमाण व आरोग्य सेवांचा अभ्यास

प्रा.वासुदेव गोविंदा मेश्राम

एस.पी.डी.एम. कला, वाणिज्य, विज्ञान
महाविद्यालय, शिरपूर जि.धुळे

प्रस्तावना -

वर्तमान शतक हे प्रचंड बदलाचे शतक आहे. तंत्रज्ञान हे अत्यंत वेगाने बदलतांना दिसत आहे. मागील शतकातील अनेक तांत्रिक साधनात आम्लुलाग्र बदल झालेला आढळून येतो. मागील शतकातील नाट्यगृहे, रंगमंच, टेलिग्राफ आणि वर्तमानपत्रे ही काही ठरावीक मनोरंजन व माहितीची साधने उपलब्ध होती. १९३० नंतर नाट्यगृहाऐवजी चित्रपटगृहे, टेलिग्राफ ऐवजी टेलिफोन या साधनांची भर पडून मनोरंजन व माहितीचे क्षेत्र अधिक विस्तृत झाले. १९५० नंतर वर्तमानपत्रे व चित्रपट गृहाची जागा हळूहळू टेलिविजन ने प्रवेश केला व ते माहिती व मनोरंजनाचे प्रमुख साधन म्हणून स्थान प्राप्त केले .

वर्तमान शतकात वेब टेक्नालॉजीच्या क्षेत्रात प्रचंड क्रांती घडून माहिती व मनोरंजनाच्या क्षेत्रात फार मोठा विस्तार झाला. मागील शतकातील टेलिव्हिजन, टेलिफोन आणि वर्तमानपत्रे यांची जागा वेब टेक्नालॉजीने घेऊन अनेक नानाविध साधने शोधून काढली आहेत. त्यात इंटरनेट, मोबाईल फोन, विभिन्न ॲप्लिकेशन, टब, लॅपटॉप, इत्यादी साधनांनी आधुनिक काळात मानवी जीवनात महत्वाचे स्थान प्राप्त केले आहे. या सर्व साधनांचा वापर दैनंदिन गरजा पूर्ण करण्यासाठी सुध्दा करता येतो. त्यातून मानवी जीवन सुखकारक करण्याचा प्रयत्न होतांना दिसतो.

डिजीटल लिटरसी (तांत्रिक साक्षरता) हि संकल्पना प्रामुख्याने पॉल गिलस्टर यांनी वापरात आणली त्यांच्या मते यांत्रिक युगात माणसाची समजण्याची पात्रता, क्षमता व माहितीचा उपयोग, जो विविध स्वरूपात असणाऱ्या यांत्रिक स्रोतापासून घेतला जातो. आधुनिक काळात वाचन करण्याची क्षमता आणि लिहिण्याच्या क्षमतेपेक्षा माहितीचा साधनाचा उपयोग जास्त केला जातो. माहितीचे विश्लेषण करणे, माहितीचे संकलन करणे व त्या माहितीचा उपयोग करणे याला महत्व प्राप्त झाले आहे. मानवी जीवनात डिजीटल साक्षरतेचे महत्व मोठ्या प्रमाणात वाढले आहे. "Our ability to adapt to the web as it adapts to us will determine its future and our own."^१

डिजीटल साक्षरता व भारत -

माहिती आणि संवादाचे तंत्र किंवा डिजीटल साक्षरता हे आजच्या जगातील विकासाचे मुख्य साधन म्हणून प्रचलित झालेले आढळून येते. भारतात डिजीटल साधनांचा वापर जरी मोठ्या प्रमाणात होत असला तरी आपण जगाच्या तुलनेत आय.सी.टी. डेव्हलपमेंट इन्डेक्स नुसार १३४ व्या क्रमांकावर आहोत. त्यात माहितीच्या डिजीटल साधने वापरातील संख्या पुरुष वर्गापेक्षा कमी प्रमाणात आहे. भारतात ९४० मिलीयनपेक्षा जास्त घरी टेलिव्हिजन ने प्रवेश केला आहे. १.१९ मिलीयन भारतातील व्यक्ति मोबाईल फोन वापरतात, जवळपास ४४५.९६ मिलीयन लोक इंटरनेटचा वापर करीत आहेत. (TRAI-२०१७ च्या आकडेवारी नुसार) ९०% टक्के पुरुष वर्गाकडे स्वतःचे मोबाईल फोन आहेत त्यापैकी ५९% टक्के लोकांकडे स्मार्टफोन आहेत त्यापैकी ५८ टक्के लोक इंटरनेट कनेक्शन आहेत. भारतातील महिला वर्गाशी तुलना करता जवळपास ५८ टक्के महिलांजवळ स्वतःचे मोबाईल आहेत. त्यापैकी २२ टक्के महिलांकडे स्मार्टफोन आहेत. १८ टक्के महिला इंटरनेटचा वापर करू शकतात.

व्हॉट्सअप, युट्यूब, फेसबुक, गुगलअॅप आणि गुगलचा वापर या डिजीटल साधनांचा वापरात पुरुषांचे प्रमाण ४८ ते ५८ टक्के तर महिलांचे प्रमाण ११ ते ३० टक्के आहे. प्रतिदिवस ५१ टक्के पुरुष व्हॉट्सअप वापरतात तर १३ टक्के महिलांचे प्रमाण आहे. फेसबुक, युट्यूब, गुगलच्या वापरात पुरुषांचे प्रमाण २४ ते ५० टक्के तर महिलांचे प्रमाण केवळ ३ ते ४ टक्केच आहे. यावरून लक्षात येते की, भारतात महिलांचे डिजीटल साधनातील वापराचे प्रमाण हे पुरुषापेक्षा फार कमी आहे.

डिजीटल साक्षरतेसाठी शासकीय प्रयत्न व महिलांचा आरोग्याशी संबंधीत डिजीटल सेवा.

१. राष्ट्रीय व शासकीय योजना -

भारतात डिजीटल साक्षरताचे प्रमाण वाढावे या करीता माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञानाचे (ICT) फायदे घेण्यासाठी नागरीक सेवांचे शेवटच्या स्तरापर्यंत पारदर्शी वेळेवर आणि सहज मोफत वितरण सुनिश्चित करण्यासाठी देशात १९९० ला राष्ट्रीय ई-शासक योजना लागू झाली आणि १८ मे २००६ मध्ये २६ मिशन माहे परियोजना आणि ८ घटकांचा समावेश यात केला आहे. नागरिकांच्या जीवनाचा गुणवत्तेतून सुधारणा हे ई-शासनाच्या मदतीने नाममात्र किंमतीत नागरिक केंद्रित सेवा, वितरणाच्या सोयीचे सरस बदल आणणे आणि सेवा मिळविणे हा या योजनेचा उद्देश आहे.^२

२. डिजीटल इंडिया -

डिजीटल इंडिया ही योजना भारतात जुलै २०१५ मध्ये सुरु करण्यात आली सशक्त समाज आणि ज्ञानावर आधारीत अर्थव्यवस्थेला एक डिजीटल रूप प्राप्त करून देणे, जनतेला शासकीय सेवा उपलब्ध करून देणे याच अंतर्गत ऑक्टोबर २०१७ ला प्रधानमंत्री ग्रामीण डिजीटल साक्षरता अभियान सुरु केले आहे. या अंतर्गत प्रमुख ३ तत्वे आहेत.

१. 'प्रत्येक नागरीकाला डिजीटल इंडिया प्रती जागृत करणे.
२. प्रत्येक नागरीकाला डिजीटल शक्तीसंपन्न बनविणे डिजीटल इंडिया क्या है? इसका क्या उद्देश है?
३. डिजीटल साक्षरता अभियान दिशा २०२०'

प्रत्येक कुटूंबातील किमान एक व्यक्तिस डिजीटल साक्षर बनविणे या उद्देशाने उपक्रम सुरु करण्यात आला आहेत. भारतातील १४७ दशलक्ष कुटूंबातील किमान एका व्यक्तीला डिजीटल साक्षर बनवून त्यांना ई-सेवांचा लाभ घेण्यास पात्र बनविण्याच्या दृष्टीने ही योजना सुरु करण्यात येणार आहे.

आरोग्याशी संबंधीत डिजीटल साक्षरते अंतर्गत शासनाचे प्रमुख उपक्रम, सेवा

डिजीटल साक्षरताचा वापर आपल्या रोजच्या जीवनात व्हावा त्यात महिला हा घटक महत्वाचा मानून त्यांना येणाऱ्या अडचणी, समस्या सोडविण्याच्या दृष्टीने त्यांचे आरोग्य उत्तम राहावे या दृष्टीकोनातून काही उपक्रम सुरु करण्यात आले आहेत. त्यात

१. स्त्री स्वाभिमान योजना -

महिलांना चांगले स्वास्थ्य व आरोग्य लाभावे या दृष्टीकोनातून ऑनलाईन सेवा शुरु करण्यात आली आहे. मुख्यतः मासिक पाळीच्या वेळी स्वच्छतेप्रती जागृती निर्माण करण्यासाठी २६ जाने. २०१८ ला ही योजना सुरु झाली त्याअंतर्गत २०६ लघू सॅनिटरी पॅट निर्मिती केंद्र सुरु करण्यात आले. त्यात प्रति केंद्रात ८ ते १० महिलांना रोजगार ही उपलब्ध होणार आहे

२. मेरा अस्पताल ॲप्लीकेशन -

२६ ऑगस्ट २०१६ पासून ही योजना सुरु करण्यात आली आहे. २६ एप्रिल २०१८ पर्यंत जवळपास ५००० व्यक्तींनी हे ॲप्लीकेशन डाऊनलोड केले आहे. या मार्फत आजारी व्यक्ती संबंधीत हॉस्पिटल, डॉक्टर यांचेशी ऑनलाईन संपर्क साधता येतो व आपला प्रतिसाद कळविता येतो. शासनालाही महत्वाचे निर्णय घेण्यासाठी महत्वाचे ॲप्लीकेशन आहे.

३. ऑनलाईन नोंदणी पध्दत - Online Registration system

जुलै २०१५ पासून हे ॲप्लीकेशन उपलब्ध करून दिले आहे. या मार्फत सरकारी दवाखाने हे ऑनलाईन उपलब्ध झाले आहेत. त्यामुळे डॉक्टरांची अंपाईटमेंट घेणे, बीलाचा भरणा करणे आता सहज झाले आहे. यामार्फत २३७ हॉस्पिटल जोडण्यात आले असून ३१ लाख लोकांनी याद्वारे अंपाईटमेंट घेतली आहे. संबंधीत व्यक्तिस sms द्वारे माहिती दिली जाते.

४. नॅशनल हेल्थ पोर्टल -

जनतेला वास्तविक व खरी वैद्यकीय माहिती पुरविण्याचे कार्य या पोर्टलद्वारे केले जाते. २४ तास ही सेवा सुरू असून आरोग्याची माहिती व त्यावरील उपाय, जीवनाची योजना त्यासंबंधी फायदा याविषयी माहिती दिली जाते. या संबंधी सेवा घेण्यासाठी १८००-१८०-११०४ हा टोलफ्री क्रमांक दिला आहे. ही योजना आरोग्य आणि कूटूंब कल्याण मंत्रालय, भारत सरकार मार्फत सुरू आहे. (<https://ors.gov.in>)

५. मिशन इंड्रधनुष्य मोबाईल ॲप्लीकेशन - mission Indradhanush Moblie app.

आरोग्य व कूटूंब कल्याण मंत्रालय भारत सरकार मार्फत २५ डिसेंबर २०१४ पासून ही योजना शुरु करण्यात आली आहे. या योजनेचा उद्देश २ वर्षांखालील लहान बालक व मातांचा सन २०२० पर्यंत सात प्रकाराच्या रोजापासून लसीकरणाने साधनातून बचाव करणे असा आहे.

६. सेहत साथी - Sehat Saathi.

दूर्गम व डोंगराळ भागात वास्तव्य करणाऱ्या लोकांसाठी आरोग्याशी संबंधीत ही योजना आहे. हे ॲप मिडीया लॅब आशिया, आय.आय.टी.कानपूर द्वारे २००७ ला विकसित करण्यात आले आहे. या मार्फत आरोग्यसेवकामार्फत संबंधीत आजारी व्यक्तीला डॉक्टरांच्या मार्फत सूचना देणे, व्हिडीओ कॉन्फरसिंग द्वारे प्राथमिक उपाययोजना करणे इत्यादी काम या योजनेमार्फत घेता येतात.

७. ई-हॉस्पिटल - The Hospital Management information System (HMIS)

गुजरात राज्यात प्राथमिक स्वरूपात २०१६ मध्ये ही योजना लागू करण्यात आली. त्याअंतर्गत २००८ पर्यंत ३० शासकीय दवाखाने, डॉक्टर सोबत संपर्क साधून सेवेचा लाभ घेता येतो. आतापर्यंत ४ कोटी पेक्षा जास्त आजारी व्यक्तींनी यात नोंदणी केली आहे.

८. जी.व्ही.के. योजना - Emergency Management & Research Institute

१५ ऑगस्ट २००५ मध्ये ही सेवा सुरू करण्यात आली आहे. आपातकालीन स्थितीत वैद्यकीय मदत उपलब्ध करून देणे या उद्देशाने सुरू करण्यात आली. या अंतर्गत आपातकालीन सेवा नंबर १०८ वर फोन केल्यास २४ तास ॲम्बुलन्स उपलब्ध होऊ शकते. ही सेवा जननी ॲम्बुलन्स म्हणून प्रसिध्द आहे. २०१२ पर्यंत ७९२ वाहनांची सोय दिली आहे.

९. सेंट्रल गर्ह्वनमेंट हेल्थ स्कीम -

केंद्र शासनाच्या कर्मचारी व पेशानधारक नोकरवर्गासाठी ही योजना आहे. १९५४ पासून डिजीटलायझेशन झाल आहे. कॅशलेस पेमेंट, ऑनलाईन अपार्टमेन्ट इत्यादी सेवा उपलब्ध आहेत.

व्याख्या

वर्तमान काळात या जीवनदायी योजना डिजीटल स्वरूपामध्ये उपलब्ध झाल्याने या डिजीटल सेवा मानवी जीवनात एक क्रांतीकारक पाऊल ठरत आहे. असे आढळून येते.

आधारभूत संदर्भ

Url.: <http://www.ncsw.edu./merldiiaan/ju/१९/digit/index.htm>

ई-शासन ज्ञान ऐक्सचेंज नॅशनल इंस्टिट्यूट फॉर (mr.vikaspedia.in स्मार्ट गवर्नर्स

<http://www.google.com>, www.fechactive.in

डिजीटल साक्षरता अभियान : क्या है जानकारी और उपयोगी सामग्री के लिंक

<https://www.indiashapes>

[meraaspatal/application](https://www.meraaspatal/application) (<https://mohpw.gov.in>)

<https://ors.gov.in> Online Registration system

आदिवासींच्या शैक्षणिक विकासात शासकीय योजनांचे यशापयश

बाळासाहेब नलावडे

शासकीय माध्यमिक व उच्च माध्यमिक

आश्रमशाळा शेवगे, ता.साक्री जि.धुळे

आदिवासी समाजाच्या विकासामध्ये शासकीय विकास योजनांचे योगदान फार महत्त्वाचे असलेले दिसून येते. कारण शासनाने या समाजाच्या विकासाकरिता अनेक योजना कार्यान्वित केल्या आहेत, त्यामुळेच या समाजामध्ये विकास झालेला दिसून येतो. शासकीय विकास योजनेमुळे आदिवासींच्या राहणीमानामध्ये परिवर्तन झालेले दिसून येत आहे. त्या बरोबरच त्यांना सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक दर्जामध्ये सुध्दा परिवर्तन होत आहे. शासकीय योजनांमुळे आदिवासींच्या विकासाच्या प्रवाहात समाविष्ट झाला आहे. त्यांच्या शेतीविषयक उत्पादनामध्ये वाढ झालेली दिसून येत आहे. शासनाच्या अनेक योजनांमुळेच आदिवासींच्या जीवनात परिवर्तन घडून येत आहे. म्हणून आदिवासी विकासात शासकीय विकास योजनांचे योगदान असलेले दिसून येते.

कि वर्ड : आदिवासी, योजना, उप-योजना, घटनात्मक तरतुदी, आदिवासी क्षेत्र, आश्रमशाळा.

प्रस्तावना :

आदिवासी यांचा अर्थ त्या त्या ठिकाणचे मुळ रहिवासी असा होतो. भारतामध्ये आदिवासी समुहांना अनुसूचित जमातीचा दर्जा देण्यात आला आहे. अनुसूचित जमाती म्हणजे Scheduled Tribes means such tribes or tribal communities or parts of communities as are deemed under article ३४२ to be scheduled tribes for the purposes of these communities.

भारताच्या निरनिराळ्या प्रदेशातील आदिवासी समाज शिक्षणामुळे जागृत झाला. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता या मानवी मुल्यांची जाणीव होऊ लागली. आदिवासी या शब्दाला वनवासी, जंगली, धरतीची लेकरे, आदीपुत्र, नवपुत्र, निषाद आणि किरात या नावाने ओळखले जाते. हा आदिवासी समाज द-याखो-यात, डोंगरात जंगलात राहतो, त्यांना अत्यावश्यक गरजा पण मिळू शकत नाही. आज एका बाजूला विज्ञानाच्या प्रगतीने गगनाला गवसणी घातली आहे. तर दुस-या बाजूला आदिवासी समाज आदिम अवस्थेतच जीवन जगत आहे. आदिवासींमध्ये शिक्षणाचा प्रसार झाला आणि त्यांना आत्मभान येऊ लागले.

आदिवासींच्या कल्याणाकरिता घटनेत कोणत्या तरतुदी असाव्यात हे ठरविण्यासाठी घटना परिषदेने ए.व्ही. ठक्कर बाप्पांच्या अध्यक्षतेखाली एक उपसमिती नेमली. या उपसमितीने देशभर हिंडून जनमत आजमावून ज्या शिफारशी केल्या त्यातील अनेक शिफारशी स्वीकारण्यात आल्या. केंद्र आणि राज्याने आदिवासी विकासासाठी आखलेल्या योजनांची अंमलबजावणी ग्रामीण प्रशासन करीत असते. आदिवासींसाठी केंद्र सरकार व राज्य सरकार विविध विकास योजना तयार करत असतात. त्या योजना प्रशासनामार्फत राबवून आदिवासी भागाचा सार्वजनिक व वैयक्तिक विकास साध्य करण्याचा प्रयत्न केला जातो. आदिवासी समाजाचा विकास करण्यासाठी कल्याणकारी योजनेबरोबरच प्रशासकीय योजना, स्वयंसेवी संघटना यांनी आदिवासींचे आकलन केल्यास आदिवासी समाजाला मुख्य प्रवाहात आणता येईल. आदिवासी समाजाला केवळ भौतिक सोई सुविधा उपलब्ध करून देऊन त्यांचा विकास होणार नाही. तर आदिवासींच्या हितासाठी वाटप केलेल्या भौतिक वस्तुंचे उपयोजन आदिवासींना झाल्यास तो खरा त्या समाजाचा विकास आहे.

उद्दिष्टे :

- १] आदिवासी जमातीच्या कल्याणकारी योजनेची माहिती मिळवणे.
- २] आदिवासी शैक्षणिक विकासाच्या योजनांच्या यशापयशाबाबत शोध घेणे.
- ३] आदिवासी जमातीच्या शैक्षणिक, आर्थिक, व्यावसायिक योजनांबद्दल माहिती प्राप्त करणे.
- ४] आदिवासींकरिता असणा-या शासकीय व विकास मंडळाच्या योजनांचा अभ्यास करणे.

गृहीतके :

- १] शासनाच्या विविध योजना आदिवासींपर्यंत पोहचल्या तर निश्चित आदिवासी समाजाचा विकास होईल.
- २] आजपर्यंत आदिवासी समाज विविध समस्यांना तोंड देत आहे.
- ३] शासकीय महामंडळाच्या योजनांमुळे आदिवासींच्या रोजगारात वाढ होऊन बेरोजगारी कमी होते.
- ४] आदिवासींच्या सामाजिक व आर्थिक स्तरात वाढ होवून त्यांच्या उत्पन्न पातळीत वाढ होते.

तथ्य संकलन :

प्रस्तुत शोध निबंधासाठी तथ्य संकलनासाठी द्वितीयक साधनांचा उपयोग केलेला आहे. वेगवेगळी पुस्तके, मासिके, अहवाल, इंटरनेट इत्यादींचा आधार घेतलेला आहे.

विविध राज्यात तसेच महाराष्ट्र राज्यातही आदिवासींसाठी विविध प्रकारच्या योजना राबविल्या जातात व या योजनांच्या माध्यमातून आदिवासींचा विकास कितपत साधला जातो हे पाहणे आवश्यक आहे.

आदिवासींसाठी केंद्र शासनाच्या विविध योजना

१] आदिवासी उप-योजना [TSP] :

पाचव्या पंचवार्षिक योजनेअंतर्गत ही योजना २१ टक्के राज्य आणि २ केंद्रशासीत प्रदेशांमध्ये सुरु करण्यात आली. या योजनेचा हेतू म्हणजे केंद्र आणि राज्य पातळीवर राबविण्यात येणा-या सर्व साधारण विकास योजनांचा निधी लोकसंख्येच्या प्रमाणात वाचिंत घटकांकडे वळविण्यात यावा. आदिवासी उपयोजना ही राज्य योजनेचा एक भाग असल्याने तिला उपयोजना मर्यादीत [Sub Plan] असे म्हणतात. या योजनेला प्रामुख्याने अर्थ सहाय्य केंद्रीय पुरस्कृत योजना, विशेष केंद्रीय, सहाय्य आणि राज्य योजना व संस्थात्मक वित्त इ. द्वारे उपलब्ध होते.

२] आदिवासी उप-योजनेकरिता केंद्राचे विशेष सहाय्य :-

केंद्र सरकारने १९७४ साली विशेष केंद्रीय सहाय्य [SCA] योजना सुरु केली. केंद्रीय आदिवासी व्यवहार मंत्रालय [TSP] आणि [SCA] पुरविते. २००३-२००४ सालापासून गृह मंत्रालय केंद्रशासीत प्रदेशातील [TSP]करिता निधी पुरविते. योजनेचा उद्देश म्हणजे [TSP] च्या कुटूंब आधारीत आय निर्मिती कार्यक्रमांमधील लक्षणीय तफावत भरून काढणे होय. तसेच कलम २७५ [१] अनुदान अंतर्गत अनुसूचित कल्याणाला चालना देणे आणि अनुसूचित क्षेत्रातील प्रशासनाची पातळी उंचावणे अपेक्षित आहे.

३] वन ग्रामांच्या विकासाकरिता कार्यक्रम [Forest Village] :-

प्रत्येक गावाला सरासरी १५ लाख रुपये नियोजन आयोगाने आदिवासी व्यवहार मंत्रालयाला ४५० कोटी रुपये उपलब्ध करून दिले. केंद्र सरकारने १९९८-९९ साली मुळ आदिवासी गटांकरिता [PTGS] ही योजना सुरु केली या अंतर्गत अर्थ सहाय्य उपलब्ध करून दिले जाते.

४] अनुसूचित जमातींच्या मुलींकरिता वस्तीगृहाची सुविधा :

या योजनेअंतर्गत २००७-०८ सालापर्यंत वस्तीगृह बांधणीचा खर्च केंद्र आणि राज्यांमध्ये समसमान विभागला जात असे.

५] आश्रमशाळा स्थापन करणे :

आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्ये साक्षरता दर उंचावण्यासाठी आणि त्यांना मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी निवासी आश्रमशाळा स्थापन करण्याचे उद्दिष्ट आहे. हा खर्च केंद्र राज्यांमध्ये

समसमान विभागला जातो. आदिवासी विद्यार्थ्यांची गुणवत्ता उंचावण्यासाठी विशेष कोचिंग देऊन स्पर्धापरीक्षा, व्यावसायिक अभ्यासक्रम वगैरेंमध्ये गुणवत्ता वाढविण्याचा उद्देश आहे. शालांत परीक्षेनंतर विद्यार्थ्यांना मान्यता प्राप्त संस्थांमधून पुढील अभ्यासक्रमांचा पाठपुरावा करणार असल्यास वित्त सहाय्य पुरविण्याचा उद्देश या योजनेचा आहे.

६] आदिवासी क्षेत्रामध्ये व्यावसायिक प्रशिक्षण :

आदिवासी युवकांचे रोजगार कौशल्य विकसीत करणे हे या योजनेचे उद्दिष्ट होय. १९९२-९३ सालापासून ही योजना एक केंद्रीय क्षेत्र योजना [CSS] म्हणून सुरू करण्यात आली आणि शासनाने स्वायत्त संस्था म्हणून स्थापन केलेल्या संघटना सरकारी संस्था आणि बिगर शासकीय संस्थेकडून अंमलबजावणी केली जाते. प्रत्येक व्यावसायिक प्रशिक्षण केंद्रामधून १०० युवकांना प्रशिक्षण दिले जाते. प्रशिक्षणार्थींना दरमहा विद्यावेतन आणि कच्चा मालाचा पुरवठा केला जातो. साक्षरता कमी असलेल्या ठिकाणी मुर्लींना शिक्षण दिले जाते.

७] राजीव गांधी राष्ट्रीय शिष्यवृत्ती [Fellowship] :

या योजनेचा मुख्य उद्देश [M.Phil] व [Ph.D] चा नियमित अभ्यासक्रम पूर्ण करत असलेल्या विद्यार्थ्यांना [UGC] शिष्यवृत्ती प्रमाणे शिष्यवृत्ती प्रदान केले जाते.

८] राष्ट्रीय ओव्हरसीज शिष्यवृत्ती योजना :

परराष्ट्रामध्ये आदिवासी विद्यार्थ्यांना पदव्युत्तर अभ्यासक्रम स्नातकोत्तर संशोधक कार्यक्रमाचा अभ्यास करत असेल तर वित्त पुरविले जाते. या योजनेचा लाभ मिळण्यासाठी संबंधित विद्यार्थ्यांच्या कुटूंबाचे वार्षिक उत्पन्न २ लाख रुपयांपेक्षा अधिक असू नये अशी अट आहे. दर वर्षी ६३५ विद्यार्थ्यांना हा लाभ होतो.

९] आदिवासी मुलांकरिता एक छत्री योजना :

१] आश्रमशाळा स्थापन आणि बळकट करणे. २] वस्तीगृहाची स्थापना करणे. ३] आदिवासी क्षेत्रातील व्यावसायिक प्रशिक्षण ४] शालांतोत्तर शिष्यवृत्ती ५] शालांतपरीक्षा पूर्व शिष्यवृत्ती

आदिवासींसाठीच्या शासनाच्या योजनांचे मुल्यमापन :

१] आदिवासींच्या जमीनी बिगर आदिवासींना अनाधिकृतपणे हस्तांतरीत झाल्या असतील तर अशा जमीनी परत मिळविण्यासाठी सन २००४ पासून पुढील ३० वर्षासाठी मुदत वाढविण्यात आली. [२६ मे २०१०]

२] आर्थिक दुर्बलतेमुळे अनुसूचित जमातींच्या विद्यार्थ्यांना व्यावसायिक शिक्षणापासून वंचित राहता येवू नये म्हणून शासनाने २००६-०७ या वर्षापासून सुरू केलेल्या शिक्षण

शुल्क प्रतिपूर्ती योजनेला २०१०-११ या वर्षापासून मुदतवाढ देण्यात आली आहे. [२० ऑक्टोबर २०१०]

- ३] परदेशातील शिक्षणासाठी अनुसूचित जमातींच्या मुलींकरिता शिष्यवृत्ती योजनेचा लाभ मिळण्यासाठी पालकांच्या वार्षिक उत्पन्नाची मर्यादा २.५० लाखांवरून ४.५० लाख रुपये करण्यात आली आहे. [११ एप्रिल २०१२]
- ४] महाराष्ट्र राज्य जनजाती सल्लागार परिषद नियम १०६० प्रमाणे या परिषदेची पुनर्रचना करण्यात आली. मुख्यमंत्री या परिषदेचे पदसिध्द अध्यक्ष तर आदिवासी विकास मंत्री तिचे पदसिध्द उपाध्यक्ष आहेत. [सप्टेंबर २०१३]
- ५] सध्या केवळ पुणे येथेच आदिवासी सांस्कृतिक संग्रहालय तथा प्रशिक्षण केंद्र आहे. या पार्श्वभूमीवर नागपूर येथे गोडवना आदिवासी सांस्कृतिक संग्रहालय तथा प्रशिक्षण उपकेंद्र स्थापन करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. [मार्च २०१४]

निष्कर्ष :

आदिवासींच्या विकासात शासकीय योजनांची अंमलबजावणी शासन स्तरावरून होत असतांना अनेक अडचणी येतात. यामध्ये आदिवासी लाभार्थ्यांचे रेशनकार्ड, जातीचे दाखले, उत्पन्नाचा दाखला अशा अनेक अडचणी येतात. तसेच काही वेळेला अधिका-यांकडून योजनेची माहिती देण्याविषयी टाळाटाळ केली जाते. त्यामुळे वारंवार त्या अधिका-यांकडे जावे लागते. त्यासाठी आदिवासींचे गाव, जिल्हा, तालुका पातळीवर उद्बोधन शिबीरांचे आयोजन करून प्रत्येक आदिवासीला सक्षम करणे आवश्यक आहे. त्यांना शेती विषयक योजना दिल्यानंतर पुरक योजनासुध्दा दिली जावी जेणेकरून शेतीचा विकास होण्यास अडथळे निर्माण होणार नाही. तरच आदिवासींच्या विकासास ख-या अर्थाने चालना मिळेल.

सारांश :

ज्या ठिकाणी आदिवासी नेतृत्व सक्षम आहे. त्याच ठिकाणी प्रभावीपणे या योजनांची अंमलबजावणी होते. त्यासाठी त्यांच्यात आत्मविश्वास निर्माण करण्यासाठी वेळोवेळी प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. आदिवासी जिल्ह्यात नेमकी गरज लक्षात घेवून शासनाने अनेक योजना राबवून त्या तालुक्यांच्या विकासास गती दिली तर निश्चितच आदिवासींचा विकास होण्यास विलंब लागणार नाही. ज्या योजना आदिवासींसाठी राबविल्या जातात त्या तळागाळातील आदिवासीपर्यंत पोहचविणे आवश्यक असून त्यात परिस्थिती प्रमाणे बदल करून योग्य दिशेने प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. तरच या योजनांचे फलीत दिसून येईल. आजही अनेक आदिवासींकडे जातीचे दाखले व जात पडताळणी

प्रमाणपत्र नसल्यामुळे वरील योजनांचा लाभ त्यांना घेता येत नाही. तसेच गरीब आदिवासींची आजही दारिद्र्य रेषेखालील याद्यांमध्ये नोंद नाही. त्यामुळे त्यांना या योजनांचा लाभ मिळत नाही.

संदर्भ :

तुकाराम जाधव आणि महेश शिरापुरकर - मानवी हक्क सामान्य अध्ययन पेपर ३ रा, द युनिक अकॅडमी, पुणे ऑगस्ट २०१५.

विविध शासन निर्णय

आदिवासी विकास मंत्रालय, महाराष्ट्र राज्य संकेतस्थळ

डॉ. बी.एन. आकरे - आदिवासींच्या जीवनावर सामुदायिक विकास योजनांचा झालेला परिणाम, प्रिंट सोल्युशन, नागपूर.

प्रदीप गायकवाड, मागासवर्गीयांच्या विकास योजना, समता प्रकाशन - नागपूर.

डॉ. गोविंद गारे, आदिवासी विकास योजना, आदिवासी विकास प्रतिष्ठान.

सुभाष कश्यप, हमारा संविधान

महाराष्ट्र शासन दृष्टीक्षेपात ग्रामीण विकास योजना

भारत सरकार ग्रामीण क्षेत्र व सेवायोजन मंत्रालय नवी दिल्ली, योजना मार्गदर्शिका १९९८

लोकराज्य - माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, महाराष्ट्र शासन.

प्राचार्य डॉ. संभाजी देसाई-आदिवासी समाज, प्रशांत पब्लिकेशन, जळगांव १ मार्च २०१५.

डॉ. शैलजा देवगांवकर, आदिवासी विश्व, आनंद प्रकाशन, नागपूर - २००१.

डॉ. पी.एन. वाघ, गडचिरोली जिल्ह्यातील आदिवासी समाजावर शासकीय विकास योजनांचा झालेला परिणाम, एक समाजशास्त्रीय अध्ययन, [शोधप्रबंध] अप्रकाशीत.

योजना मासिक, सप्टेंबर २००८.

महिला सबलीकरणात डिजीटल तंत्रज्ञानाची भूमिका व कार्य

प्रा. डॉ. एस. आर. गोवर्धने
वि.वि. मंडळाचे सी. गो. पाटील
कला, विज्ञान आणि वणिज्य
महाविद्यालय साक्री, (धुळे)

प्रस्तावना :-

निसर्गदत्त अधिकारातून प्राप्त झालेली समता ही मानवी समूहातील स्त्री व पुरुष या दोन्ही घटकांना समग्ररित्या प्राप्त झालेली आहे. परंतू स्वहितप्राप्तीसाठी समाजातील एका विशिष्ट घटकाने दुसऱ्या समूहावर कुरघोडी करणे ही स्ववभावृत्ती असल्यामुळे उत्तरोत्तर होत असलेल्या समाज विकासात पुरुष वर्गाने महिला वर्गावर केलेली अधिस्थापना ही अनैसर्गिक अशीच दिसून येते. एकीकडे आज सर्वच क्षेत्रात महिला पुरुषांच्या बरोबरीने काम करत आहे किंवा त्यांचा सहभाग वाढत चालला आहे. असे असले तरी लैंगिक अत्याचार, बलात्कार, स्त्री भ्रूणहत्या अशा गोष्टीमुळे तीला दुय्यम दर्जाची वागणुक मिळते. असेच लक्षात येते आहे. म्हणून स्त्रियांची शारिरीक, मानसिक, आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक, व प्रशासकीय स्थितीत परिवर्तन करण्यासाठी डिजीटल साक्षरतेची गरज आहे. म्हणून प्रस्तूत शोध निबंधात महिलांच्या सबलीकरणात डिजीटल साक्षरतेची, तंत्रज्ञानाची भूमिका व कार्य स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

२) गृहीतके :- महिला सबलीकरणात डिजीटल साक्षरतेची भूमिका व कार्य महत्वाची असते.

३) उद्दिष्टे :- महिला सबलीकरणात डिजीटल तंत्रज्ञानाच्या भूमिका व कार्याचा अभ्यास करणे.

४) संशोधन पद्धती :-

सदर संशोधन विषय समाजातील महिलांच्या प्रश्नांचे आकलन करण्यास्तव निवडला असून तथ्य संकलनासाठी प्राथमिक व द्वितीय स्त्रोताचा उपयोग केला आहे. त्यासाठी संशोधित ग्रंथ (विषयासी संबधित) वेबसाइट, ऐतिहासीक लेखन साहित्य इ.चा उपयोग केला आहे. तसेच तथ्यांची मांडणी करत असतांना विश्लेषणात्मक, वर्णणात्मक व विवेचनात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर केलेला आहे.

५) सादरकरण :-

निसर्गतः प्राप्त झालेली सृजणशिलतेची व नवनिर्मितीची देण महिलांना प्राप्त झाली असली तरी यातूनच सामाजिक पातळीवर त्यांना दुय्यमत्त्व प्राप्त झाले आहे. सामाजिक गठणाच्या प्रक्रीयेत अधिकाराची विभागणी वरून दोन स्तर निर्माण झालेले दिसून येतात त्यात महिलांना दुय्यमत्त्व प्राप्त होतानांच .पुरुष प्रधान संस्कृतीने त्यांच्यावर अगणिक अन्यायाची परंपरा लाधलेली दिसून येते. या पुरुष प्रधान संस्कृतीकडून महिलांवर आर्थिक, शारिरीक, मानसिक, सामाजिक, सांस्कृतीक, धार्मिक, शैक्षणिक, प्रशासकीय, दुय्यमत्त्व लाभलेले दिसून येते. याचबरोबर दैनंदिन जीवनात अमानुष अन्यायाची परंपरा अविरोध चालतांना दिसते. यामुळे समाजाच्या जडण घडणीमध्ये काही उणिवा राहून जातात.

पूर्वीपासून आजतागायत महिलांवर अनेक अत्याचार व त्यांना दिलेली वागणुक ही दुय्यम दर्जेची होती असे दिसून आले. महिलांना एक शोभेची वस्तू म्हणून तिच्याकडे पहिले जात केवळ चूल व मूल एवढेच तिचे काम मर्यादित होते. स्त्री ही फक्त पृजोत्पादनाचे साधन आहे. असा दृष्टीकोण समाजाचा होता व आहे. समाजातील विधवा महिलेकडे सुध्दा बघण्याचा समाजाचा दृष्टिकोन फक्त उपभोग वस्तू म्हणूनच पाहिले जात. पालकवर्ग सुध्दा मुलगी ही परक्याचे धन आहे असा संकुचित दृष्टिकोण ठेवून शिक्षणापासून तिला वंचित ठेवत व तीचा बालविवाह करून देत काही. समाजात हुंडा पध्दत अस्तित्वात असल्याने मुलींना उच्च शिक्षणासाठी दुरवर जाऊ न देता तिचे लग्न लवकर करून देत यातून हे स्पष्ट होते की स्त्रिला समाजात पुरुषाच्या बरोबरीने मानाचे स्थान नसून दुय्यमतेची वागणुक होती त्यामुळे स्त्रियांची सामाजिक, आर्थिक, मानसिक, शारिरीक, शैक्षणिक, स्थिती मागासलेली दिसून येते. तसेच कृषक समाजव्यवस्थेपासून महिलांचा सहभाग त्यांचे समाजातील स्थान या गोष्टी अवघड होत गेल्या व महिलांना दुय्यम वागणुक मिळत गेली आणि त्यातून विषमतेचे प्रश्न निर्माण झाले.

सध्यस्थितीत समाज सदृढ व विकसित करावयाचा असल्यास महिलांचे सबलीकरण करणे गरजेचे आहे. जोपर्यंत पुरुष व स्त्री यातील विषमता व भेद नष्ट होत नाही. व महिलाना डिजीटल तंत्रज्ञानाची माहिती होत नाही तोपर्यंत समाज व पर्यायाने देश विकसित होणे अशक्य आहे. म्हणून सामाजिक, शारिरीक, मानसिक, शैक्षणिक व आर्थिक पातळीवर महिलांना डिजीटल तंत्रज्ञानाची माहिती करून त्यादृष्टीत त्यांना सक्षम बनविणे ही एक आजच्या काळाची गरज आहे. या दृष्टीने उल्लेख केलेल्या क्षेत्रात स्त्रियांचा सहभाग वाढविणे काळाची गरज आहे.

आर्थिक सहभाग :-

महिलांना जर डिजिटल तंत्रज्ञानाची माहिती करून त्यांचा सक्रीय आर्थिक सहभाग वाढविला तर त्या आर्थिक मोबाईल बँकींग आणि त्यासंबंधीतील विविध क्षेत्रात स्वतः काम करून सक्षम बनून स्वतःच्या कुटुंबाला व समाजाला सदृढ बनवू शकतात.

सामाजिक सहभाग :-

महिलांना जर पुरुषांच्या बरोबरीने समता प्राप्त करून दिली म्हणजे समान अधिकार दिले तर त्या आत्मविश्वासाने सामाजिक क्षेत्रात काम करतील. त्यासाठी त्यांना कौटुंबिक वातावरण कसे चांगले मिळेल त्यांच्या कामाबद्दल पाठीवर कौतुकाची थाप दिली तर चांगले काम करण्याची उभारी मिळेल त्यासाठी महिलांसाठी पतसंस्था सुरु करणाऱ्या मानसी कर्वे, मतीमंद मुलांसाठी शाळा चालविण्याऱ्या डॉ. सुरेखा पाटील, महिला बचतगटाच्या उदयोगातून ग्रामीण भागातील महिलांना आत्मनिर्भर करणाऱ्या सुप्रिया नाईक, आणि अपघात ग्रस्तांच्या मदतीसाठी कार्यरत असणाऱ्या पुजा साठेलकर यांचा तेजस्विनी पुरस्कार देऊन गौरव करण्यात यावा की ज्यातून त्यांना प्रेरणा मिळून सामाजिक क्षेत्रास त्यांची मदतहोऊन देशाचा पर्यायाने महिलांचा सुध्दा विकास होईल.

शैक्षणिक सहभाग :-

राष्ट्र आणि समाज सदृढ बनवायचा असेल तर महिलांचा शैक्षणिक क्षेत्रात सहभाग वाढविणे गरजेचे आहे. त्यासाठी महिलांनी डिजिटल साक्षर होणे गरजेचे आहे. कारण डिजिटल तांत्रिक महिला कॉम्प्युटरचा उपयोग करून राष्ट्राच्या जडणघडणीत मदत करू शकते. भारतामध्ये कमतरता असलेल्या कौशल्य मजुरांची जागा महिलांच्या डिजिटल तांत्रिक सबलीकरणाने भरून काढल्यास देशाचा विकास होऊ शकतो. खाजगी क्षेत्रातही महिलांची तांत्रिक साक्षरता वाढवल्यास महिला सशक्त बनतील की जे देशाच्या हिताच्या दृष्टीने व कुटुंबाच्या दृष्टीने चांगले असेल व शिक्षण क्षेत्रातील चांगल्या पदावरती रुजू होऊन देशाची शैक्षणिक पातळी उंचवणिच्या दृष्टीने महिलांची मदत होईल.

शारिरीक सबलीकरण :-

शारिरीक सबलीकरणाऱ्या दृष्टीने सुद्धा डिजिटल साक्षरतेची महिलांना गरज आहे. कारण पुर्वापासूनच महिलांच्या आरोग्याकडे दुर्लक्ष केले जाते परिणामी महिलांमध्ये कुपोषितांचे प्रमाण अधिक आहे. डिजिटल तंत्रज्ञानामुळे महिलांना आरोग्य विषयी माहिती मिळून त्या संदर्भातल्या उपाययोजनांची जाणीव होऊन आरोग्याच्या संदर्भातील प्रश्न त्या

स्वतः सोडवु शकतील स्वतःची व पर्यायाने कुटुंबाची काळजी घेतली. यासाठी डिजीटल तंत्रज्ञान महत्वाची भूमिका बजावू शकते.

महिलांची मानसिक स्थितीत परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी सुद्धा डिजीटल साक्षरता महत्वाची आहे.

बालविवाहाचे तोटे, शिक्षणाचे महत्त्व, चुल व मुल एवढेच क्षेत्र मर्यादित न ठेवता आपणही पुरुषांच्या बरोबरीने सर्व क्षेत्रात काम करू शकतो याची जाणीव त्यांना मिळू शकते.

अशाप्रकारे वरील विविध क्षेत्रात महिलांचा सहभाग वाढविण्यासाठी विविध धोरणात्मक योजना व स्कील सखी यासारख्या प्रभावी योजनांमधून महिलांमध्ये डिजीटल साक्षरतेचा प्रसार करून त्या दृष्टीने त्यांचा विकास केला तर व त्यासाठी स्वतः पुरुषवर्गाने हिरारीने सहभाग घेतला तर महिला सबल बनवण्यास कोणतीही बाधा येणार नाही व देश हिताच्या दृष्टीने याची खऱ्या अर्थाने गरज आहे.

संदर्भ :-

Empowerment of women through digital literacy Strategis - New Challenges - Smitha H.S.

योजना सप्टेंबर २०१६.

www.dijital libracy

www. Google .com

women s Educational in India -S.P. Agrawal

संगणकीकृत भारत व महिला सबलीकरण

श्री. अमृत नामदेव पाटील

मुख्याध्यापक,

जिल्हा परिषद कन्या शाळा रनाळे,

ता.जि.नंदुरबार-४२५४११

समाजात महिलांना स्वायत्तता, सुरक्षा व संरक्षण देण्यासाठी सबलीकरणाचे अभियान राबविण्यास सुरुवात करण्यात आली आहे. पण याचवेळी या समाजाला एक प्रश्न विचारावासा वाटतो, की खरंच भारतातील महिला अबला आहेत का? ज्यामुळे आपण तिला सबला बनविण्याचा प्रयत्न करत आहोत आणि खरंच महिलांचे सबलीकरण होत आहे का?

आपला भारत देश हा आपली संस्कृती, परंपरा, अध्यात्म व भौगोलिक विविधता यामुळे ओळखला जातो. नवरात्रोत्सवात नऊ दिवस स्त्रीशक्तीचा जागर केला जातो. ही इगली नाण्याची एक बाजू. पण हाच भारत देश नाण्याच्या दुसऱ्या बाजूने पुरुषप्रधान संस्कृतीसाठीही प्रसिद्ध आहे. पूर्वीपासून महिलांना आदिशक्तीचे रूप मानले असून त्याचे पूजन सुद्धा केलेले दिसून येते. याच भारत देशात महिला घरात, समाजात अनेक बंधनात जखडून पडल्या आहेत, त्यांना दुय्यम स्थान दिले जाते. त्यांना त्यांचे अधिकार व विकास यापासून पूर्णतः दूर केले जाते. तरीसुद्धा भारत देशात स्त्री-पुरुष समानतेच्या गोष्टी बोलल्या जातात. महिलांच्या स्वातंत्र्य अधिकाराविषयी कळकळ व्यक्त केली जाते. असे असतानाही निर्भयाकांड, प्रियंका रेड्डी, कोपर्डी सारख्या अमानुष अत्याचाराच्या क्रूर घटना घडताना आपल्याला दिसतात. या प्रसंगामुळे महिलांचे प्रश्न, सुरक्षा या बिकट समस्या बनून आपल्या समोर उभे राहतात. त्यावर उपचार म्हणून आजच्या समाजातील महिलांना स्वायत्तता, सुरक्षा, संरक्षण देण्यासाठी 'महिला सबलीकरण' करण्याचे अभियान राबविण्यात आपण सुरुवात करतो. हे सर्व म्हणत असतानाच कधी-कधी असे सुद्धा वाटते की, खरंच खऱ्याअर्थाने महिलांचे सबलीकरण होत आहेत का? या प्रश्नाच्या उत्तरावर मार्मिक चर्चासत्र घडविले असता, असे ठामपणे कोणीच म्हणू शकत नाही, की महिला सबलीकरण होत आहे. अहो मुळातच भारतीय महिला ही कधी अबला नव्हतीच. आपला भारत देश हा नवदुर्गाची पूजा करणाऱ्या संस्कृतीतील शक्तीचा आहे. प्रत्येक यशस्वी पुरुषामागे एका स्त्रीचा सहभाग असतो असे म्हटले जाते. मग स्त्री कोणाची आई, भगिनी, अर्धांगिनी, मावशी रूपांने आपल्याला प्रत्ययास येते. किंबहुना या समाजात असे घडलेले सुद्धा उदाहरणे आपल्यासमोर

आहेत. राजमाता जिजाऊ, राणी लक्ष्मीबाई, अहिल्याबाई होळकर, सावित्रीबाई फुले, मदर टेरेसा, रमाबाई आंबेडकर, इंदिरा गांधी, कल्पना चावला, प्रतिभाताई पाटील, सिंधुताई सपकाळ यासारख्या अनेक कर्तृत्ववान महिलांनी या देशाचा नावलौकिक वाढविला आहे. राजमाता जिजाऊ असल्याकारणाने संस्कारमूर्ती व किर्तीवंत छत्रपती शिवराय घडले, सावित्रीबाई फुले यांची साथ होती म्हणून ज्योतिबा फुले महात्मा झाले, रमाबाई आंबेडकर यांची साथ होती म्हणून आंबेडकर यांना भारतीय घटनेचे शिल्पकार म्हणून ओळखले जाते, एवढेच नव्हे तर देवप्रतीके देखील स्त्रीच्या संस्काराचा आणि सृजनाचा अविष्कार असल्याची उदाहरणे आहेत. कौशल्या नंदन श्रीराम, अंजनीपुत्र हनुमान, मुळातच खऱ्या अर्थाने महिलांमध्ये निसर्गाकडून काही देणग्या पुरुषांपेक्षा जास्त आहेत. स्त्रीमध्ये सहनशीलता, नाविन्यता, सौंदर्याची जाणीव, बचतवृत्ती संघप्रेरणा, स्मरणशक्ती अशा प्रकारचे गुण निसर्गतःच अधिक आहेत.

स्त्री सृजनशील आहे, कारण निसर्गाने निर्मितीचा अधिकार स्त्रियांना दिला आहे. स्त्री मुळातच सबला आहे. जरी संविधानाने स्त्री व पुरुष यांना समान अधिकार दिले असले, तरी भारताच्या पुरुषप्रधान संस्कृतीमुळे स्त्री आज समाज व कुटुंबाच्या बंधनात गुरफटून पडली आहे. तिला 'प' अर्थात पिता, पती, पुत्र यांच्या बंधनावर, आदेशावर आपले आयुष्य काढवे लागते. अगदी नोकरदार, व्यवसायी, कामगार महिला वर्गाशी चर्चा केली असता त्यादेखील स्वतःला पूर्णतः सक्षम मानत नाहीत. त्यांच्यादृष्टीने महिला सबलीकरण म्हणजे फक्त कार्यक्रम, व्याख्यान आहे; पण तसे न होता वास्तविकतेत महिलांना त्यांच्या क्षमतांची जाणीव करून, वैयक्तिक स्वातंत्र्य व निर्णय घेण्याचा अधिकार मिळणे होय. देशाचे भविष्य ठरवणारी शक्ती महिला आहे. त्यामुळे या शक्तीलाच सुदृढ व सक्षम बनविणे ही खरी समाजाची जबाबदारी आहे.

स्त्री म्हणजे पूर्णत्व, स्त्री म्हणजे अवघा संसार आणि स्त्री म्हणजे प्रत्येकाची आई.

तू सावित्री, तूच सिता, कळती मला तुझ्यात गीता

तूच शक्ती, तूच भक्ती, दिव्यत्वाची तुझ्यात प्रचीती

तूच धैर्या, तूच सौंदर्या, दिसली मला तुझ्यात शौर्या

तूच रागिणी, तूच दागिनी, संसाराची खरी तूच स्वामिनी

तुझ्याच युक्तीने क्षमतात वादळ सारे

शतशः नमन तुलाच बाई, तूच माता, तूच जननी.

आपल्या देशाची अर्धी लोकसंख्या ही महिलांची आहे. या लोकसंख्येसाठी सरकारद्वारे मातृदिन, महिला दिन, बालिका दिन, जननी सुरक्षा अभियान, बेटी बचाओ बेटी

पढाओ असे कार्यक्रम राबविले जातात. त्यामुळे समाजात स्त्री शक्तीचे महत्त्व, अधिकार जागृत करण्याचे काम केले जाते. या कार्यक्रमातून महिलांना प्रोत्साहन देण्याचे काम केले जाते.

महिला सबलीकरण करताना सर्वप्रथम समाजात महिलांचे अधिकार व मूल्य यांच्यावर घात करणाऱ्या विघातक प्रवृत्ती अर्थातच हुंडाप्रथा, स्त्री भ्रूणहत्या, निरक्षरता, लैंगिक अत्याचार, असमानता इत्यादींचा नाश करणे गरजेचे आहे. लैंगिक भेदभाव नष्ट करून समानता प्रस्थापित करणे, सामाजिक, घरगुती अन्याय व अत्याचार यांच्याविरुद्ध कठोर कायदे व उपाययोजना करणे, त्याचबरोबर महिलांना शारीरिक, सामाजिक, आर्थिक व मानसिकदृष्ट्या सशक्त बनविणे ही समाजाची जबाबदारी आहे.

महिला सबलीकरण म्हणजे पुरुषांना हिनवणे किंवा त्यांच्यापेक्षा श्रेष्ठता सिद्ध करणे असे नव्हते. तर फक्त महिलांना त्यांच्या नैसर्गिक गुणधर्म, क्षमता, परंपरा यांच्यासह समानतेने वागविणे होय. असा विचारप्रवाह समाजात प्रस्थापित झाला तर खऱ्या अर्थाने महिलांचे सबलीकरण होईल. स्त्री शक्तीच्या रूपात देशात असलेले मनुष्यबळ विकसित करून स्त्री शक्तीचे आरोग्य, शिक्षण, संस्कार व स्वावलंबन हे चार आधारस्तंभ समाजाने भक्कम केले तर समाजात सुसज्ज व स्वराज्य खऱ्या अर्थाने दिसेल आणि फक्त अभियानापुरते, कागदोपत्री नाही तर वास्तवात खऱ्या अर्थाने महिलांचे सबलीकरण झालेले असेल. आपल्या भारत देशाला पूर्णतः विकसित व परिपूर्ण विकासाचे लक्ष पूर्ण करण्यासाठी महिला सबलीकरण महत्त्वाचे आहे.

आजचे युग हे वैज्ञानिक युग आहे. या आधुनिक युगाचे ज्ञान प्रत्येक स्त्रीला असावे. फक्त चुल, मूल, घरसंसार, व्यवसाय जरी सांभाळत असली तरी तीला संगणकीय ज्ञान असणे हे देखील महत्त्वाचे आहे. तरी ग्रामीण भागात, शहरी भागात 'डिजीटल इंडीया मोहिम' राबविण्यात येत आहे. भारताच्या विकास वाढीमध्ये महिलांची भूमिका खूप महत्त्वाची आहे. सर्वच क्षेत्रात महिला प्रगती पथावर काम करताना आपल्याला दिसत आहे. राजकीयदृष्ट्या पाहता १४ लक्ष महिला या पंचायतीमध्ये नेतृत्व करतात. लघु उद्योगात, बँकींग क्षेत्रात प्रगती करतात. आपल्या भारत देशाला प्रगती प्रथावर, शिखरावर नेण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर महिलांना डिजीटली, साक्षर करणे खूप महत्त्वाचे आहे.

'डिजीटल इंडीया' ही मोहिम भारत सरकारने सुरु केलेली आहे. खरा उद्देश असा आहे, की शासकीय सेवा ही प्रत्येक नागरीकांना इलेक्ट्रॉनिकरित्या उपलब्ध करून देणे, देशाच्या तांत्रिक क्षेत्राला डिजीटलरित्या उच्च पातळीवर नेणे असाही एक हेतू आहे. देशातील प्रशासनात लोकांचा सहभाग वाढवणे, ते अधिक पारदर्शी बनवणे, शासनाकडून लोकांना

मिळणारा प्रतिसाद वाढवणे, ते अधिक लोकाभिमुख करणे या उद्देशांनी पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्या सरकारने १ जुलै २०१५ रोजी भारत देशात 'डिजीटल इंडीया' अभियानाची सुरुवात केली. याचा फायदा ग्रामीण भारतात उच्च गतीच्या आंतरजालास उपलब्ध करून देणे असाही उद्देश आहे. ग्रामीण भागात आरोग्य, शिक्षण, कौशल्यविकास, अर्थव्यवस्थेमध्ये भाग घेणे इत्यादी संप्रेषण व माहितीसह ऑनलाईन सेवांमध्ये महिला प्रदेश करण्यापासून वंचित राहतात. या योजनेतर्गत सर्वांना संगणकीकृत साक्षर करण्यावर भर देवून महिला सक्षमीकरणास चालना दिली. या बदलामध्ये महिलांच्या जीवनावर झालेला परिणामांचा अभ्यास करणे गरजेचे आहे.

उद्देश :

- १) महिला सक्षमीकरण करणे.
- २) डिजीटल इंडीया अंतर्गत महिला सक्षमीकरणावरील प्रभाव अभ्यासणे.
- ३) डिजीटल साक्षरतेचे स्त्री जीवनात महत्त्व.

विषयाचे विवेचन :

महिलांना सक्षम बनविणे हे देशाच्या विकासासाठी व महिला सबलीकरणासाठी अपरिहार्य आहे. सक्षम महिला संपूर्ण कुटुंबाचे आणि जनसमुदायाचे आरोग्य, शिक्षण, उत्पादकता आणि पुढच्या सुधारीत संभावनामध्ये मोलाचे योगदान देतात.

महिला सक्षमीकरणामध्ये शक्ती संतुलन ओळखणे व महिलांना त्यांचे जीवनमान व्यवस्थित सुधारण्यासाठी स्वायत्तता देणे गरजेचे आहे.

महिला सक्षमीकरणासाठी महिला स्वयंसहाय्यता गट यांना कर्ज उपलब्ध करून देण्यासोबत संगणकीकृतारित्या साक्षर करून त्यांच्या उद्योजकतामध्ये वाढ घडवू शकते. डिजीटल साक्षरतेचा उपयोग त्यांना उद्योग व्यवसायाबरोबर इतर क्षेत्रांमध्ये देखील गरजपूर्ती मोठे व्यासपीठ उपलब्ध होण्यास मदत होईल.

महिला सक्षमीकरणामध्ये ई-लर्निंग, ई-पंचायत, ई-गव्हर्नन्स इत्यादी सारख्या सेवांमध्ये डिजीटल साक्षरता महत्त्वाची भूमिका बजावते.

सद्याच्या परिस्थितीमध्ये तंत्रज्ञान महिलांच्या दैनंदिन जीवनमानाचा अपरिहार्य भाग बनत आहे. जसे भ्रमणध्वनीचा वापर, एटीएम मशीनमधून रोकड काढणे व जमा करणे, पाककृती समजणे तसेच शैक्षणिक स्तरावर विद्यार्थ्यांना अभ्यासक्रम शिकविणे, महिलांना उच्च शिक्षणाची प्रेरणा मिळणे, राष्ट्रीय डिजीटल साक्षरता मिशनद्वारे महिलांना रोजगारविषयी माहिती मिळविणे, कॅशलेस व्यवहार करण्यास मदत,कम्प्युटर विषयी अधिक माहिती समजणे, बँकेचे व्यवहार मोबाईलद्वारे करणे सोपे जाते, इंटरनेट सेवामुळे

जीवनोपयोगी वस्तु मागविता येतात. बाहेरच्या व्यक्तीशी संवाद साधणे, अर्थातच आरोग्य, शिक्षण, उद्योग, व्यवसाय इ. सर्वच घटकांविषयीचे ज्ञान महिलांना सक्षमीकरणामुळेच होवू शकते. तंत्रज्ञान व संगणीकृत ज्ञान हे महिला सक्षमीकरणासाठी महत्त्वाचा मुद्दा आहे.

खऱ्याअर्थाने डिजीटल इंडीया या योजनेचा खरा उद्देश कुटुंबातील एका व्यक्तीस डिजीटली साक्षर करणे होय. डिजीटल भारत अंतर्गत महिला सक्षमीकरणासाठी खालील कार्यक्रमांची अंमलबजावणी केली जाते.

इंटरनेटसाठी - गुगल इंडिया व टाटा ट्रस्ट यांच्या भागीदाराने हा कार्यक्रम सुरु करण्यात आला आहे. इंटरनेटसाठी या कार्यक्रमांतर्गत महिलांना इंटरनेटशी परिचित करण्याचे काम केले जाते. या कार्यक्रमांमुळे १ दशलक्ष महिलांना फायदा झाला आहे.

महिलांचे सक्षमीकरण व महिला उद्योजकता- या अंतर्गत महिलांना डिजीटल साहित्य, इंटरनेट सुविधा उपलब्ध करून देणे, त्यामुळे महिलांना शेती उद्योग, व्यवसाय, नोकरी, घरगुती उद्योजकताविषयी माहिती तसेच तंत्रज्ञानाची माहिती उपलब्ध होईल.

अशा प्रकारे विविध मार्गांनी डिजीटल इंडीयाचा वापर करून महिला अधिकाधिक सक्षम होवू शकतील. प्रत्येक स्त्रीच्या आयुष्यातील एकच ध्येय असले पाहिजे, 'माझ्यातील मीपण मी कधीच विसरू देणार नाही' कारण ईश्वराने स्त्रीला नाजूक देह दिला असला तरी त्या देहाच्या देहान्यात एक कणखर मन व ओजस्वी व्यक्तीमत्त्व दिले आहे, हे तिला विसरून चालणार नाही.

संदर्भ सूची-

स्त्रियांच्या कायद्याची वाटचाल - देशपांडे कमलाबाई
स्वातंत्रोत्तर स्त्रीविषयक कायदे - शारंगपाणी सरोजिनी
स्त्री परिवर्तनाची आव्हाने - साऊथ एशियन सोशल रिसर्च पब्लिकेशन, गोटे-गव्हाणे शुभांगी
दै.लोकसत्ता - चैताली गुरव, दि.६ ऑक्टोबर २०१५

डिजिटल बँकिंग व महिला सक्षमीकरण

राठोड लक्ष्मण महारू

अर्थशास्त्र विभाग, एस.पी.डी.एम.

महाविद्यालय, शिरपूर

प्रस्तावना :

आजचे युग विज्ञान व तंत्रज्ञानाचे युग म्हणून ओळखले जाते. प्रत्येक क्षेत्रात या घटकाचा समावेश झालेला दिसून येतो. म्हणून मानवाच्या आर्थिक क्रियेत सुद्धा एक प्रकारे गतिक्षमता निर्माण झालेली आहे. आर्थिक क्रियेच्या विस्तारातूनच बँकिंग क्षेत्रात नवनविन बदल होत आहेत. पारंपारिक बँकिंग व्यवस्थेऐवजी आधुनिक बँकिंग व्यवस्था शहरी ते ग्रामीण भागापर्यंत विस्तारत आहेत. बँकिंग व्यवसायाने पारंपारिक प्रतिमानाचा त्याग करून आधुनिक तंत्रज्ञानावर आधारित नवीन प्रतिमानाचा स्विकार केला असल्यामुळे संपूर्ण देवाण-घेवाणीचे व्यवहार सुलभ व सोईस्कर झालेले आहे.

डिजिटल बँकिंग म्हणजे बँकिंग सेवा तंत्रज्ञानाच्या सहाय्याने ग्राहकांना उपलब्ध करून देणे होय. खाते उघडण्यापासून त देणी-घेणीचे व्यवहार पूर्णकरे पर्यंत सर्व व्यवहारांचा समावेश डिजिटल बँकिंग मध्ये होतो. या व्यवस्थेत इंटरनेट बँकिंग, मोबाईल बँकिंग, ऑनलाईन बँकिंग, ऑनलाईन रकमेचे हस्तांतरण क्रेडिट, डेबिट कार्ड इ.चा समावेश होतो. डिजिटल बँकिंग मध्ये बँक नेहमी ग्राहकांसोबत असते. पारंपारिक व्यवहार पद्धतीप्रमाणे सेवा शुल्क द्यावे लागत नाही. तसेच वेळेची सुद्धा बचत होते.

उद्देश :

१. डिजिटल बँकिंगमुळे महिलांच्या जीवनमानावर झालेल्या परिणाम स्पष्ट करणे.
२. बँकिंग व्यवस्थेत झालेल्या बदलाचा अभ्यास करणे.

गृहितके :

१. डिजिटल बँकिंगमुळे महिलांच्या स्थितीत सुधारणा होत आहेत.
२. डिजिटल बँकिंगमुळे नवनवीन योजनेचा ग्राहकांना लाभ होत आहे.

संशोधन पद्धती :

१. सदर शोध निबंधात विश्लेषणात्मक पद्धतीचा वापर केलेला असून संशोधनासाठी दूर्यम साधन-सामग्रीचा वापर करण्यात आलेला आहे.

२. प्रस्तुत निबंधात महिला सक्षमीकरणात डिजिटल बँकिंगच्या योगदानाचा आढावा घेतलेला आहे.

बँकांचे पारंपारिक व्यापार प्रतिमान (बिझनेस मॉडेल) जुने झले आहे त्यामुळे सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांनी कात टाकायला सुरवात केली आहे. नवीन तंत्रज्ञानानुसार नवीन बदल बँका स्वीकारत आहेत. एसबीआय काढून सर्व प्रकारची देवाण-घेवाण एकाच घटकाकडून एकाच प्लॅटफॉर्म व आणण्याचा प्रयत्न केले जात आहे. उदा. योनो परंतु असे असले तरी वाढत्या इंटरनेट व मोबाईल धरकांच्या संख्येमुळे बँकिंग क्षेत्रात ग्राहकांची वाढ झाली तरी पूर्णस्वी वापरकर्त्यांचा डिजिटल बँकिंग मध्ये सहभाग आढळून येत नाही भारतात मोबाईल कनेक्शन धारकांची संख्या मोठी वाढली आहे व त्यांचा डिजिटल बँकिंग मधला सहभाग वाढविणे आवश्यक.

सामान्यपणे डिजिटल बँकिंग म्हणजे सामान्य इंटरनेटच्या माध्यमातून उपलब्ध करून देणे. ज्या महिलेने कधीही संगणक पाहिले नव्हते त्यांनी आता प्रशिक्षण घेवून डिजिटल पेमेंट सखी बनून ग्रामीण भागात ऑनलाईन बँकिंग चे काम करत आहेत. राष्ट्रीय ग्रामीण आजीविका अभियानांतर्गत स्वय सहायता गटातून १२ महिलाना निवडून त्यांना प्रशिक्षण देण्याची व्यवस्था केल्यामुळे असे सकारात्मक कार्याला गती प्राप्त होत आहेत.

केंद्र सरकार व राज्य सरकारने डिजिटल इंडिया कार्यक्रमांमुळे जनतेच्या कल्याणकारी योजना कॉमन सर्विस सेंटरद्वारे कार्यान्वीत केल्या जात असल्याने बँका व कॉमन सर्विस सेंटर एकमेकांना जोडले गेले आहेत.

विविध स्वयं सहायता समुहाच्या महिलांना रोजगाराच्या संधी तसेच प्रशिक्षणची व्यवस्था निर्माण झाल्यामुळे बँकिंग व्यवहारात सहभाग वाढत आहेत.

फायदे :

१. कार्यक्षम उद्योग :

डिजिटल बँकींगमुळे फक्त डिजिटल प्लॅटफॉर्म निर्माण होत नाही. तर ग्राहकांसोबत अंतरक्रियेत सुधारणा होत आहे. डिजिटल बँकींग कार्यक्षमपणे बँकिंग व्यवस्थेतील कार्ये पार पाडण्याची पद्धती प्रदान करते. डिजिटल बँकींगमुळे बँकिंग उत्पादकतेत वाढ होण्यास मदत होत आहे.

२. खर्चात कपात/बचत :

डिजिटल बँकींग मानवी श्रमाऐवजी स्वयंचलित ॲप्लिकेशनचा वापर वाढल्यामुळे बँकिंग खर्चात मोठ्या प्रमाणात बचत होण्यास मदत होत आहे. पारंपारिक बँकिंग प्रणाली वेळेचे अपव्यय व आर्थिक खर्चिक होती त्याऐवजी डिजिटल बँकींगमुळे सर्व प्रकारचे खर्च

कमी झाले आहे. मॅकिन्झी आणि कंपनी यांच्या अभ्यासावरून असे स्पष्ट होते पेपर, कर्मचारी यांच्यामुळे कार्यालयात अडचण, तसेच उर्जा (वीज) स्टोरेज कास्ट सुद्धा कमी झालेली आहे. डिजिटल तंत्रज्ञानामुळे बाजारातील परिवर्तन व गुणात्मक माहिती मुळे भविष्यातील खर्चात कपात होण्यास नक्कीच मदत होत आहे.

३. अचूकतेचे वाढ :

पारंपारिक बँकींग सेवेत कागदोपत्री प्रक्रिया असल्याने सर्व व्यवहार ऑफलाईन रजिस्टर, बुक्सच्या सहाय्याने होत असल्याने त्यात त्रुटीचे प्रमाण ४०% असायचे परंतु व्यवसायात कार्यक्षमता निर्माण झाल्या.

४. कल्याणकारी योजनेचे डिजिटल योजनेत रूपांतर :

एका सर्वेनुसार डिजिटल तंत्रज्ञान जन आधर योजना मोबाईल मुळे कल्याणकारी योजना विस्तृत झालेल्या आहेत. वेतनाचे भुगतान, कामगारांची मागणी तसेच पेमेंट चे भुगतान आधर लिंक पेमेंट मुळे मोठ्या प्रमाणात योजनेत सुलभता निर्माण झालेली आहे. सबसिडी पेंशन, आधार पेमेंट सिस्टममुळे विकसित झालेली आहे.

डिजिटल बँकिंगमुळे ग्राहकाला केव्हाही कुठेही रकमेचे शोधन करणे, रक्कम हस्तांतरण, स्थानांतरण करणे, खाऱ्यांची माहिती घेणे.ई-कॅश चा वापर करणे, ग्राहकाबद्दल माहिती प्राप्त करणे, ऑनलाईन लिलावात सहभागी होणे इ. सर्व क्रियामध्ये ग्राहकांना भाग घेता येते.

५. सारांश :

वरील माहितीवरून असे दिसून येते की डिजिटल बँकिंगमुळे संपूर्ण बँकिंग व्यवस्थेचा विकास व विस्तार वाढत असून महिलांच्या आर्थिक स्थितीत सुधारणा होत आहेत.

संदर्भ :

भारतीय अर्थव्यवस्था - मिश्रा-पुरी हिमालया पब्लीशिंग हाऊस दिल्ली.

भारतीय बँकिंग प्रणाली - प्रा.एस.एम.कोलते प्रशांत प्रकाशन,जळगांव.

साऊथर्न इकोनॉमिस्ट- सप्टें.२०१९.

दैनिक भास्कर १९ ऑगस्ट २०१९.

www.economicstimes.com

डिजीटल इंडिया : ग्रामीण भागातील समस्या व उपाय

प्रा. डी. एल. पावरा

एस.पी.डी.एम. कला, वाणिज्य, विज्ञान
महाविद्यालय, शिरपूर जि.धुळे

प्रास्ताविक -

'गरज ही शोधांची जननी होय' अस सुविख्यात वचनच आहे. माणसाच्या विविध गरजांतूनच त्याला नाना शोध लागले. जिज्ञासा, कुतूहल, यामधूनच विज्ञानाची प्रगती झाली. अनेक गुढ, अगम्य गोष्टींची उकल विज्ञानामुळेच झाली. त्यामागचा कार्यकारणभाव समजला, संशोधनाच्या पध्दती विकसित झाल्या. दळववळणाच्या क्षेत्रात जहाज, रेल्वे, विमान, रस्ताबांधणी, पुलबांधणी यायोगे भरीव प्रगती साध्य झाली. मुद्रणकलेत विलक्षण प्रगती झाली. संपर्कक्षेत्रात दूरध्वनीपासून मोबाईल, इंटरनेटपर्यंत क्रांती होऊन मानव माहितीयुगात पोहचला.

डिजीटल संगणकाचा पहिला प्रस्ताव ॲलन हयूरिंग (१९१२-१९५४) या अमेरिकन शास्त्रज्ञाने प्रथम मांडला. कायम स्वरूपाच्या व निश्चित अशा कार्यपध्दतीने सगळे गणिती प्रश्न सोडविता येतील हा विचार त्यामागे होता. 'हयूरिंग मशिन' या नावाने ही संकल्पना प्रसिध्द आहे. संगणक तयार करतांना याच सिध्दांताचा वापर केला गेला होता. पुढे ही संकल्पना भारतात पंतप्रधान राजीव गांधी यांनी रूजविण्यास सुरुवात केली. २ जुलै २०१५ रोजी पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी 'डिजीटल इंडिया' मोहिम भारतभर सुरू केलेली आहे. या मोहिमेचा उद्देश शासकीय सेवा ही प्रत्येक भारतीय नागरिकांना इलेक्ट्रॉनिकरित्या उपलब्ध करून देणे असा आहे. संशोधकाने डिजीटल इंडिया या मोहिमेचा ग्रामीण भागातील समस्या व उपाय यावर शोधनिबंधाद्वारे प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

शोध निबंधाचा उद्देश -

१. डिजीटल इंडिया संकल्पनेचा शोध घेणे.
२. डिजीटल इंडिया मोहिमेतून ग्रामीण भागातील समस्यांचा शोध घेणे.
३. डिजीटल इंडिया ग्रामीण सर्वसामान्यापर्यंत पोहचली की नाही याचा शोध घेणे.
४. डिजीटल इंडिया अभियानाच्या विकासाचा शोध घेणे.

गृहितके -

१. डिजीटल इंडिया ही संकल्पना हळूहळू ग्रामीण भागात रूजतांना दिसून येते.

२. डिजीटल इंडिया मोहिम भारतातल्या खेडेगावात पोहचलेली आढळते.
३. डिजीटल इंडिया मोहिमेत साक्षरतेची कमतरता जाणवते.
४. डिजीटल इंडियामुळे अशिक्षित वर्गावर प्रभाव जाणवतो.

देशातील प्रशासनात ग्रामीण लोकांचा अधिकाधिक सहभाग वाढविणे ते अधिक पारदर्शी बनवणे, शासनाकडून लोकांना मिळणारा प्रतिसाद वाढविणे व ते अधिक लोकाभिमुख करणे अशा उद्देशांनी पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्या सरकारने १ जुलैच्या रोजी देशात 'डिजीटल इंडिया' अभियानाची सुरुवात केली. दिल्लीतील इंदिरा गांधी इनडोअर स्टेडियममधून त्याचे उद्घाटन झाले. अभियानाबाबत जनजागृती करण्यासाठी देशाच्या ३६ राज्यात आणि ६०० जिल्ह्यात विविध कार्यक्रम घेण्यात आले. याबाबत मोदी यांनी केलेल्या भाषणाचे सर्व आयटी कंपन्यांमध्ये प्रक्षेपण करण्यात आले. विद्यापीठ अनुदान आयोगाने (युजीसी) सर्व महाविद्यालये व उच्च शिक्षण संस्थाना 'डिजीटल इंडिया सप्ताह' साजरा करण्याच्या सूचना दिल्या होत्या. त्यातून ही मोहिम भारतातल्या खेडयापाडयांपर्यंत ही मोहिम पोहचलेली दिसून येते.

या अभियानामार्फत सरकारचा देशाला एक माहिती तंत्रज्ञानावर आधारित सशक्त अर्थसत्ता बनवण्याचा प्रयत्न दिसून येतो. यामध्ये डिजीटल लॉकर, ई-एज्युकेशनस, ई-हेल्प,ई-साईन आणि नॅशनल स्कॉलरशिप पोर्टल यासारख्या १ लाख कोटी रूपयांहून अधिक किमतीच्या योजना आहेत. ११ राज्यात भारत नेट आणि नेक्स्ट जनरेशन नेटवर्क राबवणार. नागरिकांना सरकारी सुविधांचा आणि योजनांचा लाभ घेता यावा यासाठी डिजीटल तंत्रज्ञानाचा वापर केला जाणार आहे. यासाठी खास ॲप्सचा वापर केला जातो.

डिजीटल इंडियाची उद्दिष्ट्ये -

१. प्रत्येक नागरिकांसाठी डिजीटल सोयी- सुविधा
२. मागणीप्रमाणे प्रशासन आणि सुविधांचा पुरवठा
३. नागरिकांचे डिजीटल सबलीकरण. एकंदरित ही मोहिम भारतभर जलदरित्या पोहचविणे हे प्रमुख उद्दिष्ट्ये या अभियानाचे आहे. या अभियानामुळे नागरिकांचा वेळ, जागा आणि कष्टाची बचत होण्यास मदत होईल. या योजनेचा फायदा घेण्यासाठी नागरिकांना आधार कार्ड आणि त्याला संलग्न असलेला मोबाईल फोन नंबरची आवश्यकता असल्याने सर्व सामान्य ग्रामीण भागातील जनतेला मोठया प्रमाणावर समस्यांना तोंड द्यावे असल्याचे दिसून येते.

भारतात एकूण ६४० जिल्हे असून ६,४०,९३० गावे आहेत. खेडयांपैकी ५५ हजार ६६९ खेडी अद्यापही मोबाईल कव्हेरेजच्या बाहेर आहेत. सध्या भारतात पाच लाख

४१ हजार खेडी मोबाईल कव्हरेजच्या बाहेर असून या कव्हरेज बाहेर असलेल्या उर्वरित खेडयांचे प्रमाण ९.३१% इतके आहे. ज्या गावांमध्ये अद्यापही कोणतेही मोबाईल नेटवर्क पोहचले नाही, अशा खेडयांची संख्या ओडिशामध्ये सर्वाधिक म्हणजे १० हजार ३९८ इतकी आहे. त्याखालोखाल झारखंडमध्ये ५ हजार ९४९, मध्यप्रदेश ५ हजार ९२६, महाराष्ट्रात चार हजार ९७ तर छत्तीसगडमध्ये चार हजार ४१ इतकी आहे. तर आंध्रप्रदेशातील तीन हजार ८१२, अरूणाचल प्रदेशात दोन हजार ८८६, आसाममध्ये दोन हजार ५३९ खेडयांपर्यंत कोणतेही मोबाईल नेटवर्क पोहचलेले नाही.

भारतात सन २००९ पर्यंत ५२५.६५ अब्ज मोबाईल होते. त्यात वाढ होऊन त्यांची संख्या ८.२०.२१ अब्ज इतकी झालेली दिसून येते. ४३.१५% मोबाईल निर्मिती केलेली दिसून येते. भारतात एकूण १५ कंपन्या मोबाईल निर्मितीत गुंतलेल्या आढळतात. असे जरी असले तरी अजून देखील ग्रामीण भारतात मोबाईल हाताळणाऱ्या लोकांची संख्या ३१.०६७ इतकी आहे. यावरून ग्रामीण भागात डिजीटल इंडिया मोहिम पूर्णतः यशस्वी होण्यास बराच कालावधी लोटावा लागेल.

ग्रामीण भागात मोबाईल टॉवर्सची उभारणी करणे, दळववळणाच्या साधनांची निर्मिती करणे, डिजीटल साक्षरता मोहिम राबविणे, उर्जा निर्मिती करणे, इत्यादी उपाययोजना केल्यास डिजीटल इंडिया अभियान यशस्वी होण्यास मदत होईल. ग्रामीण भागात डिजीटल आधारभूत संरचना तयार करून सार्वजनिक इंटरनेट केंद्राची उभारणी केल्यास ग्रामीण सर्व सामान्य जनतेला त्याचा लाभ घेता येऊ शकेल. तसेच प्रत्येक गावासाठी वाय-फाय केंद्रे व प्रत्येक ग्रामपंचायत इंटरनेट जोडणी केल्यास हे अभियान ग्रामीण भागात यशस्वी होण्यास मदत होऊ शकेल.

संदर्भ

महाराष्ट्र टाइम्स - २० जुलै २०१६
लोकसत्ता- ६ ऑक्टोबर २०१५
गुरव, चैताली -डिजीटल इंडिया-२०१५
Maharasshtratimes.com
www.mr.m.wikipedia.org
www.traigov.in
www.india.gov.in

साक्री तालुक्यातील अहिराणी बोलीच्या ओव्यांतून प्रकट झालेले स्त्री जीवनाचे चित्रण

डॉ. प्रकाश श्रीराम साळुंके

मराठी विभाग प्रमुख,
सी.गो.पाटील कला, विज्ञान व वाणिज्य
महाविद्यालय, साक्री ता. साक्री, जि. धुळे

प्रास्ताविक :

साक्री तालुक्यात बोलल्या जाणाऱ्या अहिराणी बोलीत गायल्या जाणाऱ्या ओवीगीतांचे समृद्ध दालन आहे. त्या ओव्यांतून लोकजीवनाचे दर्शन घडते. विविध प्रकारचा आशय या ओव्यांतून व्यक्त होत असतो. या ओव्यांच्या निर्मितीत स्त्रीयांचा मोठा वाटा आहे. खरेतर ह्या ओव्या म्हणजे स्त्रीधनच आहे. हे स्त्रीधन साक्री तालुक्यातील अशिक्षित स्त्रीयांनी मौखिक परंपरेने आज देखील जतन केलेले आहे. या ओव्यांतून स्त्री जीवनाच्या विविध पैलूंवर प्रकाश टाकलेला आहे. मानवी विविध नात्यांना या ओव्यांमध्ये विशिष्ट स्थान आहे. या नात्यांमधील विविध भूमिका, कर्तव्य, पावित्र्य त्यातील सुख-दुःख, राग-लोभ, वात्सल्यभाव, आदरभाव, स्नेहभाव अशा अनेकविध भावनांच्या हृदयस्पर्शी अविष्कार या ओव्यात झालेला आढळतो. कौटुंबिक नात्यातील विविध भावसंबंधांचे अत्यंत भावस्पर्शी चित्रण या ओव्यांमध्ये कलेले असते. म्हणून नात्या-नात्यातील जिद्दाळ, प्रेम, आपुलकी आजही टिकून आहे. अंतरीच्या उमाळ्यातून या ओव्यांची निर्मिती झालेली असल्यामुळे त्या ओव्या भावस्पर्शी आहेत.

साक्री तालुक्यातील अहिराणी बोलीच्या ह्या ओव्यांमध्ये माता-पित्याचे स्थान अनन्य साधारण आहे. आई-वडीलांविषयी कृतज्ञताभाव आणि प्रेमभाव या ओव्यातून व्यक्त होतो. स्त्री ही लग्न होईपर्यंत आई-वडीलांकडेच असते त्यावेळी आई-वडीलांनी तिला दिलेले प्रेम, माया, वात्सल्य तिच्यावर कलेले संस्कार या गोष्टी ती कदापी विसरू शकत नाही म्हणून वडीलांना ती 'समुद्राची' उपमा देते विशालकाय समुद्रासारखे हृदय असलेला बाप सर्व सृष्टीमध्ये दुसरा कोणी नसतो हे ती पुढील ओव्यातून सांगते -

"समदीर समदीर, समदीर सारखा साठ जई
घाली सिरष्टी पायंदये, आयबा सारखं कोणी नई"

मात्र मुलीचे लग्न झाल्यावर तिच्या बापापेक्षा तिला पतीचे राज्य हे लाखमोलाचे असते. कारण पतीच्या राज्यात म्हणजे 'राम' राज्यात तीला सर्व अधिकार प्राप्त झालेले असतात. त्यातच ती सुखी असते आणि त्या सूखाचे वर्णन ती पुढील ओव्यातून करते -

"भरतानं राज, कोरा रांजननं पानी

ऊपसू दोन्ही हाते, माले वरजेना कोनी"

नवऱ्या घरची परिस्थिती गरीबीची जरी असेल तरी गरीबीत मी माझा संसार सुखाने चालवीन म्हणून ती देवाला विनंती करते की, हे देवा, माझी परिस्थिती जरी गरीबीची असेल तरी चालेल पण माझ्या पतीचे आयुष्य वाढू दे अशी विनंती ती पुढील ओव्यांतून करते -

"आरे आरे देवा माले दुबय राहू दे

कपायना कुकुमना जलमे जावू दे"

मुलीचे लग्न कितीही चांगल्या श्रीमंत घरातील मुलाशी लाऊन दिले मात्र तीचं नशिबच खोट असेल तर तीच्या आई-वडीलांचा काय दोष? हे ती पुढील ओव्यातून सांगते-

"दैवं दैवं करी, दैवं चंदननी खाप

खोटा नशिबले, काय करथी माय-बाप"

मात्र तिचे सासर श्रीमंत असेल तर तिचाही हावरटपणा वाढून जातो पण कुठेही जा सर्वीकडे सारखे असते याचे वर्णन ती पुढील ओव्यातून करते -

"नेका करु नारी, नको करु मन-मनं

जठे जाशी तठे, पयसाले पाने तीन"

आपल्या जवळील धन-दौलतीला कोणीच विचारत नाही मात्र आल्या-गेल्या पाहुण्यांचा आदर सत्कार केल्यास आपली कीर्ती वाढते हे ती पुढील ओव्यातून सांगते-

"कोणी नई सोदत, धन संपत्ती अती रेती

अग्नीत भोजन, दोन घासनी किरती"

आपले धनदौलत संपत्ती ही आपली मुलेच असतात म्हणून ती देवाकडे मुलगा होण्याची विनंती करते त्यावेळेस ती पुढील ओव्यात म्हणते -

"दिसी रे देवाजी, संपत्तीना सरवा साज

आंगनले गाडाघोडा, वसरीले बायराज"

पोटचा मुलगाच आई-वडीलांना म्हातारपणी सांभाळतो, कुणाचेच दीर-जेठ कुणालाच होत नाहीत उलट ते आपल्या धन-संपत्तीचे, इस्टेटीचे वाटेकरी असतात हे ती पुढील ओव्यातून सांगते -

"पोरे पुतरू महिना फार, पोटे पुतरू महिमा फार
कोना नईथीन देरजेठ, धन-संपत्तीना हिस्सेदार"

मात्र देवाकडे नवसाने मागीतलेला हा मुलगा लग्न झाल्यावर जेव्हा पत्नीचे ऐकून आईला हिनकस वागवणूक देतो तेव्हा ती मुलाला स्पष्टपणे जाबही विचारते -

"माय माय करी, मावऱ्या माया किती

लेक तुले न्हाऱाना म्होटा कया, तवय तुम्ही आस्तुरी कोठे व्हती?" .

नऊ महिने पोटात वाढवले सहा महिने मांडीवर खेळवले याची आठवणही ती त्याला करून देतांना म्हणते -

"माले जलम दिधा, माय मनी मंडोधर
नव महिना वंझ वागं, सव महिना मांडीवर"

मुलाला वेळप्रसंगी जाब विचारणारी ही आई, आयुष्याच्या शेवटी उतारवयात थकलेली आहे. तिला आजारपण आलेले आहे. त्यावेळी तीच्या जीवाच्या वेदना कोणी जाणून घेत नाही म्हणून देहरूपी नगर सोडून माझा जीव देवाघरी निघून जायला पाहीजे असे तिला वाटते यांचे वर्णन ती पुढील ओव्यातून करते -

"झाडले भिरूड, झाड टाकवा तोडूनी
उबगीला जीव, जावा नगर सोडूनी"

स्त्री मेल्यावर तीला शेवटची बोळावन भावाकडची असते मात्र ती चांगली आण, माझ्या भाऊबंदकीतल्या आयाबाया पाहतील त्यांनी बोळावणीला नाव ठेवायला नको माझ्या माहेरचे नाव जायला नको असे ती भावाला पुढील ओव्यातून सांगते -

"निदाननी येये, धाव घालसी बंधुराया
सरती बोयावन जोथी, मऱ्या नगरीऱ्या बाया"

ज्या पतीच्या छत्रछायेत ती आपले सर्व आयुष्य घालवते तोच पती तीच्या अंतयात्रेत तीच्या प्रेतावर छत्री धरून सावली देण्याचे काम करतो म्हणजे स्त्रीच्या आयुष्यात पतीच महत्त्वाचा असतो याचे मार्मिक वर्णन ती पुढील ओव्यात करते-

"निदाननी येये, किडीबाईले फुटा घाम

आग्या खांद्या देर जेठ, वर छतरी धरे राम"

अशा प्रकारे अहिराणी बोलीच्या ओव्यातून स्त्री मनाचे, तिच्या भावभावनांचे व जीवनाचे दर्शन घडते. तसेच सक्षमीकरणाची संकल्पना व्यक्तिच्या मानसिकतेस जोडल्यास त्या-त्या काळातील स्त्रियांनी विविध प्रकारच्या संकटांशी स्वबळवर संघर्ष कलेला आहे. सदर संघर्षाची जाणीव ह्या ओव्यातून पदोपदी जाणवते.

ओव्यांची प्राप्ती :

श्रीमती मंदोदराबाई श्रीराम साळुंके, रा. शेवाळी, ता. साक्री, जि. धुळे.

महिला सक्षमीकरण : ऐतिहासिक-राजकीय सिंहावलोकन

प्रा. शरद बाबुराव सोनवणे

सहाय्यक प्राध्यापक- राज्यशास्त्र विभाग,
श्रीमती विमलबाई उत्तमराव पाटील कला व
कै. डॉ. भास्कर सदाशिव देसले विज्ञान
महाविद्यालय, साक्री, जि. धुळे.(महाराष्ट्र)

प्रस्तावना :

स्त्री-पुरुष यांच्यामध्ये लिंगाच्या आधारावर फरक करून हजारो वर्षांपासून लिंगभाव करण्यात येऊन महिलांना त्यांच्या न्याय्य हक्कांपासून दूर ठेवण्यात आले व पुरुषांना सर्वत्र अधिकचे अधिकार बहाल करण्यात आले. यामुळे स्त्रियांच्या शोषणाची प्रक्रिया ही फार प्राचीन काळापासून चालत आलेली आहे. आधुनिक काळात स्त्रियांचे कामाच्या ठिकाणी होणारे शोषण, स्त्रियांवरील हल्ले, अत्याचार व बलात्कार यासारख्या वाढत्या घटनांमुळे स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेवर मोठ्या प्रमाणात आघात होत आहे. यापुढे जाऊन असे म्हणता येईल की, स्त्री प्रतिष्ठेला, स्त्री अस्मितेला क्रूरपणे गंभीर जखमी करणाऱ्या स्त्रीभ्रूणहत्येच्या घटना आधुनिक सभ्य संस्कृतीवर कलंक ठरत आहे. अशाप्रकारे लिंगभेदामुळे आणि लिंगभावामुळे स्त्रियांना पुरातन काळापासून दुय्यम दर्जाची वागणूक मिळत आलेली आहे. त्यामुळे स्त्रियांना सामाजिक व राजकीय प्रतिष्ठा आणि आर्थिक स्वयंपूर्णता लाभलेली नाही. ह्या सर्व कारणपरंपरेची परिणीती स्त्रिया ह्या अबला होण्यामध्ये झालेली आहे. लिंगभेदामुळे आणि लिंगभावामुळे अबला झालेल्या स्त्रियांना सबला करण्यासाठी १९ व्या, २० व्या शतकात स्त्रीवादी चळवळी उदयास आलेल्या आहेत. तसेच आंतरराष्ट्रीय स्तरावर संयुक्त राष्ट्र संघटनेने जाहीर केलेल्या मानव अधिकाराच्या जाहिरनाम्यात महिला अधिकाराचा मानव अधिकार म्हणून समावेश केलेला आहे. परिणाम स्वरूप जगातील इतर देशांप्रमाणे भारतात देखील महिला सक्षमीकरणासाठी समाधानकारक राजकीय प्रयत्न सुरु झाले आहेत. याचाच आढावा प्रस्तुत शोधनिबंधात घेण्यात आलेला आहे.

महिला सक्षमीकरणाचा ऐतिहासिक परामर्श :

प्राचिन ग्रीक तत्वज्ञ प्लेटो याने सरंक्षक वर्गामध्ये (Guardian Class) स्त्री-पुरुषांना समान स्थान दिले होते. परंतू अॅरिस्टॉटलने पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांना हीन

(Inferiority) लेखून त्यांचा समावेश गुलामांमध्ये केला होता. २० व्या शतकात जन्मलेल्या जॉन स्टुअर्ट मिल या ब्रिटीश राजकीय विचारकाने आपल्या 'सब्जेक्शन ऑफ वीमेन' या महत्वपूर्ण ग्रंथामध्ये असे मत मांडले की, स्त्री-पुरुषांचे संबंध हे मैत्रीचे असावेत, वर्चस्ववादी स्वरूपाचे नसावेत. यासाठी त्याने विवाह कायद्यामध्ये सुधारण करण्याचे सुचविले. तसेच स्त्री-मताधिकाराचे समर्थन करून हुशार स्त्रियांना समान संधी उपलब्ध करून दिली पाहिजे असे मत मांडले.^(१) आंतरराष्ट्रीय पातळीवर महिला सक्षमीकरणाची सुरुवात पाश्चात्य देशांमध्ये वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या समर्थकांकडून लोकशाही शासन व्यवस्थेच्या मागणीच्या रूपाने झाली. याबरोबरच स्त्री-शिक्षणाच्या वाढत्या प्रमाणाने यामध्ये महत्त्वाचे योगदान दिले. परंतु महिला सक्षमीकरणाची जाणिव वैश्विक बनण्यास खरी सुरुवात झाली ती संयुक्त राष्ट्र संघाने जाहिर केलेल्या मानवी अधिकाराच्या घोषणापत्रामुळे "१० डिसेंबर, १९४८ रोजी संयुक्त राष्ट्र संघटनेकडून घोषित करण्यात आलेल्या मानव अधिकाराच्या जाहिरनाम्यात महिला अधिकारांचा मानव अधिकार म्हणून समावेश करण्यात आला. या जाहिरनाम्याच्या सरनाम्यात स्त्री आणि पुरुषांसाठी समान अधिकार म्हणून मानव अधिकारांचा उल्लेख करण्यात आला आहे."^(२) म्हणून मानव अधिकाराच्या जाहिरनाम्याकडे स्त्रीमुक्तीचा जाहिरनामा म्हणून देखिल पाहिले जाते. महिला सक्षमीकरणाच्या दिशेने आंतरराष्ट्रीय स्तरावर पडलेले हे पहिले राजकीय पाऊल होते. संयुक्त राष्ट्र संघटनेने ८ मार्च १९७५ रोजी आंतरराष्ट्रीय महिला दिवस साजरा केला आणि सन १९७५ हे वर्ष आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष म्हणून तर सन १९७५ ते १९८५ हे दशक आंतरराष्ट्रीय महिला दशक घोषित करून महिला सक्षमीकरणाच्या प्रक्रियेला चळवळीचे रूप दिले. स्त्रियांच्या अधिकारांचे रक्षण करण्यासाठी संयुक्त राष्ट्र संघटनेकडून आंतरराष्ट्रीय मानव अधिकार आयोगाच्या धर्तीवर आंतरराष्ट्रीय महिला आयोगाची स्थापना करण्यात आली. स्त्री प्रश्नांची चर्चा करण्यासाठी व त्यावर उपाय शोधण्यासाठी १९८५ मध्ये केनियाची राजधानी नैरोबी येथे प्रथम आंतरराष्ट्रीय महिला परिषदेचे आयोजन करण्यात आले. यानंतर अनेक आंतरराष्ट्रीय परिषद आयोजित केल्या गेल्या. सन १९९५ साली बिर्जिंग येथे झालेल्या चौथ्या आंतरराष्ट्रीय परिषदेत 'जगास महिलांच्या दृष्टीने पहा' अशी घोषणा देण्यात आली. एकंदरीत आंतरराष्ट्रीय पातळीवर संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या पुढाकाराने जगातील अनेक देशांमध्ये महिला सक्षमीकरणासाठी जोरकस राजकीय किंवा शासकीय प्रयत्न सुरु असल्याचे दिसते.

महिला सक्षमीकरणाचा राजकीय परामर्श :

महिला सक्षमीकरणासंदर्भात भारताच्या प्रयत्नांचा राजकीय आलेख मांडतांना असे म्हणता येईल की, भारतीय संविधानाने सुरुवातीपासुनच याबाबतीत पुढाकार घेतल्याचे दिसते. भारतीय संविधानांच्या तिसऱ्या भागात समतेचा मुलभूत हक्क सर्व नागरिकांना प्रदान करतांना कलम-१५ मध्ये अशी तरतुद करण्यात आलेली आहे की, "राज्य कोणत्याही नागरिकाला प्रतिकूल होईल अशाप्रकारे केवळ धर्म, वंश, जात, लिंग, जन्मस्थान या अथवा यांपैकी कोणत्याही कारणावरून भेदभाव करणार नाही."^(३) यांबरोबरच स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने विकासाच्या समान संधी उपलब्ध व्हाव्यात यासाठी भारतीय संविधानात अनेक मार्गदर्शक बाबी नमुद करण्यात आलेल्या आहेत. संविधानाच्या चौथ्या भागात राज्य धोरणाच्या निर्देशक तत्वांच्या अंतर्गत कलम-३९ (घ) मध्ये संविधानाने राज्याला असा निर्देश दिला आहे की, "पुरुष व स्त्रिया या दोघांनाही समान कामाबद्दल समान वेतन मिळावे."^(४) भारताचे संविधान निर्माण करत असतांनाच घटनाकारांनी स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने सामाजिक, आर्थिक व राजकीय अधिकार प्रदान केले होते. असे असले तरी महिला सबलीकरणासाठी शासनाने वेळोवेळी आवश्यकतेनुसार कायदे केले. "सन १९७६ साली भारत सरकारने समान वेतन कायदा करून स्त्री आणि पुरुष कामगारांना समान वेतन देण्याचे ठरविण्यात आले. तसेच मजुर मंत्रालयाअंतर्गत स्वतंत्र महिला विभागाची निर्मिती केली."^(५) "चौथ्या पंचवार्षिक योजनेनंतर महिला सक्षमीकरणाच्या प्रक्रियेमध्ये उल्लेखणीय परिवर्तन झाले, महिला विकासाच्या मुद्द्याची जागा महिला सक्षमीकरणाने घेतली. ७३व्या आणि ७४ व्या घटनादुरुस्तीनुसार पंचायतराज संस्था तसेच नागरी स्थानिक संस्था यांच्यामध्ये महिलांसाठी १/३ आरक्षणाची व्यवस्था या दिशेने सर्वाधिक क्रांतीकारी पाऊल होते."^(६) भारतात महिलांवर होणाऱ्या अत्याचाराची नोंद घेऊन त्यासंबंधीचा अहवाल शासनाला सादर करून महिलांवर अत्याचाराला प्रतिबंध घालण्यासाठी उपाययोजना सुचविण्यासाठी भारत सरकारने ३१ जानेवारी १९९२ रोजी राष्ट्रीय महिला आयोगाची स्थापना केली. यामुळे वर्षानुवर्षे शोषित, पिडीत, वंचित व उपेक्षित स्त्रियांच्या विकासावर विशेष लक्ष दिले जात आहे. महाराष्ट्र शासनाने राष्ट्रीय महिला आयोगाच्या धर्तीवर सन १९९४ साली राज्य महिला आयोगाची स्थापना केली आहे. हे महिला आयोग दरवर्षी महिलांच्या दर्जाविषयी शासनाला अहवाल सादर करतात. या अहवालाच्या आधारावर केंद्र व राज्य सरकार महिलांच्या विकासासाठी व सक्षमीकरणासाठी धोरणे ठरवत असतात किंवा योजना आखत असतात. "२१व्या शतकात पहिल्या दशकात त्रिस्तरीय पंचायत संस्थांमध्ये

महिलांसाठी ५०% जागा आरक्षित करून बिहार सरकारने महिला सक्षमीकरणाच्या दिशेने क्रांतीकारी सुरुवात केली."^(७) सन २००६ मध्ये यासंबंधीचा अध्यादेश काढण्यात आला होता. दि. १४ एप्रिल, २०११ रोजी महाराष्ट्र शासनाने पंचायत संस्थांमध्ये महिलांसाठी बिहारप्रमाणेच ५०% आरक्षण जाहिर करून महिला सक्षमीकरणाच्या दृष्टिने महत्वाचा निर्णय घेतलेला आहे. अशा रितीने राज्य पातळीवर, राष्ट्रीय पातळीवर आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर महिला सक्षमीकरणाच्या दिशेने गतिमान वाटचाल सुरु असल्याचे आपणास दिसते.

निष्कर्ष :-

स्त्रियांना आज प्राप्त असलेले दुय्यम स्थान हे भेदभावपूर्ण, सामाजिक-सांस्कृतिक मुल्ये तसेच समाजात लिंगभेदाला प्रस्थापित करणाऱ्या संस्थामध्ये कायम आहे. या स्थितीचा जीवशास्त्रीय भेदांशी कोणताही संबंध नाही. स्त्री-पुरुष भेद आणि स्त्रियांचे दुय्यमत्व हे मानवनिर्मित आहे. म्हणून आजच्या काळात स्त्रियांना समान दर्जा, समान संधी, व समान वागणूक देण्याची जबाबदारी सर्वस्वी पुरुषांची म्हणजेच पर्यायाने मानवनिर्मित संस्था, संघटनांची आहे. याच तर्कशास्त्राला अनुसरून महिला सक्षमीकरणासाठी राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर सुरु असलेल्या शासकीय व अशासकीय आणि राजकीय व बिगर राजकीय प्रयत्नांमुळे जगातील अनेक राष्ट्रांच्या प्रमुखपदी महिला विराजमान झाल्याचे व होत असल्याचे चित्र आज आपणास पहावयास मिळत आहे. भारताच्या संदर्भात बोलायचे झाले तर भारताचे राष्ट्रपती, पंतप्रधान, लोकसभा विरोधी पक्ष नेत्या, लोकसभा अध्यक्ष, मुख्यमंत्री, राजकीय पक्ष प्रमुख, परराष्ट्र मंत्री, परराष्ट्र सचिव, राजदूत, कॅबिनेट मंत्री अशा अनेक महत्वाच्या राजकीय पदावर आणि इतर सर्वच क्षेत्रात महिला आरूढ झाल्याचे आपणास दिसत आहे. म्हणजेच आज महिला समान संधी व समान स्वातंत्र्याचा हक्क उपभोगत आहेत. परंतु यावरून महिलांचे शंभर टक्के सक्षमीकरण झाले आहे असा निष्कर्ष आपणास काढता येणार नाही. महिलांना संसदेत व राज्य विधिमंडळात आरक्षण देण्याचा प्रश्न तसाच भिजत पडलेला आहे. कारण त्यासंदर्भात सर्वच पुरुष वर्चस्ववादी राजकीय पक्षांनी विधेयक अनेकदा संसदेत मांडले जाऊनही ते संमत होऊ दिले नाही. यासाठी स्त्रियांनी संगठीतपणे मतदानाच्या माध्यमातून आपली शक्ती दाखवून देऊन राजकीय हक्क प्राप्तीसाठी म्हणजेच कायदेमंडळात आरक्षण मिळवण्यासाठी संघर्षास तयार असले पाहिजे. कायदेमंडळात स्त्रियांना आरक्षण असणे हे महिला सक्षमीकरणासाठी मैलाचा दगड/आधारशिला असणार आहे. कारण आज महिला सक्षमीकरणासाठी चाललेल्या प्रक्रियेमुळे महिलांच्या पूर्वीच्या स्थितीमध्ये आमुलाग्र बदल झालेला असला तरी

स्त्री-शोषणाच्या पध्दती बदलत आहेत. स्त्री स्वातंत्र्याच्या नावाखाली स्त्रीचे बाजारीकरण केले जात आहे. या उत्तर वसाहतवादी व उत्तर आधुनिक काळातील सत्याकडे डोळेझाक करता येणार नाही.

संदर्भ :

ओम प्रकाश गाबा, राजनीति चिंतन की रूपरेखा, मयुर पेपरबैक्स, नोएडा, २००३, पान क्र. ४०१

शैलेद्र देवळाणकर, समकालीन जागतिक राजकारण, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद, मार्च २०१०, पान क्र. ३५२

भारताचे संविधान, महाराष्ट्र राज्य भाषा संचलनालयाद्वारे अनुवादीत आणि भारत सरकारच्या वतीने मुद्रित व प्रकाशित, येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे, २००६, पान क्र. ५ कित्ता, पान क्र. १७

उपरोक्त-२, पान क्र. ३५५

प्रतियोगिता दर्पण, आग्रा, नोव्हेंबर २००८, पान क्र. ६६९

प्रतियोगिता दर्पण, आग्रा, मार्च २००९, पान क्र. १४२०

स्त्री सबलीकरण व डिजिटल इंडिया

डॉ. कांतीलाल दाजभाऊ सोनवणे

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,

ज.क. शाह आदर्श महाविद्यालय,

निजामपूर-जैताणे, ता.साक्री, जि. धुळे

प्रस्तावना :

आजच्या २१ व्या शतकाचा विचार करता राजकारणात, समाजकारणात स्त्री सबलीकरण खुप महत्त्वाचे आहे. स्त्री सबली करणासाठी आज विविध कार्यक्रम विविध नवनवीन योजना, सोयी-सुविधा, विविध कायदे तयार करून स्त्री सबली करण केले जात आहे कारण जो पर्यंत स्त्री सबळ होत नाही तो पर्यंत ती शोषण मुक्त होऊ शकत नाही. ती सबळ झाल्याशिवाय ती स्वतंत्र होऊ शकणार नाही. कारण तिला समाजात राजकारणात सर्वाच क्षेत्रात प्राधान्य दिल्या शिवाय ती स्वतंत्र होऊ शकणार नाही. 'स्त्री सबलीकरण म्हणजे स्त्रीला बलवान करणे' बलवान करण्यासाठी तिला सत्ता मिळणे गरजेचे आहे. त्यासाठी सत्ता संपादन करणे वसत्ता वाढविणे आवश्यक आहे. (Empower means to give or to acquire or to increase power) सबली करणामध्ये सत्तेचे सुत्र बदलणे किंवा स्तर बदलणे गृहीत असते. सत्ता म्हणजेच नियंत्रण होय. कारण सत्तेचा संबंध व्यक्ती व गटांशी येतो.

'स्त्री सबलीकरण म्हणजे स्त्रियांचा सत्ता विभागणीत समान वाटा', निर्णय प्रक्रियेत योग्य स्थान आणि सामाजिक, राजकीय तसेच आर्थिक जीवनात त्या बाबतची समानता प्राप्त होणे होय.

आज स्त्री सबलीकरणात मोठ-मोठ्या थोर पुरुषांची शक्ती खुप महत्त्वाची होती. त्यात म.फुले, सावित्रीबाई फुले, रमाबाई रानडे, आण्णासाहेब कर्वे व सर्वच थराचा प्रखर विरोध पत्करून स्त्री विकासासाठी खुप प्रयत्न केला. खरे म्हणजे सावित्रीबाई फुले यांनी स्त्री सक्षम करणाऱ्याच्या दृष्टीने त्यांनी पाऊल उचलले, आज स्त्री सबलीकरण सक्षम झाल्या आहेत. म्हणून आज लोकशाही देशात स्त्री सहभागाला प्राधान्य आहे.

शोध निबंधाची उद्दिष्ट्ये :

- १) ग्रामीण महिलांच्या सबलीकरणाचा अभ्यास करणे.
- २) डिजिटल इंडिया संकल्पना समजावून घेणे.
- ३) महिलांचे सबलीकरण व डिजिटल इंडिया यातील सहसंबंधाचा अभ्यास करणे.

गृहितके :

- १) वर्तमान काळात ग्रामीण महिला पूर्णतः सबल नाहीत.
- २) डिजिटल विश्वात महिलांचे योगदान वा सहभाग अल्प आहे.
- ३) डिजिटल विश्वास महिलांना सामावून घेणे काळाची गरज आहे.

पध्दतीशास्त्र :

परिसरातील ५० महिलांच्या खुल्या मुलाखती घेवून तथ्य संकलन केले व दुय्यम स्रोत म्हणून संबंधीत विषयावरील साहित्याचे परिक्षण केले.

संशोधन पध्दती :

सदर शोध निबंध लेखासाठी वर्तमान पत्रातील लेख, मासिक लेख, नियतकालीका, ग्रंथ पुस्तक सामान यांचा वापर करून तसेच प्रथम व दुय्यम विविध साधनांचा वापर करून शोध निबंध लिहण्याचा प्रयत्न केला आहे.

स्त्री सबलीकरण व डिजिटल इंडिया -

प्राचीन काळापासून संस्कृतीचे एक ठळक वैशिष्ट्य ते स्त्रियांकडे सुशिक्षित व आदराने पाहण्यात येत होता. स्त्रियांना प्राचीन काळात मानाचे स्थान होते. इतिहासात स्त्रियांची श्रुता ही पुरुषा इतकीच शुरु होती व शुरु स्त्रिया ह्या श्रुता बरोबर विद्वान ही होत्या कौटिल्याच्या अर्थशास्त्र या ग्रंथात देखील स्त्रियांचा उल्लेख मिळतो. योग्य संधी दिल्यास स्त्रियांचा विकास होतो असे त्यांनी सांगितले. प्राचीन काळी स्त्रिया ह्या खुप विकास ह्या त्यांच्या कुटुंबात होत होता.

महात्मा ज्योतिबा फुले यांनी एकोणिसाव्या शतकात स्त्री समतेचा विचार मांडला पुण्यात स्त्रियांसाठी पहिली शाळा काढली विधवा स्त्रियांवर कौटुंबिक व सामाजिक अत्याचारातून शिकवून मातृत्व जिन लावले जाते. स्त्रियांना 'माणुस म्हणून जगण्याचा अधिकार मान्य करणारे फुले हे स्त्रीमुक्ती चळवळीचे जनक होते. तत्पूर्वीच्या काळात संत जनाबाई सुध्दा तिच्या अभंगातून प्रकट केलेले दिसून येत आहे. स्त्रियांना पुर्वीच्या काळात चांगले जीवनमान होते परंतु नंतरच्या काळात मात्र स्त्रियांच्या बौद्धिक क्षमता कमी आहे.

असा अंधसमज मुळे धरू लागला व वाढतच गेला गंभीर परिणाम स्त्री शिक्षणावर झाले स्त्रियांची व्यक्तिमत्त्व विकासाची संधीच हिरावून घेण्यात आली.

परंतू आज स्त्रीयांचे सबलीकरण होत आहे ते आज पुरुषांच्या खांद्याला खांदे लावून चालत आहे. आज स्त्रिया पूर्ण पणे सक्षम होतांना दिसत आहेत. आज प्रत्येक क्षेत्रात ते पुढे जात आहे. स्वातंत्र्यानंतर आजपर्यंतच्या परिस्थितीचे अवलोकन केल्यास निदर्शनास येते की, स्त्रियांनी आर्थिक, राजकीय, कला व क्रीडा, औद्योगिक, सामाजिक, वैज्ञानिक तांत्रिक, कृषी संरक्षण अशा सर्वच क्षेत्रात गरूड झेप घेतली आहे. तिची कामगिरी आज आकाशाचा गवसणी घालण्यासारखी आहे. आज स्त्री सबलीकरण झाले आहे असे नाना दिसते भारतासारख्या देशात माजी राष्ट्रपती प्रतिभा पाटील यांनी सर्वोच्च पद स्त्रिला मिळाले दिसते.

निर्भयता, सन्मान आणि जागरूकता हे तीन शब्द महिला सबलीकरणात अत्यंत पुरक आहे. जिणा भारतात स्त्री कष्टास घाबरत नाही परंतू तिला योग्य वेळी मार्गदर्शन करून सशक्ती करण करावे कारण महिलांच्या सामाजिक विकासाठी हे प्रथम मुलभूत साधन आहे. कारण ती शिक्षित झाल्यावर जागरूकता चैतन्य येईल शिक्षणामुळे महिला सशक्त होतील कारण समाजातील मुलीच्या प्रती भेदभाव नष्ट करणे गरजचे आहे. आज ही काही समाजात मुलींना परकीय धन समजतात.

डिजिटल इंडिया ही भारत सरकार तर्फे पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी १ जुलै २०१५ रोजी सुरू केलेली मोहिम आहे. इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात सरकारी सेवा उपलब्ध करणे हे या अभियानाचे मुख्य उद्दिष्ट्ये आहे. तथापि या हालचालीसाठी महिलांना डिजिटल साक्षर बनवणे गरजेचे आहे. त्याचबरोबर तांत्रिक लांता सुधारणा आवश्यक आहे. डिजिटल इंडिया हा प्रकल्प आजही शिक्षण, शेती, व्यापार, बँकिंग इत्यादी विविध सरकारी विभागांनी परस्पर जोडलेला आहे. ज्यात या विभागात / क्षेत्रात महिलांचा मोठ्या प्रमाणात सहभाग दिसून येतो. ज्यामुळे अशा जनक उत्पन्न मिळेल. जेव्हा ही योग्य अंमलबजावणी होते तेव्हा ही भारतासाठी सुवर्णसंधी आहे.

डिजिटल इंडियामध्ये डेटाचे सहज डिजिटलाइझेशन होईल जे भविष्यात गोष्टी अधिक कार्यक्षम आणि वेगवान बनविण्यात मदत करेल त्यामुळे महिलांचे सबलीकरण अधिक वेगाने होईल कारण महिला लन आता प्रत्येक क्षेत्रात पुढे येत आहेत त्यामुळे डिजिटल इंडियाच्या माध्यमातून त्यांचा मोठ्या प्रमाणात विकास घडवून येतांना दिसेल. डिजिटल इंडियामुळे खाजगी व सरकारी क्षेत्रात सारख्या प्रमाणात विकास होईल. हायस्पीड

नेटवर्कशी जोडलेली बरीच गावे मागनास प्रांतातुन डिजिटल सज्ज क्षेत्रांमध्ये पूर्ण बदल होणार आहे.

आज शिक्षणामुळे महिला सबलीकरण होतांना दिसते आहे. महिला सबलीकरणातुन नोकरी शैक्षणिक नसुन शेती व्यवसायातही काम करतांना दिसतात भारत कृषी प्रधान देश आहे व शेती प्रधान देशात ६० टक्के महिला शेती करतात. शेती लागवडी करणे तर पिक काढे पर्यंत सर्वच काम ते करतात. स्त्रियांचा विकासासाठी शासना मार्फत नवनवीन योजना आणल्या जातात. बचत गट या मार्फत महिलांना सक्षम बनवून शासन स्वतःच्या पायावर उभे करण्याचा प्रयत्न शासन करत आहे. स्त्रियांचे सबलीकरण होणे म्हणजे तिचे व्यक्तिमत्त्व एक माणुस म्हणून विकसित करावे तशी संधी मिळवून द्यायची महिलांना कोणताही भेदभाव शिवाय प्रगती करण्याची संधी द्यायला हवी.

महात्मा फुले म्हणतात की, "घरातील एक माता शिकून शहाणी झाली तर सर्व कुटुंब शहाणे होईल, सगळ्या स्त्रिया शिकल्यातर सर्व देश जागा होईल असा विचार करणे स्त्री-सबळीकरण प्राचीन पासुन चालू आहे. आज प्रत्येक क्षेत्रात स्त्री ज्या पुढे गेल्या आहेत ती या लोकांच्या व्हेल्या कार्यामुळे ते देशात पाक स्त्रीसबळीकरण झालेले दिसून येते त्याशिवाय स्त्रियांची स्थिती सुधारल्याशिवाय जगाच्या कल्याणाची काला शक्यता नाही म्हणून स्त्रियांचे सबळीकरण महत्वाचे आहे कारणत स्त्रिया देशाच्या खऱ्या आधार आहेत. कि आज म्हणून देशाच्या विकासात स्त्रियांचा मोठा हातभार आहे."

निष्कर्ष :

अशा प्रकारे डिजिटल इंडियामुळे स्त्रियांचे सबलीकरण होईल भारतातील सर्व शहरे आणि खेड्यांना अधिक तंत्रज्ञानाची माहिती मिळेल. आघाडीच्या कंपन्यांच्या राष्ट्रीय किंवा आंतरराष्ट्रीय माया गुंतवणूकीने हा प्रकल्प २०१९ पर्यंत पूर्ण करण्याचे नियोजन केले गेले आहे. अंबानी यांनी डिजिटल इंडिया गजी प्रकल्पात सुमारे अडीच लाख कोटीची गुंतवणूक करण्याची घोषणा केली आहे. याचा फायदा देशातील महिलांना डिजिटल सबलीकरण होण्यास अधिक मदत होईल त्यामुळे महिलांचे मोठ्या प्रमाणावर ठामा सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, शैक्षणिक क्षेत्रात सबलीकरण होईल.

महिला सक्षमीकरणाची समाजात विविध चळवळी उद्याला आल्या आहेत परंतु आजही स्त्री मांग सबलीकरणासमोर स्त्रीयांची कमी होणारी लोकसंख्या स्त्री भ्रूणहत्या, लैंगिक शोषण, मातृत्व नाकारण्याची वृत्ती गर्भपाताचे वाढते प्रमाणे इ. समस्या निर्माण झालेल्या दिसून येत आहेत. तरी सुध्दा स्त्री चळवळ ही हितसंबंधी गट व दबावगट यांच्या

माध्यातून महिला सबलीकरण होवून राजकीय व्यवस्थेत सक्रिय होवून मला आपले अधिकार हक्क स्वातंत्र्य प्राप्त करू शकते तरी सुध्दा स्त्रीसबलीकरणासाठी स्त्री-पुरुष समानतेवर कह नागरी व्यवस्था प्रस्थापित करून अनेक समस्यांवर मात करण्यासाठी व महिलांचे उज्वल व्यक्तिमत्त्व निर्माण करण्यासाठी विविध उपाय योजना अंमलात आणणे गरजेचे आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

आधुनिक राजकीय विचारप्रणाली - डॉ. पी. डी. देवरे, डॉ. डी. एस. निकुंभ
महाराष्ट्र सामाजिक, राजकीय चळवळी व प्रशासन - डॉ. शुभांगी राठी
राजकीय विचारप्रणाली - डॉ. शुभांगी राठी
लोकप्रभा मासिक - ८ मार्च २०१७
दैनिक लोकसत्ता - ८ मार्च २०१७
भारतीय राजकीय विचारांचा इतिहास- डॉ.पी.डी.देवरे, डॉ. डी. एस. निकुंभ
डिजिटल इंडिया मासिक २०१९

डिजीटल इंडिया सुनहरे भारत का भविष्य

प्रा. आबासाहेब माणिकराव देशमुख
एस.पी.डी.एम. कला, वाणिज्य, विज्ञान
महाविद्यालय, शिरपुर जि.धुळे

प्रस्तावना -

डिजीटल इंडिया भारत सरकारद्वारा चलाया जानेवाला एक बेहतर कार्यक्रम है | जिसका प्रमुख उद्देश ज्ञान आधारीत अर्थव्यवस्था तथा सशक्त समाज का निर्माण करना है | जुलाई २०१५ को प्रधानमंत्री आदरणीय नरेंद्र मोदीजी की करकमलोद्वारा लांच किया गया यह कार्यक्रम सरकारी विभागो को डिजीटल रून देकर उसकी गती और उपयोगिता बढ़ाना है | इस कार्यक्रम के द्वारा

- I. नागरीक को डिजीटल शक्ति प्रदान करना |
 - II. डिजीटल इंडिया के उपयोगिता से रूबरू कराना |
 - III. नागरीक के मांग पर शासन और सेवाएं प्रदान करना
- यह विजन साध्य करने का प्रयास किया जा रहा है |

इस कार्यक्रम के तहत -१

- १) ब्रॉडबैंड हायवे की सुविधा
- २) मोबाईल कनेक्टिविटी
- ३) पब्लिक इन्टरनेट एक्सेस कार्यक्रम
- ४) ई गवर्नेंस
- ५) ई-क्रांती
- ६) सभी को जानकारी
- ७) इलेक्ट्रॉनिक विनीर्माण
- ८) आयटी फॉर जॉब्स
- ९) अर्ली हार्वेस्ट कार्यक्रम

इनका समावेशन किया जा रहा है |

शोधनिबंध के उद्देश -

१. डिजीटल इंडिया योजना के बारे में जानना |
२. डिजीटल इंडिया योजना से आए परिवर्तनो को जानना |

विवेचन -

डिजीटल इंडिया के तहत भारत को नया रूप प्रदान किया जा रहा है | अब इस योजना की लागत ४.५ करोड के आकडे को छू चुकी है | १८ लाख नई नौकरीया प्रदान करने के अनुमान से देश मे बेकारी कम होगी अर्थव्यवस्था मे सुधार के साथ इस कार्यक्रम के माध्यम से युवकों को रोजगार के अवसर ढूंढनेमे मदद मिलेगी

भारत के सभी गावो को इंटरनेट से जोडने से १०० mbps स्पीड की कनेक्टिविटी से सेवा मिलेगी तो सरकारी योजनाए तथा लाभ मिलने मे सुधार हो सकता है |

ई गव्हर्नस की माध्यम से डाटाबेस की जानकारी के तहत इलेक्ट्रानिक रूप से सुविधा प्रदान करने की वजहसे भाई-भतीजावाद तथा भ्रष्टाचार खत्म होने मे मदद मिलेगी | ई-गव्हर्नस की माध्यम से डाटाबेस की जानकारी के तहत इलेक्ट्रानिक रूप से सुविधा प्रदान करने की वजहसे भाई-भतीजावाद तथा भ्रष्टाचार खत्म होने मे मदद मिलेगी |

स्वास्थ्य क्षेत्र मे ई क्रांती के तहत मोबाईल बैंकींग चिकीत्सा सुविधा मुहैया करने की वजहसे सेवाओं मे सुधार आएगा | डिजीटल इंडिया पर खर्च के बारे मे सोचे तो इसमे निम्नलिखित विशेषताए दिखाई देती है |

- १) मौजूदा योजनाओ मे एक लाख करोड
- २) नई गतिविधियो के लिए १३ करोड
- ३) २.५ लाख गावो मे ब्रॉडबैंड और टेलिफोन सुविधा
- ४) २०२० तक नेट जीरो आयात
- ५) ४ लाख पब्लिक इंटरनेट पॉइन्ट
- ६) २.४ लाख स्कुल और विश्वविद्यालयोंमे वाई-फाई
- ७) आम लोगो के लिए वाई-फाई हॉट स्पॉट
- ८) १.७ करोड लोगो को सीधे रोजगार
- ९) सभी सरकारी खातो मे ई-शासन

इस योजना पर निगरानी रखने के लिए ^३ प्रधानमंत्री की अध्यक्षता मे बनी कमिटी, वित्तमंत्री आयटी मंत्री, मानव संसाधन मंत्री, शहरी विकास मंत्री, स्वास्थ्य मंत्री इन सदस्यो का समावेशन किया जाएगा, इस कार्य पर प्रभावित बढाने के लिए प्रधानमंत्री के प्रमुख सचिव, कॅबिनेट सचिव, व्यय योजना, टेलिकॉम और कार्मिक सचिव विशेष आमंत्रित सदस्य रहेंगे, सूचना सचिव कमेटी के संयोजक रहेंगे ।

२१ वी सदी मे भारत अपने नागरीकोकी पूरी आवश्यकता पूर्ण करने का प्रयास करेगा इन आंकाक्षाओ को पुरा करने के लिए सरकारी सुविधाए नागरीको के दरवाजो पर

उपलब्ध रहेगी लंबे समय तक सकारात्मक प्रभाव की दिशा में यह कार्यक्रम योगदान करेगा | और आई टी की क्षमता को इस्तमाल करके भारत डिजीटल रूप से सशक्त समाज और ज्ञान अर्थव्यवस्था में बदलने में देर नहीं लगेगी |

इस कार्यक्रम में कुछ रूकावटें भी हैं | इसमें

१. फायबर ऑप्टिक केबल तार को गाँवों में बिछाने के लिए कठिनाई
२. फोन की उपलब्धता के तहत जिन लोगों के पास फोन खरीदने की क्षमता नहीं है | उनके लिए सस्ते में फोन तैयार करनेकी तकनीकी का अभाव
३. पीसीओ की तर्ज पर पब्लिक इंटरनेट एक्सेस पॉइंट को पंचायतस्तर पर चलाने में कठिनाई
४. ई-गवर्नेंस के माध्यम से लोगों को ई-सुविधा मुहैया कराने में कर्मचारीयों को दिक्कत
५. ई-क्रांती की माध्यम से प्रगति करनी है तो हमारी सोच, हमारा प्रशिक्षण और उपकरण डिजीटल होना जरूरी है | अगर इस ढांचे को इंटरनेट से जोड़ने में असफल रहे तो ई-क्रांती कैसे हो सकती है |
६. एक्सेस टू इंफॉर्मेशन के अभाव में इंफॉर्मेशन फॉर ऑल कैसे साध्य हो सकती है |

सारांश -

फिर भी डिजीटल इंडिया यह योजना हमारे भारत की पहचान है | डिजीटल इंडिया गांव से लेकर शहर तक जुड़ा रहेगा |^५ हमारे देश का नाम रोशन होगा | कभी दुसरो की आय टी के क्षेत्र मदद लेने वाला देश दुसरो को मदद करनेवाला देश बन रहा है | यह हमारे लिए गर्व की बात है |

संदर्भ -

www.techactive.in date-२१/१२/२०१९ time -१०.३२ a.m.

www.hindisahayta/digitaindia date २२/१२/२००१९ Time-९.३२ a.m.

www.wikipedia/digitalindia date -२२/१२/२०१९ Time -११.०० a.m.

Prakash Amit 'Digital india to go local' the Hindu Retrieved २०१७-०२-२६

ज्ञानपीठ प्रतिष्ठान, नंदुरबार

योगेश्वर ल. जळगांवकर

चेअरमन, ज्ञानपीठ प्रतिष्ठान, नंदुरबार

फोन नं. (०२५६४) २२०१५५, मो. ९८२३७२४७०५

E-mail - idealresearch.2014@gmail.com / gym.dp2014@gmail.com

ज्ञानपीठ इंटरनॅशनल पब्लिशर

Yogeshwar L. Jalgaonkar - Banjara Colony, Near Data Mandir,
Bahadarsingpura, Aurangabad, Dist. Aurangabad - 431001

ISBN : 978-81-951217-4-8

9 788195 121748